BIBLIOTHECA INDICA

A COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

श्रीमद्बल्लालसेनदेवविरचितः

दानसागरः

DĀNASĀGARA

OF

BALLĀLA SENA

EDITED

BY

BHABATOSH BHATTACHARYA, M.A., B.L.,
Kāvyatīrtha

Sir William Jones Research Fellow,
The Asiatic Society.

Work Number
274
Fasciculus I

Issue Number
1563

CALCUTTA :
Printed at the Calcutta Oriental Press Ltd.
Published by the Asiatic Society,
1, Park Street
1953

Price Rs. 9/-

NOTICE

BIBLIOTHECA INDICA

PUBLISHED BY

THE ASIATIC SOCIETY

The Bibliotheca Indica is a collection of works belonging to or treating of Oriental literatures and contains original text editions as well as translations into English, and also bibliographies; dictionaries, grammars, and studies.

The publication was started in 1849, and consists of an Old and a New Series. The New Series was begun in 1860, and is still running.

The issues in the series consisted originally of fascicles of 96 or 100 pages print, though occasionally numbers were issued of double, triple or larger bulk, and in a few cases even entire works were published under a single issue number. Of late years the single issues are made as much as possible to constitute complete volumes. Several different works are always simultaneously in progress. Each issue bears a consecutive issue number. The Old Series consists of 265 issues; in the New Series, till January 1st, 1942, inclusive, 1,547 issues have been published. These 1,812 issues represent 265 different works; these works again represent the following literatures:—

Sanskrit, Prakrit.
Rājasthānī, Kāshmīrī, Hindī.
Tibetan, Lushai.
Arabic, Persian.

Several works published are partly or wholly sold out, others are still incomplete and in progress. A few works, though incomplete, have been discontinued.

Two price-lists concerning the Bibliotheca Indica are available and may be had on application. One describes the Indian and the other the Islamic works published in the series. These lists are periodically revised.

The standard sizes of the Bibliotheca Indica are:—

Demy (or small) octavo.
Royal (or large) octavo.
Quarto.

ॐ नमो गणेशाय ।

दानसागरः

[उपक्रमणिका]

(मङ्गलाचरणम्)

ये साक्षादवनीतलामृतभुजो वर्णाश्रमज्यायसो
येषां पाणिषु निक्षिपन्ति कृतिनः पाथेयमामुष्मिकम् ।
यद्वक्त्रोपनताः[1] पुनन्ति जगतीं पुण्याग्निवेदीगिर-
स्तेभ्यो निर्भरभक्तिसम्भ्रम-नमन्मौलि द्विजेभ्यो नमः ॥१॥

(ग्रन्थकृत्-परिचयः)

इन्दोर्विश्वैकबन्धोः[2] श्रुतिनियमगुरुः क्षत्रचारित्रचर्या-
मर्यादागोत्रशैलः कलिचकित-सदाचार-सञ्चारसीमा ।
सद्वृत्तस्वच्छरत्नो[3]ज्ज्वल-पुरुषगुणाच्छिन्नसन्तानधारा-
बन्धैर्मुक्ता[4]मर[5]श्रीर्निरगमदवनेर्भूषणं सेनवंशः ॥२॥
तत्रालङ्कृतसत्पथः स्थिरघनच्छायाभिरामः सतां
स्वच्छन्दप्रणयोपभोगसुलभः कल्पद्रुमो जङ्गमः ।
हेमन्तः परिपन्थिपङ्कजसरःसर्गस्य[6] नैसर्गिकै-
रुन्नीतः स्वगुणै[7]रुदात्तमहिमा हेमन्तसेनोऽजनि ॥३॥
तदनु विजयसेनः प्रादुरासीन्नरेन्द्रो
दिशि विदिशि भजन्ते यस्य वीरध्वजत्वम् ।
शिखर-विनिहिता[8]ज्ञा-वैजयन्तीं वहन्तः
प्रणतिपरिगृहीताः प्रांशवो राजवंशाः ॥४॥

---

1 I. O. °गता:
2 A छन्दोभिर्श्वैकबन्धेन ; B इन्दो विश्वै-कबन्धोः ; I. O. इन्दो विश्वैकबन्ध्य:
3 I. O. ° वर्णो°
4 Con. A °र्मुक्ता° ; B °गर्भोच्छिन्नसन्तानधाराबन्धोमुक्ता°
5 A and B °सर° 6 I. O. °सङ्गस्य
7 A °रुन्नीत: स्वगर्वै°
8 I. O. °विनिहता°

सर्वाशाः परिपूरयन्नुपचितश्रीर्दानवारां घनै-
रासारैरभिषिक्त-निर्मलयशः-शालेय[1]-भूमण्डलः ।
दैन्योत्तापभृता-म[2]कालजलदः सर्वोत्तरः क्ष्माभृतां
श्रीवल्लालनृपस्ततोऽजनि गुणाविर्भावगर्भेश्वरः ॥५॥

वेदार्थस्मृतिसंकथादिपुरुषः श्लाघ्यो वरेन्द्रीतले
निस्तन्द्रोज्ज्वलधीविलासनयनः सारस्वतब्रह्मणि[3] ।
षट्कर्माऽभवदार्यशीलनिलयः प्रख्यातसत्यव्रतो
ऽत्रारेरिव गीष्पतिर्नरपतेरस्यानिरुद्धो[4] गुरुः ॥६॥

अधिगत-सकल-पुराणस्मृतिसारः श्रद्धया गुरोरस्मात् ।
कलिकल्मषावदानं[5] दाननिबन्धं विधातुकामोऽपि ॥७॥

दुरधिगम-धर्मनिर्णय-विषमा[6]ध्यवसाय-संशयस्तिमितः ।
नरपतिरयमारेभे ब्राह्मणचरणारविन्द-परिचर्याम् ॥८॥

शुश्रूषापरितोषितैरविरतं सम्भूय भूदेवतै-
र्दत्तामोघवरप्रसाद-विशद-स्वान्तस्खलत्संशयः ।
श्रीवल्लालनरेश्वरो विरचयत्येतं गुरोः शिक्षया
स्वप्रज्ञावधि दानसागरमयं श्रद्धावतां श्रेयसे ॥९॥

(ग्रन्थकृत्-प्रार्थना)

भूयोभूयः प्रणम्य क्षितिवलय-मिलन्मौलि वन्द्या द्विजेन्द्राः
श्रीमद्वल्लालसेनः स्थिरविनयनिबद्धाञ्जलिर्याचते वः ।
काले काले भवद्भिः स्मृतसुकृतलवैः पालनीयो ममायं
सामान्यः पुण्यभाजां भवजलधिमहासेतुबन्धो निबन्धः ॥१०॥

(संगृहीतग्रन्थनामानि)

ब्राह्मं वाराहमाग्नेयं भविष्यं मात्स्यमेव च ।
[वामनं वायवीयञ्च मार्कण्डेयञ्च वैष्णवम् ॥११॥

1 I. O. ॰सालेय॰
2 I. O. ॰सु॰
3 A सारभूतब्रह्मषि ; B सारस्वतवन्मान
4 B and I. O. ॰र्यस्यानिरुद्धो
5 B कलिकल्मषावसादं ; I. O. ॰कलुषावसादं
6 A ॰विषया॰

शैवं स्कान्दञ्च पाद्मञ्च पुराणं कौर्ममेव च ।][1]
पुराणानि तथा कूर्मपुराणादिपुराणयोः ॥१२॥
उक्तान्युपपुराणानि व्यक्तदानविधीनि च ।
आद्यं पुराणं शाम्बञ्च कालिकाह्वयमेव च ॥१३॥
नान्दमा[2]दित्यसंज्ञञ्च नारसिंहं तथैव च ।
मार्कण्डेयकृतं तद्वद् विष्णुधर्मोत्तराह्वयम् ॥१४॥
शास्त्रञ्च विष्णुधर्माख्यं गोपथब्राह्मणश्रुतिम् ।
श्रीरामायणमाख्यानं महाभारतसंहिताम् ॥१५॥
मनुं वशिष्ठं संवर्त्तं याज्ञवल्क्यञ्च गोतमम्[3] ।
कात्यायनञ्च जाबालं व्यासं दानबृहस्पतिम्[4] ॥१६॥
बृहद्वशिष्ठं हारीतं पुलस्त्यं विष्णुमेव च ।
शातातपं यमं योगि-याज्ञवल्क्यञ्च देवलम् ॥१७॥
बौधायनञ्चाङ्गिरसं दानव्यासं बृहस्पतिम् ।
द्वौ शङ्खलिखिता-वापस्तम्बं शाट्यायनं तथा ॥१८॥
महाव्यासं लघुव्यासं लघुहारीतमेव च ।
छन्दोगपरिशिष्टञ्च कात्यायनमशेषतः ॥१९॥
इत्यालोच्य[5] पुराणोप-पुराणस्मृति[6]संहिताः ।
समाहृतानि दानानि निबन्धस्यास्य सिद्धये ॥२०॥

(दाननामानि)

महादानानि [कीर्त्यन्ते तत्रादौ][7] षोडश क्रमात् ।
पर्वतानाञ्च दानानि दशैव तदनन्तरम् ॥२१॥
[ततो गुडादिधेनूनां चत्वारिंशदनुक्रमात् ।
एकन्यूनानि दानानि कथ्यन्तेऽत्र[8] यथाविधि ॥२२॥

---

1 A omits the bracketed portion
2 I. O. नन्दिमा०
3 I. O. गौतमं
4 A संदानञ्च बृहस्पतिम् ; I. O. ०दानं बृहस्पतिं
5 A इत्यालोक्य
6 A and I. O. ०श्रुति०
7 A तत्रादौ कथ्यन्ते for the bracketed portion
8 B वक्ष्यन्तेऽत्र ; I. O. वक्ष्यन्तेव

अलङ्कृतानां पञ्चाशच्चत्वारि च[1] गवामथ ।
दानान्यलङ्कृतगवी-समूहस्य ततस्त्रिधा ॥२३॥
ततोऽनलङ्कृतगवी-दानानि दश पञ्च च ।
तथानलङ्कृतगवी-समूहस्य च सप्तधा ॥२४॥
अलङ्कृतानां दानानि वृषाणामष्टधा तथा ।
ततोऽनलङ्कृतानान्तु दश दानानि पञ्च च ॥२५॥
गवाह्निकप्रदानानि दशधा तदनन्तरम् ।][2]
भूमेर्दानानि कीर्त्यन्ते पञ्चपञ्चाशदेव तु ॥२६॥
आसनस्य प्रदानानि[3] षडेव तदनन्तरम् ।
ततो वारिप्रदानानि षट्त्रिंशदिह संख्यया ॥२७॥
तैजसानाञ्च पात्राणां दश दानान्यनन्तरम् ।
दानानि जलपात्राणां ततश्च नव संख्यया ॥२८॥
ततोऽन्नस्य प्रदानानि त्रिचत्वारिंशदेव तु ।
ततस्त्रीण्येव भक्ष्यस्य पञ्चधा[4] लवणस्य च ॥२९॥
ततो घृतस्य सप्तैव त्रीणि दध्नस्त्वनन्तरम् ।
क्षीरस्य च ततस्त्रीणि पञ्च चैक्षववस्तुनः ॥३०॥
पानकस्याथ चत्वारि फलानां नवधा ततः ।
ततश्चत्वारि मधुनोऽभ्यङ्गस्य षडनन्तरम् ॥३१॥
त्रयोदशाथ गन्धस्य ततो धूपस्य पञ्चधा ।
अनुलेपनदानानि चत्वारि तदनन्तरम् ॥३२॥
नव[5] पुष्पस्य वस्त्राणां षड्युक्ता[6] विंशतिस्ततः ।
त्रीणि यज्ञोपवीतस्य दानानि तदनन्तरम् ॥३३॥
सुवर्णस्याथ दानानि सप्तत्रिंशदनुक्रमात् ।
रजतस्य च दानानि चत्वारि[7] तदनन्तरम्[8] ॥३४॥

---

1 B ०चत्व.रिंशद् ; I. O. चत्वारिंशच्चरामथ

2 A omits the bracketed portion

3 I. O. षडेतत्तद०

4 A पञ्चाथ

5 B षष्टी ; I. O. first षष्टी and then corrects it by adding नव just below it.

6 I. O. षड्युक्त०

7 B त्रीण्येव

8 I. O. adds the following line after this:—सामान्यदेवताभ्यस्तु चतुर्विंशं यथाक्रमात्

अलङ्कारस्य[1] चत्वारि रत्नस्य नवधा ततः ॥३५॥
गृहाणाञ्चैव दानानि ततः सप्तदशैव तु ।
नव प्रतिश्रयस्याथ शय्यायास्तु ततो नव ॥३६॥
इन्धनस्याथ चत्वारि दीपस्यैकोनविंशतिः ।
दानानि च पुराणाना-मेकोनविंशतिस्ततः ॥३७॥
नानाविधानां विद्यानां चतुर्विंशतिरेव च ।
त्रिंशद्दानानि कन्यानां प्रैष्याणान्तु ततो दश ॥३८॥
शस्यानामथ दानानि पञ्चविंशतिरेव च ।
तिलस्य दश दानानि तथारामस्य पञ्चधा ॥३९॥
कीर्त्यन्ते षोडशैवात्र वृक्षस्य तदनन्तरम् ।
सम्भारस्याथ चत्वारि पशूनामष्टधा ततः ॥४०॥
कृष्णाजिनस्य सप्ताथ छत्रस्य दश पञ्च च ।
कीर्त्यन्ते पञ्चदशधा ततो दानान्युपानहः ॥४१॥
तथा द्वादश[2] यानानां चत्वारि करिणामथ ।
द्वादशाश्वस्य दानानि चत्वारि महिषस्य च ॥४२॥
अष्टावारोग्यदानानि[3] कीर्त्यन्ते तदनन्तरम् ।
अभयस्य च दानानि त्रयस्त्रिंशत्ततः क्रमात् ॥४३॥
सूर्यादिवारविहिता[4]-न्येकादश ततः परम् ।
मासोपलक्षितेष्वत्र दिनेष्व[5]नियतेष्वथ ॥४४॥
सप्तसप्ततिरुच्यन्ते[6] दानानि तदनन्तरम् ।
मासेष्वनियतेष्वत्र नियतासु तिथिष्वथ ॥४५॥
क्रमाद्दानानि कीर्त्यन्ते नानारूपाणि विंशतिः ।
मासतिथ्योर्नियतयो-स्त्रिपञ्चाशदनन्तरम् ॥४६॥
चतुर्दश च नक्षत्र-नियतासु तिथिष्वथ ।
ततो नक्षत्रविहिता-न्यष्ट[7]पञ्चाशदेव तु ॥४७॥

---

1 I. O. adds a च here.
2 B एकादश च
3 B and I. O. अष्ट चारोग्यदानानि
4 I. O. ०रचिता...मतःपरम्
5 I. O. दिनेषु०
6 Con. A and I. O. सप्ततिः परिकीर्त्यन्ते ; B एकसप्ततिरुच्य
7 I. O. ०न्यष्टौ

मासव्यापीनि दानानि षडेव तदनन्तरम् ।
रविसंक्रमणेष्वेव-मेकोनत्रिंश[1]देव तु ॥४८॥
ऋतूपदिष्टानि ततो दानानि दश पञ्च च ।
वत्सरादिषु दानानि[2] सप्तैव तदनन्तरम् ॥४९॥
विप्रकीर्णानि दानानि त्रिपञ्चाशदनन्तरम् ।
सामान्यदेवताभ्यस्तु चतुस्त्रिंशत् क्रमादिह[3] ॥५०॥
एक[4]न्यूनानि सूर्याय चत्वारिंशदनन्तरम् ।
महेश्वराय दानानि ततः सप्तदशैव तु ॥५१॥
विष्णवे चैव दानानि चतुर्विंश-शतं ततः ।
विच्छिद्य पञ्चसप्तत्या-वर्त्तैरेव[5] पृथक् पृथक्[6] ॥५२॥
नानामुनिप्रवचना-मृतनिर्यासराशिभिः ।
पञ्चसप्तति[7]संयुक्त-त्रयोदशशतीमितैः[8] ।
दानैर्निरूप्य यत्नेन नानागमसमाहृतैः ॥५३॥
विद्वत्सभाकमलिनी-राजहंसेन भूभुजा ।
श्रीमद्बल्लालसेनेन कृतोऽयं दानसागरः ॥५४॥

(अनुक्तदानानि)

जलाशयानां दानानि तथा च सुरवेश्मनाम् ।
नोक्तानि सम्यगुक्तानि प्रतिष्ठासागरे यतः ॥५५॥
श्रुतान्यादिपुराणे तु दानान्यनु[9]विभागतः ।
आचारसागरोक्तत्वान्न कीर्त्त्यन्तेऽत्र कृत्स्नशः ॥५६॥

(असंगृहीतग्रन्थनामानि)

भागवतञ्च पुराणं ब्रह्माण्डञ्चैव नारदीयञ्च ।
दानविधिशून्यमेतत् त्रयमिह न निबद्धमवधार्य ॥५७॥

---

1 I. O. ०त्रिंश०
2 I. O. वत्सरादिप्रदानानि
3 B and I. O. चतुर्विंशतिधा ततः
4 I. O. एको
5 I. O. ०वर्त्तिरेका
6 B and I. O. कृतैः
7 B चतुःसप्तति०
8 Con. A ०शतं मितैः; B and I. O. ०शता मितैः
9 I. O. ०न्द०

बृहदपि लिङ्गपुराणं मत्स्यपुराणोदितैर्महादानैः ।
अवधार्य तुल्यसारं[1] दाननिबन्धेऽत्र न निबद्धम् ॥५८॥

सप्तम्यैव पुराणं[2] भविष्यमपि संगृहीतमतियत्नात् ।
त्यक्त्वाष्टमीनवम्यौ[3] कल्पौ पाषण्डिभिर्ग्रस्तौ ॥५९॥

लोक[4]प्रसिद्धमेतद्विष्णुरहस्यञ्च शिवरहस्यञ्च ।
द्वयमिह न परिगृहीतं संग्रहरूपत्वमवधार्य ॥६०॥

भविष्योत्तरमाचार-प्रसिद्धमविरोधि च ।
प्रामाण्यज्ञापकादृष्टेर्ग्रन्थादस्मात् पृथक् कृतम् ॥६१॥

प्रचरद्रूपतः स्कन्दपुराणैकांशतोऽधिकम् ।
यत् खण्डत्रितयं पौण्ड्रैरावन्तिकथाश्रयम् ॥६२॥

तार्क्ष्यं पुराणमपरं ब्राह्ममाग्नेयमेव च ।
त्रयोविंशतिसाहस्रं पुराणमपि वैष्णवम् ॥६३॥

षट्सहस्र[5]मितं लैङ्गं[6] पुराणमपरं तथा ।
दीक्षाप्रतिष्ठापाषण्डयुक्ति[7]रत्नपरीक्षणैः ॥६४॥

मृषावंशानुचरितैः कोषव्याकरणादिभिः ।
असङ्गतकथाबन्ध-परस्परविरोधतः[8] ॥६५॥

तन्मीनकेतनादीनां भण्डपाषण्डलिङ्गिनाम् ।
लोकवञ्चनमालोक्य सर्वमेवावधीरितम् ॥६६॥

तत्तत्पुराणोपपुराणसंख्याबहिष्कृतं कश्मल[9]कर्मयोगात् ।
पाषण्डशास्त्रानुमतं[10] निरूप्य देवीपुराणं न[11] निबद्धमत्र ॥६७॥

ये दानधर्मविधिसंस्तुतये पुराणपुण्यागमस्मृतिगिरां बहवो विवर्त्ताः ।
ते ग्रन्थविस्तरभयादवचित्य[12] केचिदस्माभिरत्र कलिताः[13] कलयन्तु सन्तः ॥६८॥

---

1 Con. A अवधार्यालब्धसारं ; B ०तत्र सारं ; I. O. अवधार्य्य लब्ध-सारदाननिबन्धेतरनिबद्धं
2 Con. A सप्तमं वायुपुराणम् ; B सप्तम्यवायपुराणं ; I.O. सप्तम्यवधिपुराणे
3 I. O. ०नवम्योः कल्पौ
4 A and I. O, लोके०
5 I. O. ०साहस्र०
6 I. O. लिङ्ग
7 I. O. सुक्ति
8 I. O. ०विरोधित:
9 I. O. कल्मष०
10 A ०गतं
11 A न तत्पुराणन्तु
12 I. O. ०विचिन्त्य
13 Con. A and B कथिताः ; I. O. कथितः

(मुखबन्धः)

एवं निरूप्य यत्नेन प्रारब्धे दानसागरे ।
आदौ ब्राह्मणमाहात्म्यं ततो दानगुणस्तुतिः ॥६९॥
पात्रप्रशंसा पात्राणामपवादस्ततः परम् ।
दानस्वरूपं कर्त्ता च श्रद्धा दानविधिं प्रति ॥७०॥
दानस्य[1] कालदेशाश्च देयस्य च निरूपणम् ।
अपवादश्च दानानामसद्दान[2]निरूपणम् ॥७१॥
ततो दानस्य च विधिः प्रतिग्रहविधिस्ततः ।
सर्वत्र[3] परिभाषा चेत्यथाः पञ्चदश क्रमात् ॥
निरूप्य मुखबन्धार्थं वक्ष्यन्तेऽत्र महीक्षिता ॥७२॥

---

1 I. O. दानस्य
2 I. O. ॰सम्मान॰
3 B and I. O. सर्वतः

अथ ब्राह्मण-प्रशंसा ।

तत्र मनुः—

ब्राह्मणो जायमानो हि पृथिव्यामधि जायते ।
ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोषस्य गुप्तये ॥१॥ (१।६६)

प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाग्निर्दैवतं महत् ।
एवं विद्वानविद्वान् वा ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥२॥ (६।३१७)

श्मशानेष्वपि तेजस्वी पावको नैव दुष्यति ।
हूयमानश्च यज्ञेषु भूय एवाभिवर्द्धते ॥३॥ (६।३१८)

एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्त्तते सर्वकर्मसु ।
सर्वथा ब्राह्मणः पूज्यो दैवतं परमं महत् ॥४॥ (६।३१६)

परामप्यापदं प्राप्तो ब्राह्मणान्न प्रकोपयेत् ।
ते ह्येनं कुपिता हन्युः सद्यः सबलवाहनम् ॥५॥ (६।३१३)

यैः कृतः सर्वभक्षोऽग्निरपेयश्च महोदधिः[1] ।
क्षयी चाप्यायितश्चन्द्रः को न नश्येत् प्रकोप्य तान् ॥६॥ (६।३१४)

लोकानन्यान् सृ[2]जेयुर्ये लोकपालांश्च कोपिताः ।
देवान् कुर्युरदेवांश्च कः क्षिण्वंस्तान् समृध्नुयात् ॥७॥ (६।३१५)

यान् समाश्रित्य तिष्ठन्ति देवा लोकाश्च सर्वदा ।
ब्रह्म एव[3] धनं येषां को हिंस्यात्तान् जिजीविषुः ॥८॥ (६।३१६)

याज्ञवल्क्यः (१।१६८)—

तपस्तप्त्वासृजद् ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।
तृप्त्यर्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय च ॥९॥

[4]यम :—

ब्राह्मणा देवता लोके ब्राह्मणा दिवि देवताः ।
त्रैलोक्ये ब्राह्मणाः श्रेष्ठा ब्राह्मणाः सर्वकारणम्[5] ॥१०॥

---

1 I. O. पयोनिधिः

2 Corrected from Manu. A and B सृजेयायं ; I. O. पूजयेयुर्लोकपालांश्च पूजिताः

3 I. O. ब्रह्मैव च···तेषां

4 A and B omit it.

5 A ब्राह्मणा एककारणम्. I. O. ब्राह्मणा एव कारणम्

ब्राह्मणाश्चैव देवाश्च तेज एकं द्विधाकृतम् ।
प्रत्यक्षं ब्राह्मणा देवाः परोक्षं दिवि देवताः ॥११॥
ब्राह्मणा यत्र नाश्नन्ति तत्र नाश्नन्ति देवताः ।
ब्राह्मणेषु च तुष्टेषु सन्तुष्टाः सर्वदेवताः[1] ॥१२॥
पैत्रे नियुक्ताः पितरो भवन्ति क्रियासु दैवीषु भवन्ति देवाः ।
द्विजोत्तमा हस्तनियुक्ततोयास्तेनैव देहेन भवन्ति देवाः ॥१३॥
यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा[2] वदन्ति तद्देवताः कर्मभिराचरन्ति ।
तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥१४॥

(=विष्णुधर्मोत्तरम् ३।२६०।६)

यथा रुद्रा यथादित्या मरुतो वसवोऽश्विनौ ।
ब्रह्मा यमः सोमसूर्य्यौ तथा लोके द्विजोत्तमाः ॥१५॥
एते पुराणदेवा वै धारयन्ति प्रजा इमाः ।
पवित्रं परमं लोके तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥१६॥
यद् वै हविर्हुतं मन्त्रैर्ब्राह्मणा नैव भुञ्जते ।
न प्रीणयन्ति तद्देवानतिदेवा हि ब्राह्मणाः ॥१७॥
देवाधीनाः प्रजाः सर्वा यज्ञाधीनाश्च देवताः ।
ते यज्ञा ब्राह्मणाधीनास्तस्माद्देवा द्विजोत्तमाः ॥१८॥
शक्यं हि कवचं भेत्तुं नाराचेन शरेण वा ।
अपि वज्रसहस्रेण ब्राह्मणाशीस्तु दुर्भिदा[3] ॥१९॥
आसन्नो हि दहत्यग्निर्दूराद्दहति ब्राह्मणः ।
प्ररोहत्यग्निना[4] दग्धं विप्रदग्धं[5] न रोहति ॥२०॥
ब्राह्मणानाञ्च शापेन सर्वभक्षो हुताशनः ।
समुद्रश्चाप्यपेयश्च विकलश्च पुरन्दरः ॥२१॥

विकलो वृषणशून्यः ।

चन्द्रमा राजयक्ष्मी च पृथिव्यामूषराणि च ।
वनस्पतीनां निर्यासो दानवानां पराजयः ॥२२॥

---

1 A ततस्तुष्यन्ति देवताः
2 A यद्ब्राह्मणाः पूज्यतमा
3 A and I. O. ब्राह्मणाशीः सुदुर्भिदा
4 I. O. प्ररोहत्यग्निना
5 A ब्रह्मदग्धं

अनन्तान्येव तेजांसि ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।

तस्माद्विप्रेषु नृपतिः प्रणमेन्नित्यमेव तु[1] ॥२३॥

वामनपुराणे (६५।७-६) :—

पूजितेषु द्विजेन्द्रेषु [[2]पूजितः स्याज्जनार्दनः] ।

यस्तान् द्विषति[3] मूढात्मा स याति नरकं ध्रुवम् ॥२४॥

तानर्चयेन्नरो भक्त्या[4] ब्राह्मणान् विष्णुतत्परः ।

एवमाह हरिः पूर्वं ब्राह्मणो मामकी तनूः ॥२५॥

ब्राह्मणो नावमन्तव्यो बुधो वाप्यबुधोऽपि वा ।

[5]सोऽपि दिव्या तनूर्विष्णोस्तस्मात्ता[6]नर्चयेद्बुधः ॥२६॥

श्रीरामायणे—

ब्राह्मणा हि महात्मानः श्रियो मूलं भवस्य च ।

स्युश्चैव सर्वकार्येषु ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ॥२७॥

देवाः पुत्रभवार्थाय प्रजानां विबुधोत्तमैः ।

प्रेषिता मानुषं लोकं भूमिदेवा द्विजातयः ॥२८॥

विष्णुधर्मोत्तरे (३।२६०।१-५) :—

ब्राह्मणा दैवतं भूमौ ब्राह्मणा दिवि देवताः ।

ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति भूतं किञ्चिज्जगत्त्रये[7] ॥२६॥

अदैवं दैवतं कुर्य्युः कुर्युर्दैवमदैवतम् ।

ब्राह्मणा हि महाभागाः पूज्यास्ते[8] सततं द्विजाः ॥३०॥ (२।३२।१४)

ब्राह्मणेभ्यः समुत्पन्ना देवाः पूर्वमिति श्रुतिः ।

ब्राह्मणेभ्यो जगत् सर्वं तस्मात् पूज्यतमाः सदा ॥३१॥

येषामश्नन्ति वक्त्रेण देवताः पितरस्तथा ।

ऋषयश्च महाभागाः किं भूतमधिकं ततः ॥३२॥

---

1 I. O. च

2 Vāmana P. पूजितस्तु जनार्दनः for the b. p.

3 Vāmana P. द्वेष्टि स

4 A तानचंयन्नरो भक्तो

5 Corrected from Vāmana P I. O. and A सा हि

6 Vāmana P. ॰त्तं समर्चयेन्नरः

7 I. O. किञ्चु जगत्त्रये

8 A, I. O. and V. D. पूज्यन्ते

यदेव मनुजो भक्त्या ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
तदेवाप्नोति धर्मज्ञा बहु जन्मनि जन्मनि ॥३३॥

अथ दानप्रशंसा ।

तत्र व्यासः :—

यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥१॥ (४।१६)
यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥२॥ (४।१७)
अहन्यहनि याचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा[1] ।
मार्जनं दर्पणस्येव यः करोति दिने दिने ॥३॥
आयासशतलब्धस्य[2] प्राणेभ्योऽपि गरीयसः ।
गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः ॥४॥
किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भङ्गुराश्रयाः ।
यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥५॥ (४।१८)
यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्तये[3] ।
यत् परित्यज्य गन्तव्यं[4] तद्धनं किं न[5] दीयते ॥६॥ (४।२०)
जीविते यस्य जीवन्ति विप्रा मित्राणि बान्धवाः ।
सफलं जीवितं तस्य आत्मार्थे[6] को न जीवति ॥७॥ (४।२१)
किं कायेन सुपुष्टेन बलिना चिरजीविना । (४।२२ख)
यन्न सर्वोपकाराय[7] तज्जीवितमनर्थकम् ॥८॥
ग्रासादर्द्धमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते ।
इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥९॥ (४।२३)
अदाता पुरुषस्त्यागी धनं सन्त्यज्य गच्छति ।
दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥१०॥ (४।२४)

---

1 A तथा
2 B उपायशतलब्धस्य
3 B कामये
4 A गच्छन्ति
5 I. O. तु
6 A and I. O. आत्माय
7 A सर्व्वोपकाराय

यमः—

यमिनां[1] परमो धर्मस्त्वनाहारो वनौकसाम् ।
दानमेव गृहस्थानां शुश्रूषा ब्रह्मचारिणाम् ।
[2][यतीनाञ्चाप्यु]परमः[3] संसारस्य निवर्तकः ॥११॥

बृहस्पतिः—

द्वावेवाप्सु प्रवेष्टव्यौ गले बद्ध्वा दृढां शिलाम् ।
धनवन्तमदातारं दरिद्रञ्चातपस्विनम् ॥१२॥

मत्स्यपुराणे (२७४।१) :—

न्यायेनार्जनमर्थस्य[4] वर्धनञ्चाभि[5]रक्षणम् ।
सत्पात्र[6]प्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥१३॥

नन्दिपुराणे—

दानं परं प्रशंसन्ति दानमेव परायणम् ।
दानं बन्धुर्मनुष्याणां दानं कोषमनुत्तमम् ॥१४॥
दानं कामफला वृक्षा दानं चिन्तामणिर्नृणाम् ।
दानं पुत्रकलत्राद्यं[7] दानं माता तथा पिता[8] ॥१५॥
न दानेन विना[9] किञ्चित् प्रार्थितं फलमाप्यते ।
अपि बाणाग्रमात्रस्य लाभो नैवेह विद्यते ।
अदानशालिनां पुंसां तस्माद्दानं समाश्रयेत् ॥१६॥
बाणावृत-[10]पताकौघ-ध्वजेमेन्द्रप्रयायिनम् ।
राजानं बुद्धिमान्[11] बुध्येद् दानस्यानश्वरं फलम् ॥१७॥
धावतो[12] देहि देहीति क्वचित् क्वचिदितस्ततः ।
दृष्ट्वा दानं प्रयत्नेन मतिमानाश्रयेन्नरः ॥१८॥

---

1 A and I. O. यतीनां
2 I. O. omits the bracketed portion
3 A परिचर्या यतीनाञ्च
4 M. P. ०मर्थानां
5 I. O. ०ञ्चापि
6 I. O. ञ्जीव०
7 Con. A, B and I. O. ०पुत्रं परत्राद्यं
8 B and I. O. ०पिता तथा
9 I. O. adds another विना here
10 I. O. बाणाच्छिन्न०
11 A and I. O. मतिमान्
12 Con. I. O. याचमो, A & B याचमे •

हारनूपुरनिर्घोषपूरितोत्तममन्दिरम् ।
लावण्यगुणसम्पत्तिसर्वस्वनिलयाः स्त्रियः ।
एकस्य भुक्तये[1] तस्माद्दृष्ट्वा दानं समाश्रयेत् ॥१६॥

इति दृष्ट्वा दानं समाश्रयेदित्यर्थः ।

दुर्भगान् मलिनान् क्रूरान् स्वदारैरपि निर्धुतान् ।
विलोक्य पुरुषो बुध्येद्दानस्यापदमुत्तमाम् ॥२०॥

महाभारते (अनुशासनपर्व-दानधर्मे)—

अद्भिर्गात्रान्मलमिव[2] तमो ह्यग्निभयाद् यथा ।
दानेन तपसा चैव सर्वपापमपोह्यते ॥२१॥
धने खिद्यन्ति पुरुषा न च तत् कस्यचिद्धनम् ।
श्रद्दधानस्ततो लोके दद्याच्चैव यजेत च ॥२२॥
[3]हुतेन शाम्यते पापं स्वाध्यायैः शान्तिरुत्तमा ।
दानेन भोगा इत्याहुस्तपसा सर्वमाप्यते ॥२३॥
यानि यान्युत्तमानीह वेदोक्तानि प्रशंससि ।
तेषां श्रेष्ठतमं दानमिति मे नास्ति संशयः ॥२४॥
दानकृद्भिः कृतः पन्था येन यान्ति मनीषिणः ।
ते हि प्राणस्य दातारस्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥२५॥
यथा वेदाः स्वधीताश्च यथा चेन्द्रियसंयमः ।
सर्वत्यागो यथा चेह तथा दानमनुत्तमम् ॥२६॥

धनेन किं यन्न ददाति चार्थिने
बलेन किं येन रिपुं न बाधते ।
श्रुतेन किं येन न धर्ममाचरेत्
किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत्[4] ॥२७॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००।१-२)

दानं देवाः प्रशंसन्ति मनुष्याश्च तथा द्विजाः ।
दानेन कामानाप्नोति यान् कांश्चिन्मनसेप्सितान्[5] ॥२८॥

---

1 Con. A and B मुक्तये
2 I. O. ०न्मलानीव
3 I. O. दानेन
4 A and I. O. वशी
5 I. O. ०न्मनसेच्छसि,
V. D. ०न्मनसेच्छति

अदत्तदानान् कृपणान् दृष्ट्वेह परतर्ककान् ।
पारत्रिकं विधिं कुर्याद्दानं विप्रेषु मानवः ॥२६॥

परतर्ककान् प्रार्थनाशीलान् ।

[1]काले देशे तथा पात्रे धनं न्यायगतं तथा ।
यद्दत्तं ब्राह्मणश्रेष्ठास्तदनन्तं प्रकीर्त्तितम् ॥३०॥ (३।२००।१४)

अथ पात्रप्रशंसा

तत्र मनुः (७।८६)—

पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्दधानतयैव च ।
अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्यावाप्यते फलम् ॥१॥

शातातपः—

वेदविद्याव्रतस्नाते श्रोत्रिये गृहमागते ।
क्रीडन्त्योषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥२॥

श्रोत्रियश्च यमेनोक्तः ।

ॐकारपूर्विकास्तिस्रः सावित्रीं यश्च विन्दति ।
चरितब्रह्मचर्यश्च स वै श्रोत्रिय उच्यते ॥३॥

तिस्र इत्यत्र व्याहृतीरिति शेषः ।

यमः—

वेदेन्धनसमिद्धेषु हुतं विप्रमुखाग्निषु ।
सन्तारयति दातारं महतः किल्विषादपि ॥४॥

दानव्यासः—

यत् सिद्धं[2] वेदविद्भुङ्क्ते षट्कर्मनिरतः शुचिः ।
दातुः फलमसंख्येयं जन्म जन्म तदक्षयम् ॥५॥ (Cf. व्यास ४।५५)
शीलं संवसता ज्ञेयं शौचं सद्व्यवहारतः[3] ।
प्रज्ञा संकथया[4] ज्ञेया त्रिभिः पात्रं परीक्ष्यते ॥६॥

शीलञ्च हारीतेनोक्तम् । तथाच हारीतः—

1 I. O. adds तथा ॥ here.
2 I. O. सिक्तं
3 I. O. संव्यवहारतः
4 B संकथनात्

ब्रह्मण्यता देवपितृभक्तता समता सौम्यता अपरोपतापिता अनसूयता मृदुता अपारुष्यं मैत्रता प्रियवादिता[1] कृतज्ञता शरण्यता प्रशान्तिश्चेति त्रयोदशविधं शीलम् ॥७॥

याज्ञवल्क्यः (१।२००)—

न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।

यत्र युक्ते[2] इमे चाभे तद्धि पात्रं प्रकीर्त्तितम् ॥८॥

यमः—

विद्यायुक्तो धर्मशीलः प्रशान्तः

क्षान्तो दान्तः[3] सत्यवादी कृतज्ञः ।

वृत्तिग्लानो गोहितो गोशरण्यो[4]

दाता यज्वा ब्राह्मणः पात्रमाहुः ॥९॥

प्रशान्तो जितेन्द्रियः । क्षान्तो वागूदण्डपारुष्यादौ अकलुषचित्तः । दान्तो व्रतादिक्लेशसहिष्णुः । गोहितो गवां[5] ग्रासस्य दाता । [6]गोशरण्यो गवामुपद्रवस्य बाधकः ।

अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो[7] जातवेदसम् ।

स्वदारनिरतो दान्तः[8] स वै ब्राह्मण[9] उच्यते ॥१०॥

श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव श्रुतानुगा ।

असम्भिन्नार्यमर्यादः स वै ब्राह्मण उच्यते ॥११॥

श्रुतञ्च हारीतेनोक्तम् । तथाच हारीतः—

वेदा[10] वेदाङ्गानि धर्मोऽध्यात्मं विज्ञानं स्थितिश्चेति षड्विधं श्रुतमिति ॥१२॥

आशिषोऽन्वर्थपूजायां[11] प्रसङ्गं न करोति यः ।

निवृत्तो लोभमोहाभ्यां तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥१३॥

[प्रसङ्गो निर्वाहयुक्तस्यापि पुनः पुनः प्रतिग्रहानुष्ठानम् ।

सत्यं दानं क्षमा शीलमानृशंस्यं दया घृणा ।

दृश्यते यत्र लोकेऽस्मिंस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥१४॥][12]

---

1 B and I. O. प्रियवादित्वं
2 A, I. O. and Yaj. इत्थम्
3 A and B प्रशान्तो दान्तः क्षान्तः
4 I. O. गोसमाथो
5 A गवार्थे
6 I. O. गोसमाथो...वारकः
7 I. O. जुह्वानो
8 B दाता
9 B श्रोत्रिय
10 A, B and I. O. omit वेदा
11 A आशिषोन्वर्था पूजाश्चतत् ; B आशिषोथार्थं पूजाश्च ; I. O. आशिषोन्वार्थापूजाश्च
12 I. O. omits the bracketed-portion

तपो धर्मो दया दानं सत्यं ज्ञानं श्रुतिर्घृणा ।
विद्याविनयमास्तिक्यमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥१५॥

सत्यादिकञ्च महाभारते उक्तम् । तथा च[1] महाभारतम्—

सत्यं भूतहितं प्रोक्तं मनसो दमनं दमः ।
तपः स्वधर्मवृत्तित्वं[2] शौचं सङ्करवर्जितम् ॥१६॥
सन्तोषो विषयत्यागो ह्रीरकार्यनिवर्तनम् ।
क्षमा द्वन्द्वसहिष्णुत्वमार्जवं समचित्तता ॥१७॥
ज्ञानं तत्त्वार्थ[3]सम्बोधः शमश्चित्तप्रसन्नता ।
दया सर्वसुखैषित्वं[4] ध्यानं निर्विषयं मनः ॥१८॥ इति ।

विनयश्च हारीतेनोक्तः । तथाच हारीतः—

इन्द्रियदोषोपनिवृत्तिर्विनयः ॥१९॥ इति ।

आनृशंस्यं परापकारेच्छानिवृत्तिः । असत्क्रियासु लज्जा घृणा । श्रुतिर्वेदः । विद्या वेदव्यतिरिक्तविद्यास्थानानि ।

विद्यावन्तश्च ये विप्राः सुव्रताश्च[5] तपस्विनः ।
सत्यसंयमसंयुक्ता ध्यानवृत्ता जितेन्द्रियाः ।
पुनन्ति दर्शनं प्राप्ताः[6] किं पुनः सङ्गतिं गताः ।
तेषां दत्त्वा च भुक्त्वा च प्राप्नुयुः[7] परमां गतिम् ॥२०॥

सुव्रता यथाविधि चरितव्रताः । ध्यानवृत्ता आत्मध्यानपराः । भुक्त्वेति[8] भोजनं दत्त्वेत्यर्थः । वशिष्ठः—

ये क्षान्तदान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा
जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ।
प्रतिग्रहे सङ्कुचिताग्रहस्ता-
स्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥२१॥

किञ्चिद् वेदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
पात्राणामपि तत् पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥२२॥ (=व्यास ४।३२)

शूद्रान्नं यस्य नोदर इति साक्षाच्छूद्रदत्त[9]घृततण्डुलाद्यनुपयोगीत्यर्थः।

---

1 I. O. omits च
2 I. O. ०वर्त्तित्वं 3 I. O. तत्त्वान्व०
4 I. O. भूतहितैषित्वं
5 I. O. सव्रताश्च
6 B दर्शनप्राप्ताः
7 A and I. O. प्राप्नुमः
8 B भुक्त्वेति तत्कृते I. O. तत्राशेषां भुक्त्वेति
9 I. O. omits दत्त

दानव्यासः (Cf. ४।३२)—

किञ्चिद् वेदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं[1] तपोमयम् ।

असङ्कीर्णन्तु[2] यत् पात्रं तत् पात्रं तारयिष्यति ॥२३॥

असङ्कीर्णं स्वाश्रितैकवृत्तिव्यतिरिक्तवृत्त्यव्यवहारि[3], पापिष्ठासंसर्गि वेत्यर्थः ।

महाभारते—

साङ्गांस्तु चतुरो वेदान् योऽधीते वै द्विजर्षभः ।

षड्भ्यो निवृत्तः कर्मभ्यस्तं पात्रमृषयो विदुः ॥२४॥ (अनु—२२।३६)

षड्भ्यो निवृत्त इति सङ्कुचितवृत्तिरध्यापनमात्रोपजीवी ।

यथा हि स्वकृते क्षेत्रे फलं [4]विन्दति मानवः ।

एवं दत्त्वा श्रुतवति फलं दाता समश्नुते ॥२५॥

देवलः—

मात्रश्च ब्राह्मणश्चैव श्रोत्रियश्च ततः परम् ।

अनूचानस्तथा भ्रूण ऋषिकल्प ऋषिर्मुनिः ॥२६॥

इत्येतेऽष्टौ समुद्दिष्टा ब्राह्मणा प्रथमं श्रुतौ ।

तेषां परः परः श्रेष्ठो विद्यावृत्त[5]विशेषतः ॥२७॥

ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत् ।

अनुपेतः क्रियाहीनो मात्र इत्यभिधीयते ॥२८॥

अनुपेतः वेदसन्निधिमगतः सर्वथा वेदाभ्यासशून्य इत्यर्थः ।

एकोद्देशमतिक्रम्य वेदस्याचारवानृजुः ।

स ब्राह्मण इति प्रोक्तो निर्वृतः[6] सत्यवाग् घृणी ॥२९॥

एकोद्देशमतिक्रम्येति वेदस्यैकदेशमतिशयेन ज्ञात्वा, क्रमेर्गत्यर्थत्वेन ज्ञानार्थत्वात् । एतेन मन्त्रमात्राध्यायीत्युक्तं भवति । निर्वृतो[7] विनीतः ।

एकाश्च शाखां सकलां[8] षड्भिरङ्गैरधीत्य च ।

षट्कर्मनिरतो विप्रः श्रोत्रियो नाम धर्मवित् ॥३०॥

---

1 I. O. वृत्तं
2 I. O ०श्च
3 I. O. ०श्रितैकवृत्तिव्यतिरिक्तावृत्त्यव्यवहारि
4 B and I. O. विन्दन्ति मानवाः
5 Supplied from quot. in Dānakāṇḍa. B ०वृत्तो, I. O. ०कर्मो
6 A, B and I. O. निवृत्तः
7 B निवृत्तो, I. O. निवृतो
8 D. K. एकां शाखां सकल्पां वा

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः ।

शेषं श्रोत्रियवत् प्राप्तः सोऽनूचान इति स्मृतः ॥३१॥

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञ इति वेदवेदाङ्गार्थतत्त्वज्ञः । शुद्धात्मा पापसङ्कल्परहितः ।

अनूचानगुणोपेतो यज्ञस्वाध्याययन्त्रितः ।

भ्रूण इत्युच्यते शिष्टैः शेषभोजी जितेन्द्रियः ॥३२॥

यज्ञस्वाध्याययन्त्रित इति बहुयज्ञयाजी स्वाध्यायनिरतश्च । शेषभोजी पञ्चयज्ञशेषभोजी[1]

वैदिकं लौकिकञ्चैव सर्वं ज्ञानमवाप्य यः ।

आश्रमस्थो वशी नित्यमृषिकल्प इति स्मृतः ॥३३॥

आश्रमस्थो गृहस्थाश्रमस्थः । वशी जितेन्द्रियः ।

ऊर्द्ध्वरेतास्तपस्युग्रो[2] नियताशी न संशयी ।

शापानुग्रहयोः शक्तः सत्यसन्धो भवेदृषिः ॥३४॥

निर्वृतः[3] सर्वतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ।

ध्यानस्थो[4] निष्क्रियो दान्तस्तुल्यमृत्काञ्चनो मुनिः ॥३५॥

एवमन्वयविद्याभ्यां वृत्तेन च समुच्छ्रिताः[5] ।

त्रिशुक्ला नाम विप्रेन्द्राः पूज्यन्ते सवनादिषु[6] ॥३६॥

तथा—

प्रतिग्रहमसद्भ्योऽपि कृत्वा विप्रो यथाविधि ।

निस्तारयति दातारमात्मानञ्च स्वतेजसा[7] ॥३७॥

मनुः (११।१-३)—

सान्तानिकं यक्ष्यमाणमध्वगं सार्ववेदसम् ।

गुर्वर्थं पितृमात्रर्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनौ ॥३८॥

सान्तानिकं कन्यादातारं विवाहस्य कर्त्तारञ्च । यक्ष्यमाणं पौण्डरीकादियागस्य कर्त्तारम् । सार्ववेदसं कृतसर्वस्वदक्षिणयागम् । उपतापिनं व्याधिपीडितम् ।

---

1 B यज्ञशेषभोक्ता

2 B ऊर्द्ध्वरेतास्तु यो विप्रो, I. O ऊर्द्ध्वरेतास्तु यो विप्रो

3 I. O. निर्वृत्तः

4 A ध्यानस्थो

5 A समन्विताः, I. O. समन्वितः

6 A सर्वकर्मसु

7 I. O. सुतेजसा

नवैतान् स्नातकान् विद्याद् ब्राह्मणान् धर्मभिक्षुकान् ।

निःस्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्याविशेषतः ॥३६॥

एतेभ्यो हि द्विजाग्रेभ्यो देयमन्नं सदक्षिणम् ।

इतरेभ्यो बहिर्वेदि कृतान्नन्तु विधीयते ॥४०॥

अस्यार्थः—एतेभ्यो नवभ्यः सदक्षिणं कृतान्नमकृतान्नञ्च यज्ञमध्ये देयम् । इतरेभ्यस्तु कृतान्नमात्रं यज्ञप्रयोगव्यतिरेकेण देयम् ।

बृहस्पतिः—

सर्वत्र गुणवद्दानं श्वपाकादिष्वपि स्मृतम् ।

देशकालविधानेन पात्रे दत्तं विशेषतः ॥४१॥

तथा—

शूद्रे समगुणं दानं वैश्ये तु द्विगुणं स्मृतम् ।

क्षत्रिये त्रिगुणं प्राहुः षड्गुणं ब्राह्मणे स्मृतम् ॥४२॥

श्रोत्रिये चैव साहस्रमाचार्ये द्विगुणं ततः ।

आत्मज्ञे [1]नवसाहस्रमनन्तं त्वग्निहोत्रिणि ॥४३॥

अत्र च ब्राह्मणस्य पूर्वपूर्वरूपसम्भवे सति उत्तर उत्तर उत्कर्षः । वैश्यक्षत्रिययोस्तु[2] द्वैगुण्यं त्रैगुण्यं जातिमात्रयोः । [3]उत्कृष्टवैश्यक्षत्रियविषयकः फलोत्कर्षो यमेनोक्तः ।

तथा च यमः—

शूद्रे समगुणं दानं वैश्ये त्रिगुणमुच्यते ।

षड्गुणं क्षत्रिये प्राहुर्विप्रे दशगुणं पुनः ॥४४॥

मनुः (७।८५)—

सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।

सहस्रगुणमाचार्ये[4] अनन्तं वेदपारगे ॥४५॥ (=व्यास ४।४०=दक्ष ३।२६)

आचार्यः साङ्गसरहस्य-वेदाध्यापकः । वेदपारगः[5] साङ्गवेदार्थ-तत्त्वज्ञः ।

अब्राह्मणलक्षणे दानव्यासः (४।४१)—

ब्रह्मबीजात् समुत्पन्नो मन्त्रसंस्कारवर्जितः ।

जातिमात्रोपजीवी च भवेदब्राह्मणस्तु सः[6] ॥४६॥

ब्राह्मणब्रुवलक्षणेऽपि[7] दानव्यासः (४।४२)—

---

1 I. O. शत०

2 A क्षत्रियवैश्ययोश्च, I. O. ०श्च

3 A I. O. उत्कृष्टवैश्यक्षत्रिययोस्तु उत्कृष्ट-क्षत्रियवैश्ययोश्च,

4 Manu प्राधीते शतसाहस्रम्

5 I. O. वेदाध्यापकः

6 B and I. O. भवेदब्राह्मणः स तु

7 B and I. O. omit अपि

गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेन च ।
न कर्मकृन्न चाधीते स भवेद्ब्राह्मणाब्रुवः ॥४७॥

न कर्मकृत् अग्निसाध्यकर्मरहितः ।

विष्णुधर्मोत्तरे (३।३००।३-४) :—

अमनुष्ये समं दानं गोषु ज्ञेयं महाफलम् ।
द्विगुणञ्च तदेवोक्तं तथा वै वर्णसङ्करे ॥४८॥

अमनुष्ये गोमनुष्यव्यतिरिक्तप्राणिमात्रे ।

शूद्रे चतुर्गुणं प्रोक्तं वैश्ये[1] चाष्टगुणं भवेत् ।
क्षत्रिये षोडशगुणं ब्रह्मबन्धौ तदेव तु ॥४९॥

शूद्रे तु[2] उत्कृष्टशूद्रे । वैश्ये क्षत्रिये च वेदाग्नियुक्ते ।

ब्रह्मबन्धुश्च हारीतेनोक्तः—

शूद्रप्रेष्यो भृतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ।
वधबन्धोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धवः ॥५०॥ इति ।

वृषलश्च वेदश्रद्धारहितः कृतधर्मपरित्यागश्च रजस्वलायाः परिणेता चेति ।

द्वात्रिंशद्घ्नं श्रुतं[3] दानं वेदाध्ययनतत्परे ।
शतघ्नन्तु विनिर्दिष्टं प्राधीते लक्षसम्मितम् ॥५१॥ (=वि. ध.३।३००।५)

द्वात्रिंशद्घ्नं द्वात्रिंशद्गुणितम् ।

अनन्तञ्च तदेवोक्तं ब्राह्मणे वेदपारगे ॥५२॥ (=वि. ध. ३।३००।६क)

याज्ञवल्क्यः (१।१९९)—

सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः[4] ।
तेभ्यः क्रियापरा श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥५३॥

अत्र पूर्वपूर्वसम्भवे सति उत्तरोत्तरसम्भवादुत्कर्षः ।

वशिष्ठः—

य न सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम् ।
न सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित स ब्राह्मणः ॥५४॥

---

1 I. O. and V. D. विप्रे

2 A and I. O. omit तु

3 I. O. स्मृतं

4 A ०तत्पराः, I. O. श्रुताध्ययनतत्पराः

एतेन तत्त्वज्ञोऽभिहितः ।

कूर्मपुराणे (२।२६।५६) :—

[1]स्वर्गप्रभृतिकामेन तथा पापोपशान्तये ।
[2]मुमुक्षुणा च दातव्यं [3]ब्राह्मणेभ्यस्तथान्वहम् ॥५५॥

शातातपः—

सन्निकृष्टमधीयानं व्यतिक्रामेत यो द्विजम् ।
भोजने चैव दाने च स हन्त्यासप्तमं[4] कुलम् ॥५६॥ (Cf. व्यास ४।३६)
यस्त्वासन्नमतिक्रम्य ब्राह्मणं पतितादृते ।
दूरस्थं भोजयेन्मूढो गुणाढ्यं नरकं व्रजेत् ॥५७॥
तस्मान्नातिक्रमेत् प्राज्ञो ब्राह्मणान् प्रातिवेशिकान् ।
सम्बन्धिनस्तथा सर्वान् दौहित्रं विट्पतिं तथा ॥५८॥
भागिनेयं विशेषेण तथा बन्धून् गृहाधिपः[5] ।
नातिक्रामेन्नरस्त्वेतान्[6] सुमूर्खानपि गोपते ॥
अतिक्रम्य महारौद्रं रौरवं नरकं व्रजेत् ॥५९॥

महाभारते (अनु—२३।५१, ५७, ५४, ५८)—

तद्भक्तास्तद्धना राजंस्तद्गृहास्तदपाश्रयाः ।
अर्थिनश्च भवन्त्यर्थे[7] तेषु दत्तं महाफलम् ॥६०॥
कृतसर्वस्वहरणा निर्दोषाः प्रभविष्णुभिः ।
स्पृहयन्ति सुभक्तानां[8] तेषु दत्तं महाफलम् ॥६१॥

सुभक्तानां शोभनभक्तानाम् ।

---

1 K. P. स्वर्गायुर्भूतिकामेन, I. O. स्वर्गात्
2 I. O. मुमुक्षुणाच
3 I. O. ब्राह्मणेभ्यो यथान्वहम्
4 A and I. O. हन्यात् सप्तमं, B हन्या सप्तमं
5 A गृहाधिपान्
6 A ०नरांस्तेतान्, I. O. ०नरांस्त्वेतान् समद्धानपि
7 I. O. भवन्तीति
8 I. O. सुभुक्तानाम्

हृतस्वा हृतदाराश्च ये विप्रा देशसंप्लवे[1] ।
[2]अर्थार्थमभिगच्छन्ति तेभ्यो दत्तं[3] महाफलम् ॥६२॥
तपस्विनस्तपोनिष्ठा[4]स्तथा भैक्षचराश्च ये ।
अर्थिनः किञ्चिदिच्छन्ति तेषां दत्तं महाफलम् ॥६३॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००।६ख—१०क, ३०ख—३१ख)

आत्मनस्तु भवेत् पात्रं नान्यस्य तु पुरोहितः ।
पुरोहिते तु स्वं दत्तं[5] दानमक्षयमुच्यते ॥६४॥
याजके ऋत्विजे चैव गुरावपि च मानवैः[6] ।
वर्णापेक्षा न कर्तव्या मातरं पितरं प्रति ॥६५॥
मातृष्वसां स्वसाञ्चैव तथैव च पितृष्वसाम् ।
मातामहीं भागिनेयं मातुलञ्च[7] तथैव च ॥६६॥
दौहित्रं विट्पतिञ्चैव तेषु दत्तमथाक्षयम् ।
श्रीभ्रष्टे च तथा दत्तं तदप्यक्षयमुच्यते ॥६७॥
दीनान्धकृपणानाथवाग्विहीनेषु यत्तथा ।
विकलेषु तथान्येषु जडवामनपङ्गुषु ।
रोगार्तेषु च यद्दत्तं तत् स्याद्बहुफलं धनम् ॥६८॥

शातातपः—

दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा[8] ब्राह्मणा हविरग्नयः ।
अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥६९॥ (Cf. लिखित ४०)

अयातयामान्यतिशयवीर्यशालीनि ।

याज्ञवल्क्यः (१।२०१)—

गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ।
नापात्रे विदुषा [देयमात्मनः श्रेयमिच्छता][9] ॥७०॥

---

1 B देशविप्लवे
2 I. O. अर्थार्थमधि०
3 A दानं
4 A ०स्तपोनित्या०
5 A पुरोहितेषु स्वदत्तं
6 A and I. O. मानवः, B मानवाः
7 B, I. O. and V. D. भागिनेयीं भागिनेयं
8 A ब्राह्मणाय विशेषतः
9 Yāj. the bracketed portion as किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता

अथ पात्रापवादः

तत्र व्यासः (४।६२)—

ऊषरे[1] पतितं बीजं भिन्नभाण्डे च दोहनम् ।
भस्मन्यपि हुतं हव्यं तद्वद्दानमसाधुषु ॥१॥

दक्षः (३।२७)—

विधिहीने तथाऽपात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।
न केवलं हि तद् याति शेषमप्यस्य[2] नश्यति ॥२॥

मनुः—

यथा प्लवेनौपलेन निमज्जत्युदके तरन् ।
तथा निमज्जतेऽधस्तादज्ञौ दातृप्रतीच्छकौ ॥३॥ (४।१९४)

अज्ञाविति दातुरज्ञत्वं [3]दानविधिज्ञानशून्यत्वं प्रतिग्रहीतुरज्ञत्वं प्रतिग्रहविधिज्ञानशून्यत्वम् ।

तथा—

पात्रभूतोऽपि यो विप्रः प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम् ।
असत्सु विनियुञ्जीत तस्मै देयं न किञ्चन ॥४॥
सञ्चयं कुरुते यश्च[4] प्रतिगृह्य समन्ततः ।
धर्मार्थं नोपयुङ्क्ते च न तं तस्करमर्चयेत् ॥५॥

तथा—

न वार्यपि प्रयच्छेत्तु वैडालव्रतिके द्विजे ।
न बकव्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित् ॥६॥ (४।१९२)
त्रिष्वप्येतेषु दत्तं हि विधिनाप्यर्जितं धनम् ।
दातुर्भवत्यनर्थाय परत्रादातुरेव च ॥७॥ (४।१९३)
धर्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः ।
वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धकः ॥८॥ (४।१९५)

वैडालव्रतलक्षणञ्च यमेनाप्युक्तम् । तथाच यमः—

यस्य धर्मध्वजो नित्यं सुराध्वज इवोच्छ्रितः ।
प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम तद्व्रतम् ॥९॥

अनेनैवार्थाद्धर्मध्वजोऽपि व्याख्यातः ।

---

1 I. O ग्रक्षरे
2 A and I. O. शेषमप्यन
3 I. O. दानविधिषु०
4 I. O यस्तु

बकव्रतिकश्च[1] मनुनैवोक्तः । तथाच मनुः—

अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ।

शठो मिथ्याविनीतश्च बकव्रतधरो[2] द्विजः ॥१०॥ इति । (४।१९६)

वशिष्ठः—

ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।

ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥११॥

(=कात्यायन १५।६=व्यास ४।३५)

यथा काष्ठमयो[3] हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।

यथा[4] विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः[5] ॥१२॥

(=मनु २।१५७=महाभारत-शान्ति ३६।४६=व्यास ४।३७)

लघुव्यास[6]:—

न वेदपाठमात्रेण सन्तोषं कारयेद्बुधः ।

पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥१३॥

यथा पशुर्भारवाही[7] न तस्य लभते फलम् ।

द्विजस्तथार्थानभिज्ञो न वेदफलमश्नुते ॥१४॥

वेदस्याध्ययनं[8] सर्वं धर्मशास्त्रस्य वापि[9] यत् ।

अजानतोऽर्थं तत् सर्व्वं तुषाणां कण्डनं यथा ॥१५॥

योऽधीत्य विधिवद् विप्रो वेदार्थं न विचारयेत् ।

स सान्वयः शूद्रसमः पात्रतां न प्रपद्यते[10] ॥१६॥

अधीत्य यत् किञ्चिदपि वेदार्थाधिगमे रतः ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति धर्मानुष्ठानविद्धि सः[11] ॥१७॥

श्रुतहीनमधीतं यन्नेह नामुत्र तद्भवेत् ।

श्रुतन्तु केवलमपि समुद्धाराय कल्पते ॥१८॥

तथा—

---

1 A बकव्रती च

2 Manu ०चरी

3 M. bh. दारुमयो

4 I. O. यश्च

5 A, I. O. Manu and M. bh. नाम बिभ्रति

6 A and B omit it

7 A ०भारहारी

8 I. O. वेदस्याध्यापनं

9 I. O. चापि

10 I. O. प्रयच्छति

11 B ०विद्धि नः

पाठमात्ररतान् नित्यं द्विजातींश्चार्थवर्जितान्[1] ।

पशूनिव तु तान् प्राज्ञो वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥१६॥

हारीतः—

स्थाणुरेष भारहारो यो ज्ञानमधीत्यार्थं न विजानाति । ज्ञानविज्ञानधूतपाप्मा इह चामुत्र चानन्तं भद्रमश्नुते ॥२०॥ इत्याचार्याः ।

ज्ञानं वेदः[2] स्मृतिशास्त्रञ्च । विज्ञानमर्थज्ञानम् ।

शातातपः—

मन्त्रपूर्वन्तु यद्दानममन्त्राय प्रदीयते ।

दातुर्निकृत्य हस्तं तद् भोक्तुर्जिह्वां निकृन्तति ॥२१॥

मन्त्रपूर्वं समुत्सर्गपूर्वम् ।

तथा—

वेदपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ।

न तु मूर्खं निराहारं षड्रात्रमुपवासिनम् ॥२२॥ (=व्यास ४।५२)

यमः—

अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम्[3] ।

नैषां प्रतिग्रहो देयो न शिला तारयेच्छिलाम् ॥२३॥

अपविद्धाग्निहोत्रस्य[4] गुरोर्विप्रियकारिणः ।

द्रविणं नैव दातव्यं सततं पापकर्मणः[5] ॥२४॥

अपविद्धाग्निहोत्रस्य स्वेच्छापरिहृताग्निहोत्रस्य[6] ।

वशिष्ठः—

उपरुन्धन्ति दातारं गौरश्वः काञ्चनं क्षितिः ।

अश्रोत्रियस्य[7] विप्रस्य हस्तं दृष्ट्वा निराकृतेः ॥२५॥

निराकृतेः निराकृतेश्चेत्यर्थः ।

निराकृतिश्छन्दोगपरिशिष्टेनोक्तः । तथा च छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

यस्त्वाध्यायाग्निमाशास्य[8] देवादीन्नैव[9] चेष्टवान् ।

निराकर्तामरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥२६॥

---

1 I. O. ०श्चानुवर्जितान्

2 A वदं

3 A यस्य धर्मध्वजो नित्यं जातिमात्रोपजीविनः, I. O. यस्य धर्मध्वजो नित्यं जातिमात्रोपजीविना

4 A अपविद्वाग्निहोत्रस्य

5 A पापकारिणः, I. O. पापकर्मिणं

6 A अपविद्वाग्निहोत्रस्य स्वेच्छापवित्रहताग्निहोत्रस्य, B ०स्वेच्छापरियताग्निहोत्रस्य

7 I. O. श्रोत्रियस्य च

8 B and I. O. ०मात्रस्याद

9 I. O. दैवादीन्नैव

देवलेनाप्ययमुक्तः—

अधीत्य विस्मृतो वेदं भवेद्विप्रो निराकृतिः ॥२७॥

तथा—

उदक्यन्नादनं येषां ये च केचिदनग्नयः ।

[1]कुलञ्चाश्रौत्रियं येषां सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ॥२८॥

यमः—

न प्रतिग्रहमर्हन्ति वृषलाध्यापका द्विजाः ।

शूद्रस्याध्यापनाद्विप्रः[2] पतत्यत्र न संशयः ॥२९॥

यश्च लिङ्गुपचितां वृत्तिमलिङ्गेभ्यः[3] प्रयच्छति ।

घोरायां ब्रह्महत्यायां पच्यते नात्र संशयः ॥३०॥

लिङ्गुपचितां पारमार्थिकलिङ्गुपचिताम् । अलिङ्गेभ्यः[4] कपटकृतलिङ्गेभ्यः ।

दक्षः (३।१९)—

धूर्ते वन्दिनि मल्ले च कुवैद्ये[5] कितवे शठे ।

चाटुचारणचौरेभ्यो दत्तं भवति निष्फलम् ॥३१॥

शातातपः—

अब्राह्मणास्तु ते प्रोक्ता ऋषिः शातातपोऽब्रवीत् ।

आद्यो राजभृतस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयी ॥३२॥

क्रयविक्रयी स्वल्पमूल्येन क्रीत्वा बहुमूल्येन विक्रीणीत इत्यर्थः ।

तृतीयो बहुयाज्यः स्याच्चतुर्थो ग्रामयाजकः ।

पञ्चमस्तु भृतस्तेषां ग्रामस्य नगरस्य च ॥३३॥

बहुयाज्यः सर्ववर्णयाजी । ग्रामयाजकः एकवर्णबहुजनयाजकः ।

अनादित्यान्तु[6] यः पूर्वां सादित्याञ्चैव पश्चिमाम् ।

नोपासीत द्विजः सन्ध्यां स षष्ठोऽब्राह्मणः स्मृतः ॥३४॥

प्रातःसन्ध्यां सायंसन्ध्याञ्च यो न करोतीत्यर्थः ।

व्यासः—

नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ।

रोदित्यन्नं दीयमानं किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥३५॥

---

1 I. O. कुलं वा०

2 Con. A, B and I. O. शूद्रस्याध्ययनाद्विप्रः

3 A and I. O, ०मलिङ्गिभ्यः

4 I. O. अलिङ्गिभ्यः

5 I. O. and Dakṣa कुवैद्ये

6 A and I. O. अनागतान्तु

शौचहीनाश्च[1] ये विप्रा न च यज्ञोपवीतिनः ।
हुतं दत्तं तपस्तेषां नश्यत्यत्र न संशयः ॥३६॥

न च यज्ञोपवीतिन इति ब्रह्मसूत्रशून्या नित्यैकवस्त्राश्च ।

महाभारते—

पङ्ग्वन्धबधिरा मूका व्याधिनोपहताश्च ये ।
भर्तव्यास्ते महाराज न तु देयः प्रतिग्रहः ॥३७॥
सदैव याचमानेषु सर्वेषु श्रुतवर्जिषु ।
एतेषु दक्षिणा दत्ता दावाग्नाविव दुर्लभा ॥३८॥
ये च धर्मादपेतेभ्यः प्रयच्छन्त्यल्पमेधसः ।
शतं वर्षाणि ते[2] प्रेत्य पुरीषं भुञ्जते जनाः ॥३९॥

एवञ्च पात्रप्रशंसायामब्राह्मण-ब्राह्मणब्रुव-ब्रह्मबन्धुप्रभृतीनां दानपात्रत्वेनोक्तानामपि प्रतिग्रहविधिना न किञ्चिद्देयम् । कृपया नट-नर्तक-याचकवत्तेषु[3] दद्यात् । अतएव तेषां शूद्रादिसमभिव्याहारेणोपादानं प्रायशो मुनयश्चक्रुः ॥

अथ दानस्वरूपम् ।

तत्र देवलः—

अर्थानामुदिते पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनम् ।
दानमित्यभिनिर्दिष्टं व्याख्यानं तस्य वक्ष्यते ॥१॥
द्विहेतु षडधिष्ठानं षडङ्गं षड्विपाकयुक् ।
चतुष्प्रकारं त्रिविधं त्रिनाशं[4] दानमुच्यते ॥२॥
नाल्पत्वं वा बहुत्वं वा दत्तस्या[5]भ्युदयावहम् ।
श्रद्धाऽभक्तिश्च[6] दानानां वृद्धिक्षयकरे हि ते ॥३॥
धर्ममर्थञ्च कामञ्च व्रीडा[7]हर्षभयानि च ।
अधिष्ठानानि दानानां षडेतानि प्रचक्षते ॥४॥
पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनम् ।
केवलं त्यागबुद्ध्या यद्धर्मदानं[8] तदुच्यते ॥५॥

---

1 I. O. ०स्तु
2 I. O. च
3 B नटपाठकवत्तेषु
4 I. O. विनाशं
5 A and I. O. दानस्या०
6 A श्रद्धा भक्तिश्च
7 A क्रीडा०
8 A न केवलं त्यागबुद्ध्या धर्मदानं, I. O. न केवलं दानबुद्ध्या धर्मदानं

प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसङ्गाद् यत् प्रदीयते ।
[1]तदर्थदानमित्युक्तमैहिकं फलहेतुकम् ॥६॥

प्रयोजनमपेक्ष्यैवेति ममाप्ययं [2]किञ्चिद्दास्यतीति [3]फलमपेक्ष्येत्यर्थः ।

स्त्रीपानमृगयाक्षाणां प्रसङ्गाद् यत् प्रदीयते ।
अनर्हेषु च रागेण कामदानं तदुच्यते ॥७॥

संसदि व्रीडयाश्रुत्य योऽर्थोऽर्थिभ्यः प्रयाचितः ।
प्रदीयते च तद्दानं व्रीडादानमिति श्रुतम्[4] ॥८॥

दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षवद् यत् प्रदीयते ।
हर्षदानमिति प्राहुर्दानं तद्धर्मचिन्तकाः ॥९॥

आक्रोशानर्थहिंसानां प्रतीकाराय यद्भयात् ।
दीयते भयकर्तृभ्यो[5] भयदानं[6] तदुच्यते ॥१०॥

दाता प्रतिग्रहीता च श्रद्धा देयञ्च धर्मयुक् ।
देशकालौ च दानानामङ्गान्येतानि षड्विदुः ॥११॥

अपापरोगी धर्मात्मा दित्सुरव्यसनः शुचिः ।
अनिन्द्याजीवकर्मा च षड्भिर्दाता प्रशस्यते ॥१२॥

अपापरोगी अष्टविधपापरोगरहितः ।

तथा च देवलः—उन्मादस्त्वग्दोषो राजयक्ष्मा श्वासो मधुमेहो भगन्दरो महोदरमश्मरीत्यष्टौ पापरोगाः ॥१३॥

अनिन्द्याजीवकर्मा अनिन्द्यमाजीवनकर्म यस्य ।

त्रिशुक्लः कृशवृत्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः ।
निर्मुक्तो[7] योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते ॥१४॥

त्रिशुक्लो[8] विद्यावृत्तान्वययुक्तः ।

सौमुख्याद्यभिसम्प्रीतिरर्थिनां दर्शने यदा ।
सत्कृतिश्चानसूया च तदा[9] श्रद्धेति कीर्त्यते ॥१५॥

---

1 I. O. तदर्थि॰
2 A omits किञ्चित्
3 I. O. प्रयोजन॰
4 I. O. स्मृतम्
5 A and I. O. तापकर्तृभ्यो
6 I. O. भयाद्दानं
7 A निवृत्तो, I. O. विमुक्तो
8 A and I. O. त्रिशुक्ल इति
9 A and B सदा

अनसूया असूयाभावः। असूया च गुणे दोषाविष्कारः।

अपराबाधमक्लेशं [1]प्रयत्नेनार्जितं धनम्।
अल्पं वा विपुलं वापि देयमित्यभिधीयते ॥१६॥
यत्र यद्दुर्लभं द्रव्यं यस्मिन् कालेऽपि वा पुनः।
दानार्हौ देशकालौ तौ स्यातां श्रेष्ठौ न चान्यथा ॥१७॥
अवस्थादेशकालानां पात्रदात्रोश्च सम्पदा।
हीनं वापि भवेच्छ्रेष्ठं श्रेष्ठं वाप्यन्यथा भवेत् ॥१८॥

अन्यथेति अवस्थादिसम्पदा हीनमित्यर्थः।

दुष्फलं निष्फलं हीनं तुल्यं विपुलमक्षयम्।
षड्विपाकं समुद्दिष्टं षडेतानि विपाकतः ॥१९॥
नास्तिकस्तेनहिंस्रेभ्यो जारोपपतिताय[2] च।
पिशुनभ्रूण[3]हन्तृभ्यां प्रदत्तं दुष्फलं भवेत् ॥२०॥

उपपतिताय उपपातकयुक्ताय।

महदप्यफलं दानं श्रद्धया परिवर्जितम्।
[4]परबाधाकरं दानं परमप्यूनतां[5] व्रजेत् ॥२१।
यथोक्तमपि यद्दत्तं चित्तेन कलुषेण तु।
तत्तु सङ्कल्पदोषेण दानं तुल्यफलं[6] भवेत्[7] ॥२२।
[8]युक्ताङ्गैः सकलैः षड्भिर्दानं स्याद् विपुलोदयम्।
अनुक्रोशवशाद्दत्तं [9]दानमक्षयमुच्यते ॥२३॥
ध्रुवमाजस्रिकं काम्यं नैमित्तिकमनुक्रमात्[10]।
वैदिको दानमार्गोऽयं चतुर्धा वर्ण्यते बुधैः[11] ॥२४॥
प्रपारामतडागादि सर्व[12]कामफलं ध्रुवम्।
तदाजस्रिकमित्याहुर्दीयते यद्दिने दिने ॥२५॥

---

1 I. O. सु०
2 A and I. O. जडोपपतिताय
3 A ०हन्तृभ्यां दत्तं तद
4 I. O. येन for पर
5 B परमन्यमतां
6 A तस्याफलं
7 I. O. लभेत्
8 I. O. युक्ताङ्गैः
9 I. O. दानमक्षयतां व्रजेत्
10 B ०मिति०क्रमात्
11 B and I. O. द्विजैः
12 D. K. ०काल०

अपत्यविजयैश्वर्य्यस्त्रीबालार्थं यदिज्यते ।
[1]इज्यासंस्थन्तु तद्दानं काम्यमित्यभिधीयते ॥२६॥
कालापेक्षं क्रियापेक्ष[2]मर्थापेक्षमिति स्मृतौ ।
त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं सहोमं[3] होमवर्जितम् ॥२७॥
नवोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः ।
अधमानीति शेषाणि त्रिविधत्वमिदं विदुः ॥२८॥
अन्नं दधि मधु त्राणं गोभूरुक्माश्वहस्तिनः ।
दानान्युत्तमदानानि उत्तमद्रव्यदानतः ॥२९॥
विद्याच्छादनमावासः परिभोगौषधानि च ।
दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानतः ॥३०॥
उपानद्रथयानानि छत्रपात्रासनानि च ।
दीपकाष्ठफलादीनि चामरं बहुवार्षिकम् ॥३१॥
बहुत्वादर्थजातानां संख्या शेषेषु नेष्यते ।
अधमान्यवशिष्टानि सर्वदानान्यतो विदुः ॥३२॥
इष्टं दत्तमधीतं वा विनश्यत्यनुकीर्तनात् ।
श्लाघानुशोचनाभ्याञ्च भग्नतेजो विपद्यते ॥३३॥
तस्मादात्मकृतं पुण्यं वृथा न[4] परिकीर्त्तयेत् ।
भुक्तवानिति तं प्राहुस्तमेव कृतवादिनम् ॥३४॥
एवं सर्वगुणोपेतमुक्तदोष[5]विवर्जितम् ।
कामधुक्तेन यद्दानं फलत्यात्मेप्सितं फलम् ॥३५॥
इह [6][कीर्त्तिं वदान्याख्यां] स्फीतान् भोगान् त्रिपिष्टपे ।
[7][दानश्रद्धां तृतीयेऽपि] जन्मनि प्रसवोत्तमे ॥३६॥

विष्णुधर्मोत्तरे (३।२६६।१क-४क, ५ख—६ख)—

---

1 I. O. इच्छासंस्थन्तु यद्दानं
2 I. O. ०छुखापेक्ष०
3 A and I. O. सततं
4 I. O. न तथा
5 I. O. दोषैर्वि०
6 Corrected from D. K. A, B and I. O. कीर्त्तिंच दानाख्यां for the b. p.
7 Corrected from D. K. A, B and I, O. दानश्रद्धामतां येऽपि for the b. p.

चतुर्धा सर्वपुण्यानां फलमुक्तं मनीषिभिः ।
कृतानि विधिहीनानि वञ्चनार्थं परस्य च ॥३७॥
क्रोधलोभाभिभूतेन तामसानि विनिर्दिशेत् ।
कृतानि परमानेन[1] राजसानि भवन्ति तु ॥३८॥
सात्त्विकानि भवन्तीह श्रद्धया परया द्विजाः ।
गुणोत्तराणि विज्ञेयान्यथाकामकृतानि तु[2] ॥३९॥
तामसानां फलं भुङ्क्ते तिर्यक्त्वे प्रेत्य मानवः ।
राजसानां फलं भुङ्क्ते मानुषत्वे द्विजोत्तमाः ॥४०॥
सात्त्विकानां फलं भुङ्क्ते देवत्वे नात्र संशयः ।
गुणोन्तरकृतानान्तु फलं मोक्ष उदाहृतम् ॥४१॥

अथ कर्त्ता ।

तत्र भविष्यपुराणे—

आचारयुक्तः श्रद्धावान् वेदज्ञो धर्मवित्तमः ।
कर्मणां फलमाप्नोति न्यायर्जितधनश्च यः ॥१॥

वेदज्ञ इति वेदार्थानुष्ठानपरस्योपलक्षणं शूद्रस्यापि दानोपदेशात् ।

तथाच शिवपुराणम्—

एतान्येव च सर्वाणि दानानि च तपांसि च ।
विना मन्त्रेण सततं शूद्राणामिह सर्वशः ॥२॥
विधीयन्ते न सन्देह एवमाह प्रजापतिः ।
अमन्त्रास्ते स्मृताः सर्वे शूद्रा विगतकल्मषाः ॥३॥

अमन्त्रा दानोक्तत्तद्धोमाद्युचितवैदिकमन्त्रशून्या इत्यर्थः। अतएव ब्राह्मणद्वारा वैदिकमन्त्रपाठनमिति ।

अथ श्रद्धा ।

तत्र मनुः—

श्रद्धयेष्टञ्च पूर्तञ्च नित्यं कुर्यात् प्रयत्नतः[3] ।
श्रद्धाकृते ह्यक्षये ते भवतः स्वागतैर्धनैः ॥१॥ (४।२२६)

---

1 A and I. O. परशारेण, B and V. D. परमानेन.
2 I. O. च
3 Manu ह्यतन्द्रितः

दानधर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्त्तिकम् ।
परितुष्टेन भावेन [1]पात्रमासाद्य शक्तितः ॥२॥ (४।२२७)
यत् किञ्चिदपि दातव्यं याचितेनानसूयया[2] ।
उत्पत्स्यते हि तत् पात्रं यत्तारयति सर्वशः ॥३॥ (४।२२८)
येन येन तु भावेन यद् यद् दानं प्रयच्छति ।
तत्तत् तेनैव भावेन[3] प्राप्नोति [4]प्रतिपूजितः ॥४॥ (४।२३४)
दानं हि बहुमानाद् यो गुणवद्भ्यः प्रयच्छति ।
स तु[5]प्रेत्य धनं लब्ध्वा पुत्रपौत्रैः सहाश्नुते ॥५॥

याज्ञवल्क्यः (१।२०३)—

दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ।
याचितेनापि दातव्यं श्रद्धापूतन्तु शक्तितः ॥६॥

यमः—

मन्त्राज्यदोषाद्धोमे तु[6] तपसीन्द्रियदोषतः ।
न्यूनता स्यान्न दाने तु श्रद्धायुक्ते भवेत् क्वचित् ॥७॥

देवलः—

अपि न्यायागतां दत्त्वा सकलां पृथिवीमपि ।
श्रद्धावर्जमपात्राय न काञ्चिद्भूतिमाप्नुयात् ॥८॥
प्रदाय शाकमुष्टिं वा श्रद्धाभक्तिसमायुताम्[7] ।
महते पात्रभूताय सर्वाभ्युदयमाप्नुयात् ॥९॥

महाभारते—

द्रव्यागमो नृणां सूक्ष्मः पात्रे दानं[8] ततः परम् ।
कालः परतरो दानाच्छ्रद्धा चापि ततः परम् ॥१०॥

---

1 A and I. O. श्रद्धामासाद्य
2 A. and I. O. ०नानसूयता
3 A तत्तद् भावेन तेनैव
4 I. O. द्रव पू०
5 I. O. च
6 I. O. ०द्धोमिन
7 I. O. ०समुद्यतां
8 I. O. पात्रदानं

अथ दानकालाः ।

तत्र मनुः—

जाते कुमारे तदहः कामं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
हिरण्यधान्यगोवासस्तिलान्नगुड़सर्पिषाम् ॥१॥

शङ्खलिखितौ—

कुमारप्रसवे नाड्यामच्छिन्नायां तिल[1]तैलहिरण्यवस्त्रप्रावरणगोधान्यप्रतिग्रहेष्वदोषस्तदहरित्येके गुर्वर्थं कुर्वतः ॥२॥

यमहारीतौ—

द्विपदचतुष्पदधान्यहिरण्यदक्षिणासु न दोषः ॥३॥

पैठीनसिः—

दानप्रतिग्रहेष्विति विकल्पो[2] हिरण्यमश्वं[3] गाव इत्यदोषस्तदहः ॥४॥

शातातपः—

अयनादौ सदा देयं द्रव्यमिष्टं गृहेषु यत् ।
षड़शीतिमुखे चैव विमोक्षे चन्द्रसूर्ययोः ॥५॥
संक्रान्तौ यानि दत्तानि हव्यकव्यानि दातृभिः ।
तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मनि जन्मनि ॥६॥
शतमिन्दुक्षये दत्तं सहस्रन्तु दिनक्षये ।
विषुवे शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनन्तकम् ॥७॥
अयनेषु च यद्दत्तं षड़शीतिमुखेषु च ।
चन्द्रसूर्योपरागे च दत्तं भवति चाक्षयम् ॥८॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००। १५—२४)

द्वादशीषु च यद्दत्तं [शुक्लासु तु विशेषतः ।
श्रवणेन तु युक्तासु तत्रापि द्विजसत्तमाः ॥९॥
विशेषाद्बुधयुक्तासु[4] पक्षतीषु च यत्तथा ।
तृतीयासु तु सर्वासु शुक्लासु तु विशेषतः ॥१०॥

---

1 A and B omit तैल
2 A and B विकल्पा
3 A and B ०श्वं
4 B विशेषाद्बुधयुक्तासु

वैशाखशुक्लपक्षे तु विशेषेण तु मानवैः[1] ।
आषाढ़े कार्त्तिके चैव फाल्गुने च विशेषतः ॥११॥
तिस्रस्त्वेताः पौर्णमास्यो दाने विप्रा महाफलाः ।
व्यतीपातेषु यद्दत्तं][2] जन्मर्क्षे च द्विजोत्तमाः ॥१२॥
ग्रहसंक्रमकाले च तिग्म[3]रश्मेर्विशेषतः ।
तुलामेषप्र[4]वेशे तु त्यागे तु[5]मिथुनस्य च ॥१३॥
[6]रवेर्महाफलं दत्तं तेभ्योऽपि स्यान्महाफलम् ।
यदा प्रविशते भानुर्मकरं द्विजसत्तमाः ॥१४॥
आषाढ़ेऽश्वयुजे पौषे चैत्रे शुक्ले[7] तथैव च ।
द्वादशीप्रभृति प्रोक्तं पुण्यं दिनचतुष्टयम् ॥१५॥
मिथुनञ्च तथा कन्यां धन्विनं मीनमेव च ।
प्रविष्टे भास्करे पुण्यं प्रत्येकं कथितं द्विजाः ।
षड़शीतिमुखं नाम दाने दिनचतुष्टयम् ॥१६॥
अच्छिन्ननाड्यां यद्दत्तं पुत्रे जाते द्विजोत्तमाः ।
संस्कारेषु च पुत्रस्य तदक्षयं प्रकीर्त्तितम् ॥१७॥
चन्द्रे वा यदि वा सूर्ये दृष्टे राहौ महाग्रहे ।
अक्षयं कथितं पुण्यं तत्राप्यर्के विशेषतः ॥१८॥

अथ पुण्यदेशाः ।

[8]विष्णुपुराणे (२।३।१, २३-२४)—

उत्तरं यत् समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् ।
वर्षं तद्भारतं नाम भारती यत्र सन्ततिः ॥१॥
अत्र जन्मसहस्राणां सहस्रैरपि सत्तम ।
कदाचिल्लभते जन्तुर्मानुष्यं पुण्यसञ्चयात् ॥२॥

---

1 B and I. O. मानवाः, V. D. मानदाः
2 B omits the bracketed portion
3 I. O. तीक्ष्ण०
4 A ०प्रवेशे च त्यागे च
5 I. O. च
6 A and I. O. दानं महाफलं प्रोक्तं
7 A शुक्ले
8 I. O. omits विष्णुपुराणे

गायन्ति देवाः [1]किल गीतकानि

धन्यास्तु ते[2] भारतभूमिभागे ।

स्वर्गापवर्गास्पदमार्गभूते

भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात् ॥३॥

मनुः (२।२३)—

कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः ।

स ज्ञेयो यज्ञियो देशो म्लेच्छदेशस्ततः परम्[3] ॥४॥

भविष्ये (१।१८१—३३) :—

ब्रह्मावर्तः परो देश ऋषिदेशस्ततः परम्[4] ।

मध्यदेशस्ततो [[5]ज्यायानार्यावर्तस्ततः परम्[6]] ॥५॥

व्यासः—

सर्वे सूर्याश्रमाः पुण्याः सर्वा [7]नद्यश्च पर्वताः ।

गोसिद्धमुनिवासाश्च देशाः पुण्याः प्रकीर्तिताः ॥६॥

सूर्यायतनसंस्थानं यदल्पमपि[8] दीयते ।

तदनन्तफलं प्रोक्तं सूर्यक्षेत्रानुभावतः ॥७॥

विष्णुः—

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ।

तं म्लेच्छदेशं जानीयादार्यावर्तमतः[9] परम् ॥८॥

तथा—

पुष्करेष्वक्षयं श्राद्धं जपहोमतपांसि च ।

पुष्करे स्नातमात्रस्तु सर्वपापेभ्यः मुच्यते ॥९॥

एवमेव गयशीर्षवटे [10]अमरकण्टकपर्वते वराहपर्वते यत्र क्वचन, नर्मदातीरे, यमुनातीरे, गङ्गातीरे, विशेषतो गङ्गाद्वारे प्रयागे[11] गङ्गासागरसङ्गमे कुशावर्ते विन्दुके

---

1 I. O. कलगीतकानि

2 I. O. ये

3 Manu ०स्त्वतःपरः

4 Bh. P. ०मस्तमनन्तरः

5 I. O. न्नुनं

6 Bh. P. ऽप्यथ चार्यावर्तस्त्वमनन्तरः for the b. p.

7 I. O. नद्यः सपर्वताः

8 I. O. यदन्यमपि

9 A ०वर्तन्ततः

10 I. O मर्कटपर्वते

11 I. O. adds च here

श्रीलपर्वते कनखले कुब्जाम्रे भृगुतुङ्गे केदारे महालये [1]ललितिकायां सुगन्धायां शाकम्भर्यां फल्गुतीर्थे महागङ्गायां तण्डुलिकाश्रमे कुमारधारायां प्रभासे यत्र क्वचन, सरस्वत्यां विशेषतः। सततं नैमिषारण्ये वाराणस्याम् अगस्त्याश्रमे कण्वाश्रमे कौशिक्यां सरयूतीरे शोणस्य ज्योतीरसायाश्च सङ्गमे। श्रीपर्वते कालोदके उत्तरमानसे मतङ्गवाप्यां [2]सप्तार्षे विष्णुपदे स्वर्गमार्गप्रदेशे गोदावर्यां गोमत्यां वेत्रवत्यां विपाशायां वितस्तायां शतद्रुतीरे चन्द्रभागायाम् इरावत्यां सिन्धोस्तीरे पञ्चनदे औजसेषु[3]। एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु सरिद्वरासङ्गमेषु प्रभवेषु पुलिनेषु[4] प्रस्रवणेषु पर्वतनिकुञ्जेषु[5] वनेषूपवनेषु च। गोमयेनोपलिप्तेषु गृहेषु मनोज्ञेषु च ॥१०॥

लिङ्गपुराणे (१।७७।३३ख—३५) :—

अर्धक्रोशं शिवक्षेत्रं शिवलिङ्गात् समन्ततः।
यस्त्यजेद् दुस्त्यजान् प्राणान् शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥११॥
[6]स्वायम्भुवस्य मानं हि तथा बाणस्य सुव्रताः।
स्वायम्भुवे तदर्धं [7]स्यादार्षेये च तदर्धकम्।
[8]मानुष्ये च तदर्धं स्यात् क्षेत्रमानं द्विजोत्तमाः ॥१२॥

तथा (१।७७।५२ख-५४क)—

शिवक्षेत्रसमीपस्था नद्यः सर्वा द्विजोत्तमाः[9]।
वापीकूपतडागाश्च शिवतीर्था इति स्मृताः ॥१३॥
स्नात्वा तेषु नरो भक्त्या तीर्थेषु मुनिपुङ्गवाः[10]।
ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥१४॥

मत्स्यपुराणे (२२।२७ख-२८, ३०ख-३६, ४६-५५क, ५७-५६, ६८-७०, ७३ख-७५क, ७१क) :—

ओङ्कारं पितृतीर्थञ्च कावेरी कपिलोदकम्।
सम्भेदश्चण्डवेगायास्तथैवामरकण्टकम्।
कुरुक्षेत्राच्छतगुणम[11]स्मिन् दानादिकं[12] भवेत् ॥१५॥

---

1 I. O. नमितिकायां
2 I. O. सप्तर्षे
3 A औसव्ये, B औजसे
4 I. O. सलिलेषु
5 I. O. पर्वतेषु निकुञ्जेषु
6 I. O. स्वयम्भुतस्य मानं
7 L. P. स्यात् स्यादार्षे
8 L. P. मानुषे
9 L. P. सुशोभनाः
10 I. O. मुनि .त्तमाः, L. P. द्विज-सत्तमाः
11 M. P. ०स्तस्मिन्
12 B, I. O. and M.P. स्नानादिकं

कायावरोहणं नाम तथा चर्मण्वती नदी ।
गोमती वरणा तद्वत् तीर्थं [1]हौताशनं परम् ॥१६॥
भैरवं भृगुतुङ्गश्च गौरीतीर्थमनुत्तमम् ।
तीर्थं वैनायकं नाम भद्रेश्वरमतः परम् ॥१७॥
तथा पापहरं नाम [2]पुण्या च तपती नदी ।
[3]शूलतापी पयोष्णी च पयोष्णीसङ्गमस्तथा ॥१८॥
महाबोधिः पाटला च नागतीर्थमवन्तिका ।
तथा वेणा नदी पुण्या महाशालन्तथैव च ॥१९॥
महारुद्रं महालिङ्गं दशार्णा च नदी शुभा ।
शतरुद्रा [4]शताह्वा च तथा विश्वपदं परम् ॥२०॥
अङ्गारवाहिका तद्वन्नदी तौ शोणघर्घरौ ।
कालिका च नदी पुण्या वितस्ता[5] च नदी शुभा[6] ।
एतानि पितृतीर्थानि शस्यन्ते स्नानदानयोः ॥२१॥
तथा—श्रीपर्णी [[7]च नदी पुण्या व्यास]तीर्थमनुत्तमम् ।
तथा मत्स्यनदी [8]कारा शिवधारन्तथैव च ॥२२॥
भद्रतीर्थञ्च विख्यातं पम्पातीर्थञ्च शाश्वतम् ।
पुण्यं रामेश्वरं तद्वदेलापुरमलंपुरम् ॥२३॥
अङ्गभूतञ्च विख्यातमामर्दक[9]मलम्भुषम् ।
आम्रातकेश्वरं तद्वदेका[10]म्रकमतः परम् ।
गोवर्धनं हरिश्चन्द्रं कृपुचन्द्रं[11] पृथूदकम् ॥२४॥
सहस्राक्षं हिरण्याक्षं तथा च कदली नदी ।
[12]रामाधिवासस्तत्रापि तथा सौमित्रिसङ्गमः ॥२५॥

---

1 M. P. चौयमसं
2 A and M. P. पुण्याय
3 M. P. मूलतापी
4 I. O. शताचच
5 I. O. पितरा
6 M. P. तथा
7 M. P..ताम्रपर्णी च आया for the bracketed portion.
8 M. P. पुण्या
9 I. O. ०कमलं मुखं
10 M. P. म्भ for म्र
11 I. O. पुण्यदच
12 I. O. वाचा०

[1]इन्द्रकीलं महानादं [2]तथैव प्रियमेलकम् ।
एतान्यपि सदा श्राद्धे प्रशस्तान्यधिकानि च[3] ॥२६॥
एतेषु सर्वदेवानां सान्निध्यं दृश्यते[4] यतः ।
दानमेतेषु सर्वेषु [भवेत् कोटिगुणाधिकम्][5] ॥२७॥

तथा—

तथैव पितृतीर्थन्तु यत्र गोदावरी नदी ।
[6]युता लिङ्गसहस्रेण सर्वान्तरजलावहा[7] ॥२८॥
[8][जामदग्न्यकृतं तीर्थं] क्रमादायात[9]मुत्तमम् ।
प्रतीकस्य भयाद्भिन्ना[10] यत्र गोदावरी नदी ॥२९॥
[11]तीर्थं तद्धव्यकव्यानामप्सरोयुगसंज्ञितम् ।
श्राद्धाग्निकार्य[12][दानञ्च तत्र[13]] कोटिगुणाधिकम् ॥३०॥
अट्टहासं तथा तीर्थं गौतमेश्वरमेव च ।
तथा [[14]वशिष्ठतीर्थञ्च[15] हारीतञ्च] ततः परम्[16] ॥३१॥
ब्रह्मावर्तं कुशावर्तं [17]हंसतीर्थं तथैव च ।
पिण्डारकञ्च विख्यातं [18]शङ्खोद्धारं तथैव च ॥३२॥
घण्टेश्वरं विल्वकञ्च नीलपर्वतमेव च ।
तथा च [19]बदरीतीर्थं रामतीर्थं तथैव च ॥३३॥

---

1 I. O. इन्द्रकीलजलञ्चैतत्
2 M. P. तथा च
3 M. P. तु
4 I. O. पश्यते
5 M. P. दत्तं कोटिशताधिकम् for the bracketed portion.
6 I. O. युता
7 A and I. O. ०जलोवहा, M. P. सर्वान्तरजलावहा
8 M. P. जामदग्न्यस्य तत्तीर्थं for the b. p.
9 I. O. ०पात०
10 M. P. भयाद्भिन्नं
11 M. P. तत्तीर्थं for तीर्थं तद्
12 M. P. दानेषु तथा for the b. p.
13 A यत्र
14 M. P. वशिष्ठं तीर्थं तु हारीतं तु for the b. p.
15 B. ०तीर्थन्तु I. O. तीर्थस्तु
16 A and I. O. हारीतं ततपरं स्मृतम्
17 M. P. हयतीर्थं
18 I. O. शङ्खोद्धारस्तथैव च
19 M. P. धरणीतीर्थं

जयन्त[1][मुञ्जयन्तश्च [2]शुक्र]तीर्थं तथैव च ।
श्रीपतेश्च तथा तीर्थं तीर्थं रैवतकं तथा ॥३४॥
तथैव शारदं तीर्थं[3] [4]भद्रकालेश्वरं तथा ।
वैकुण्ठतीर्थञ्च [तथा [5]निर्जरेश्वरमेव च][6] ।
अश्वतीर्थञ्च विख्यातमनन्तं श्राद्धदानयोः ॥३५॥

अथ देयस्वरूपम् ।

तत्र मनुः (१०।११५)—

सप्त वित्तागमा धर्म्या दायो लाभः क्रयो जयः ।
प्रयोगः कर्मयोगश्च सत्प्रतिग्रह एव च ॥१॥

दायः पित्रादिक्रमागमः[7] । लाभः प्रीतिदानम्[8] । क्रयजयौ प्रसिद्धौ । प्रयोग ऋणादिप्रयोगः । कर्मयोगः शुश्रूषादिरूपः[9] । सत्प्रतिग्रहः प्रसिद्धः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।२६६।७-२०)

कर्मणां धनसाध्यानां धनञ्च त्रिविधं स्मृतम् ।
कृष्णञ्च शवलञ्चैव शुक्लञ्च द्विजसत्तमाः ॥२॥
त्रिविधस्य फलं तस्य त्रिविधं परिकीर्त्तितम् ।
कृष्णेन यत् कृतं कर्म तिर्यक्त्वे तद्धि भुज्यते[10] ॥३॥
शवलेन कृतं कर्म मानुष्ये द्विजसत्तमाः ।
शुक्लेन यत् कृतं कर्म देवत्वे तद्धि भुज्यते[11] ॥४॥
वर्णानां हि धनं शुक्लमर्जितं यत् स्वकर्मणा[12] ।
शवलन्तु समुद्दिष्टं तथानन्तरकर्मणा ॥५॥

---

1 M. P. विजयं चैव शक्र for the b. p.
2 I. O. शुक्लतीर्थं
3 B, I. O. and M. P. शारदातीर्थं
4 I. O. तत्र०
5 I. O. निर्जने०
6 M. P. परं भीमेश्वरमथापि वा for the b. p.
7 I. O. ०गतः
8 I. O. प्रीतिदायलब्धः
9 I. O. शुश्रूषारूपः
10 I. O. तद्विभुज्यते
11 I. O. तद्विभुज्यते, V. 4 not found in V. D.
12 I. O. शुक्लमथा

वर्णोत्तमस्य हीनस्य कर्मणा कृष्णमुच्यते ।
तत्रापि शुक्लं वक्ष्यामि वर्णानां द्विजसत्तमाः ॥६॥
प्रतिग्रहेण यल्लब्धं याज्यतः शिष्यतस्तथा ।
गुणान्वितेभ्यो विप्रस्य शुक्लन्तु त्रिविधं स्मृतम् ॥७॥
युद्धोपलब्धं कारञ्च दण्डार्थव्यवहारतः ।
क्षत्रियस्य धनं शुक्लं त्रिविधं परिकीर्तितम् ॥८॥

कारं करलब्धम् ।

कृषिं वाणिज्यं गोरक्षां कृत्वा शुक्लं तथा विशः ।
द्विजशुश्रूषया लब्धं शुक्लं शूद्रस्य कीर्तितम् ॥६॥
न कदाचन कुर्वीत ब्राह्मणः कर्म वार्षलम् ।
वृषलः कर्म वा ब्राह्मं पतनायेतरेतरम् ॥१०॥
उत्कृष्टश्चापकृष्टश्च तयोः कर्म न विद्यते ।
मध्यमे कर्मणी हित्वा सर्वसाधारणे हि ते ॥११॥
सर्वेषामथ वर्णानां वक्ष्यामि त्रिविधं धनम् ।
पार्श्विकद्यूतचौर्यार्ति[1]प्रतिरूपकसाहसैः ।
व्याजेनोपार्जितं यत्तत् सर्वेषां कृष्णमुच्यते ॥१२॥

पार्श्विकं राजपार्श्वावस्थानेन परिज्ञायते अमुकस्येदं प्रयोजनं भविष्यतीति, तत्रात्मीयप्रयोजकतो[2]पदर्शनेन धनार्जनम् । चौर्यम् अपरिज्ञातपरधनग्रहणम् । प्रतिरूपकं कूटद्रव्यनिर्माणम् । साहसं बलेन परद्रव्यहरणम्[3] । व्याजो दम्भतपस्यादिः ।

शिल्पानुवृत्त्या[4] यत् प्राप्तं कुशीदेन[5] तथा धनम् ।
कृतोपकारादाप्तञ्च शवलं समुदाहृतम्[6] ॥१३॥
प्रीतिलब्धं तथा दायं[7] प्राप्तञ्च सह भार्यया ।
अविशेषेण सर्वेषां धनं शुक्लमुदाहृतम् ॥१४॥

प्राप्तञ्च सह भार्ययेति यौतुकलब्धमित्यर्थः ।

शुक्लेन वित्तेन कृतं दानं बहुफलं भवेत्[8] ॥१५॥

---

1 I. O. ०दि०
2 I. O. ०त्वो०
3 I. O. ०ग्रहणं
4 I. O. ०वृत्तो
5 I. O. कुशीदे च
6 I. O. परिकीर्त्तितं
7 I. O. and V.D. क्रमागतं प्रीतिदायं
8 I. O. लभेत्

न्यायागतेनाथ धनेन विद्वान् पुण्यानि कृत्वा दिवि देवभोगान् ।
चिरं समश्नाति महानुभावो न्यायेन तस्माद्धनमर्जनीयम् ॥१६॥

अथ दानापवादः ।

तत्र मनुः (११।६-१०)—

शक्तः परजने दाता स्वजने[1] दुःखजीविनि ।
मध्वापातो विषास्वादः स धर्मप्रतिरूपकः ॥१॥
भृत्यानामुपरोधेन यत् करोत्यौर्द्ध्वदेहिकम् ।
तद्भवत्यसुखोदर्कं जीवतश्च मृतस्य च ॥२॥

बृहस्पतिः—

कुटुम्बभक्तवसनाद्देयं यदतिरिच्यते ।
मध्वास्वादो विषं पश्चाद्दातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् ॥३॥

कात्यायनः—

सर्वस्वं गृहवर्जन्तु[2] कुटुम्बभरणाधिकम्[3] ।
[यद् द्रव्यं तत् स्वकं देयमदेयं स्यादतोऽन्यथा ॥४॥
विक्रयञ्चैव दानञ्च न नेयाः स्युरनिच्छवः ।
दाराः पुत्राश्च सर्वस्वमात्मन्येव तु योजयेत् ॥५॥
आपत्काले तु कर्तव्यं दानं विक्रय एव च ।
अन्यथा न प्रवर्तेत इति शास्त्रेषु निश्चयः ॥६॥

दक्षः (३।१७-१८)—

सामान्यं याचितं न्यास आधिर्दाराश्च तद्धनम् ।
अन्याहितञ्च निक्षेपः सर्वस्वञ्चान्वये सति ॥७॥

अन्याहितं परहस्तेन यदन्यस्य प्रस्थापितम् ।][4]

आपत्स्वपि न देयानि नव[5] वस्तूनि सर्वदा[6]
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥८॥

---

1 I. O. स्वजनैः
2 A गृहवर्ज्यं च
3 B and I. O. कुटुम्बभरणादिकम्
4 A and I. O. omit the bracketed portion
5 I. O. न च
6 A and I. O. पण्डितैः

यमः—

परिभुक्तमवज्ञातमपर्याप्तमसंस्कृतम् ।
यः प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तद्भस्मन्यवतिष्ठते ॥९॥

परिभुक्तं पुरातनं वस्त्रादि[1] । अपर्याप्तं यथाभूतमङ्गीकृतं [2]तदसमर्थम् । प्रयच्छति उत्सृज्य ददातीत्यर्थः ।

[यो ददात्युपयुक्तार्थां जीर्णां धेनुञ्च निष्फलाम् ।
तमसि प्रविशेद्दाता द्विजं क्लेशेन योजयेत् ॥१०॥
कलायं ब्राह्मणे दत्त्वा दाता[3] यात्यशुभां गतिम् ।
कीर्तिनिर्मोकनिर्मुक्तः पन्नगेन्द्रः क्षितौ यथा[4] ॥११॥]

तथा—

सुवर्णं रजतं ताम्रं यतिभ्यो यः प्रयच्छति ।
न स तत्फलमाप्नोति तत्रैव परिवर्तते ॥१२॥
गृहस्थस्यान्नदानेन वानप्रस्थस्य गोरसैः ।
यतीनाञ्च हिरण्येन दाता स्वर्गं न गच्छति ॥१३॥

शातातपः—

वेदविक्रयनिर्दिष्टं स्त्रीषु यच्चार्जितं धनम् ।
अदेयं पितृदेवेभ्यो[5] यच्च क्लीवादुपागतम् ॥१४॥

वेदपाठनापूर्विका[6] अभ्यर्थना वेदविक्रयः । क्लीवश्च देवलेनोक्तः । तद् यथा—

शण्ढको वातजः पण्डः षण्डः क्लीवो नपुंसकम् ।
कीलकश्चेति[7] षड्भायं क्लीवभेदो विभावितः[8] ॥१५॥
तेषां स्त्रीतुल्यवाक्क्लिष्टः[9] स्त्रीधर्मा शण्ढको भवेत् ।
पुमान् कृत्वा स्वलिङ्गानि पश्चाद्भिन्द्यात्तथैव च ॥१६॥

---

1 A and I. O. पुरातनवस्त्रादि
2 A and B यद०
3 I. O. ततो
4 A omits the bracketed portion
5 I. O. ०विप्रेभ्यो
6 I. O. वेदपाठपूर्विका
7 I. O. कीलकश्चैव
8 A षड्भायं क्लीवभेदा विभाविताः
9 A स्त्रीतुल्यवाक्लीष्टः, B स्त्रीतुल्यवाक्लष्टः, I. O. स्त्रीतुल्यवाक्लिष्टः

यः पुमान् लिङ्गान्तराणि कृत्वा स्वलिङ्गं भिन्द्यात् स वातजो नाम शण्ढ[1] इति सम्बन्धः। एतावता दाक्षिणात्यप्रसिद्धं विरुद्ध[2]प्रजननमुक्तम्।

स्त्री च पुंभावमास्थाय पुरुषाचारवद्गुणा[3]।
वातजो नाम शण्ढः स्यात् स्त्रीशण्ढो वापि नामतः ॥१७॥

[या गृहीतपुरुषलिङ्गा स्त्री[4]] स्त्र्यन्तरमुपगच्छति[5], स वातजो नाम शण्ढः स्त्रीशण्ढो वा[6] नामेति सम्बन्धः।

असल्लिङ्गोऽथ पण्डः स्यात् षण्डस्तु ग्लानमेहनः।
अमेध्याशी पुमान् क्लीवो नष्टरेता नपुंसकम् ॥१८॥
स कीलक इति प्रोक्तो यः क्ली[7]व्यादात्मनः स्त्रियम्।
अन्येन सह संयोज्य पश्चात्तामेव सेवते ॥१९॥ इति।

तथा—

द्रव्येणान्यायलब्धेन[8] यः करोत्यौर्द्धदेहिकम्।
न स तत्फलमाप्नोति तस्यार्थस्य दुरागमात् ॥२०॥
प्रश्नपूर्वन्तु यो दद्याद् ब्राह्मणाय प्रतिग्रहम्।
स पूर्वं नरकं याति ब्राह्मणस्तदनन्तरम ॥२१॥

प्रश्नपूर्वमिति दानसमय एव यद्यमुं वेदभागं जानासि तदा ते[9] दास्यामी[ति प्रश्नं कृत्वे][10]त्यर्थः। अतः[11] पूर्वमेव ब्राह्मणपरीक्षा कर्तव्या।

हारीतः—

असद्द्रव्यप्रदानमस्वर्ग्यं यच्च दत्त्वा[12] परितप्यते। [13]तच्च दानमफलं यच्चोपकारिणे ददाति। तन्मात्रं परिक्लिष्टं यच्च सोपधं[14] ददाति। असूयितमफलं[15] यच्चापात्राय

1 I. O. omits शण्ढ
2 I. O. विरु॰
3 A पुरुषाचारवद्गुणाः, I. O. पुरुषाचा-रवद्गुणाः
4 A and I. O. स्त्री च या पुरुषचिह्ना
5 B ॰मधिगच्छति, I. O. स्त्र्यन्तमुप-गच्छति
6 I. O. omits वा
7 I. O. क्लैब्या॰
8 A तथाद्रव्येण न्यायेन
9 A and I. O. तव
10 I. O. omits the bracketed portion
11 A and I. O. अतश्च
12 I. O. adds तत् here
13 I. O. यच्च
14 I. O. सोपबन्धं
15 I. O. असूयितमर्थफलं

ददाति । अनिष्टदानं भवति[1] यत्र दत्त्वा परिकीर्त्यते । [2]स्मयदानमासुरं यत्राश्रद्धया ददाति । क्रोधाद्राक्षसं यत्राऽऽक्रुश्य[3] ददाति दत्त्वा वाऽऽक्रोशति[4] । असंस्कृतं पैशाचं यत्रावज्ञातं ददाति दत्त्वा वाऽवजानीते ।[5] मुमूर्षुस्तामसं यत्राप्रकृतो ददाति । एते दानोपसर्गाः यैरुपसृष्टं दानमसिद्धमसमर्थमस्वर्ग्य[6]मयशस्यमध्रुवमफलं भवत्यफलं वा ॥२२॥

अस्यार्थः—

सोपधं[7] यद् दृष्टहेतुपुरस्कारेण दीयते । अप्रकृत उन्मत्तादिः ।

अङ्गिराः—

बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्गृहं शयनं स्त्रियः ।
विभक्तदक्षिणा ह्येता दातारं न भजन्ति हि ॥२३॥
एका एकस्य दातव्या न बहुभ्यः कथञ्चन ।
सा तु[8] विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलम् ॥२४॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००।३५-३६)

स्त्रियं मेषमजञ्चैव गामश्वं तुरगं नरम् ।
एकमेकस्य[9] दातव्यमेकस्य बहवोऽपि वा ॥२५॥
एकं बहूनां [तद्दत्तं ध्रुवं नरकमृच्छति][10] ।
आदातुर्नरकाय स्यात्तथा दातुर्द्विजोत्तमाः ॥२६॥

अथासद्दानम् ।

कृष्णाजिनमु[11]भयतोमुखी च । तत्र कृष्णाजिनप्रतिग्रहीतारमधिकृत्य मत्स्यपुराणम्

(२०६।२३ख-२४क)—

न [[12]स्पृश्यः स] द्विजो राजंश्चितियूपसमो[13] हि सः ।
[दाने च][14] श्राद्धकाले च दूरतः परिवर्जयेत् ॥१॥

---

1 A and B स्रवति
2 I. O. स्मतद्दान०
3 I. O. यत्रावक्रुश्य
4 I. O. चावक्रोशति
5 I. O. चावजानीते
6 I. O. ०स्वम्भ्य०
7 I. O. सोपधम्यं
8 I. O. त्व
9 I. O. and V. D. ०न्तु
10 A दत्तं हि नरकं गच्छति ध्रुवम्
11 I. O. कृष्णाजिनं तु०
12 M. P. स्पृश्योऽसौ
13 Corrected from M. P. A and I. O. राजन् चितिप्रायसमो ; B राजन् चितिस्तूपसमो
14 M. P. तं दाने

उभयतोमुख्याः प्रतिग्रहीतारमधिकृत्या[1]दित्यपुराणम्—

किं करिष्यत्यसौ मूढो गृह्णन्नु[2]भयतोमुखीम् ।
सहस्रं वारुणाः पाशाः क्षुरधाराग्निसन्निभाः ॥२॥
तस्य वर्षशते[3] पूर्णे पाश एकः प्रमुच्यते ।
एतामवस्थामाप्नोति गृह्णन्नु[4]भयतोमुखीम् ॥३॥

अग्निपुराणे—

हस्त्यश्वरथयानानि मृतशय्यासनानि यः ।
कृष्णाजिनञ्च गृह्णाति अनापत्सु गतो द्विजः ॥४॥
अथोभयमुखीं लोभात्[5] सशैलां मेदिनीं द्विजः ।
कूटमायेन[6] तौल्येन क्रयं क्रीणाति [वै द्विजः][7] ।
मद्यकृदधमो लोके स प्रेतो जायते नरः ॥५॥

एकादशाहे देयशय्याधिकारे पद्मपुराणम् (सृष्टिखण्डम् १०।१६ख-१८क) :—

तेन दुष्टा तु सा शय्या न ग्राह्या द्विजसत्तमैः ।
गृहीतायान्तु [8]शय्यायां पुनः संस्कारमर्हति ॥६॥
[[9]वेदेषु च पुराणेषु] शय्या सर्वत्र गर्हिता ।
गृहीतायान्तु[10] जायन्ते सर्वे नरकगामिनः ॥७॥

देवलः—

न शूद्राय हविर्दद्यात् स्वस्ति क्षीरं तिलान् मधु ।
न शूद्रात् प्रतिगृह्णीयात् तेषामन्यन्निवेदयेत् ॥८॥

वशिष्ठः(१५।३-५)—

न त्वेकं पुत्रं दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वा । स हि सन्तानार्थं पूर्वेषाम् । न [11]तु स्त्री पुत्रं दद्यात् गृह्णीयाद्वाऽन्यत्रानुज्ञानाद्[12] भर्त्तुः ॥९॥

तथा—

शस्त्रं विषं सुरा चाप्रतिग्राह्याणि[13] ब्राह्मणस्य ॥१०॥

---

1 I. O. ०कृत्य चादित्य०
2 I. O. गृह्णन्नु०
3 I. O. वर्षशतैः
4 I. O. गृह्णन्नु
5 I. O. लोभा
6 I. O. कूटमाप्येन
7 B विक्रयम्
8 Padma P. तस्यां हि
9 Padma P. वेदे चैव पुराणे च
10 Padma P. यहीतारस्तु
11 I. O. omits तु
12 I. O. अन्यथानुज्ञायद्भवाद
13 I. O. चाप्रतिग्राह्याणि ; A चाप्रतिग्राह्यं

अथ दानविधिः ।

मनुः (४।२३५)—

> योऽर्चितं प्रतिगृह्णाति ददात्यर्चितमेव च ।
> तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकन्तु विपर्यये ॥१॥

व्यासः—

गोभूतिलहिरण्याश्ववासोघृतादि न्यायागतं देयं द्रव्यं श्रद्धासमन्वितः शक्तितो दयातपः-शीलादिसम्पन्नाय[1] ब्राह्मणायानुपकारिणे दरिद्राय माल्यादिभिरर्चिताय स्वस्तिवाच्योदकपूर्वकं[2] दद्यात् । ग्रहोपरागादिनिमित्तेषु विशेषतः ।२॥

हारीतः—

देवताः पितरश्चैव तपोयज्ञदानानामीशते । अहर्देवानां रात्रिः पितॄणाम् । रात्रावेताः स्वापहेतोः संविशन्ति । देवा रात्रिस्तस्मान्नक्तं शुक्ला अहं कृष्णा इति श्रुतिः । अथ यद्दिवाऽद्भिर्यजति ददाति तपस्यति वा नक्तम्भूताभिरद्भिरहर्भूतेभ्यो देवेभ्यो गमयति । अथ यन्नक्तमद्भिर्यजति ददाति तपस्यति वाऽहर्भूताभिरद्भिर्नक्तम्भूतेभ्यः पितृभ्यो गमयति । तदप्येता-दृगेवोक्तं फलम्—'ये रात्र्यहोभ्यां विज्ञायैवं देवान् पितॄन् यजन्ति भूयः पुराणाः । श्रद्धाश्रिता धारयन्ति यज्ञभूतास्ता नो देवीरुपतिष्ठन्त्वापः' इति । वरुणगृहपतयो देवा, दक्षिणायनं तस्माद् वारुणं सर्वत्रानुयातीति । मन्त्रा मन्त्रवत्सर्वकार्यसाधकानामर्तिभयोपसर्गेभ्यो रक्षितारो भवन्ति । मन्त्रा देवतास्तद् य एवं विद्वान् मन्त्रवत् करोति, देवताभिरेव तत् करोति, यद्ददाति, देवताभिरेव तद्ददाति ; यत् प्रतिगृह्णाति, देवताभिरेव तत प्रतिगृह्णाति । तस्मान्ना-मन्त्रवत् प्रतिगृह्णीयात् । यत्तु मन्त्रः प्रतिपादयेत्, प्रतिपादिता हि देवतास्तूष्णीं प्रतिग्रहीतुर-हिंसिका भवन्ति । तस्मादप्यद्भिरवोद्य दद्यादालभ्य च ।[3] ३ ॥

---

1 A शीलादिगुणसम्पन्नाय, I. O. दयात्तु यः शीलादिगुणसम्पन्नाय

2 I. O. स्वस्तिवाच्योदकं

3 A देवाश्च पितरश्चैव...रात्रावेता स्वपहेतवं संविशन् । देवारात्रिस्तस्मान्नोक्तं शुक्लाऽहः कृष्णा इति । श्रुतिरथ यद्दिवा अद्भिर्यजति......तदप्येताद्दृगेवोक्तं फलं ये रात्र्यहोभ्यां विज्ञानं देवानापवन् यजन्तु भूयः पुराणा...वरुणगृहपतयो देवा दक्षिणायनं तस्माद्वारुणं सर्वत्रानुपयन्तीति ; ......साधकानाम-र्चितायोपसर्गेभ्यो......स्तद् एवं विद्वान् मन्त्रवत् करोति देवताभिरेव तद्ददाति यत् प्रतिगृह्णाति...तस्मान्नाम-मन्त्रवत्......यत्तु मन्त्रतः प्रतिपादयेत......रहिंसका भवन्ति । तस्मादप्यद्भिरेवोक्ता दद्यादालभ्य च ।

B ... रात्रावेतास्वापहेव संविशति । दिवारात्रि...कृष्णा इति । श्रुतिरथ...यजते...रहर्भूतेभ्यो गमयति...न्नक्तमभियजति...रद्भिभूतेभ्यो देवेभ्यो...तदप्येतदुक्तं फलं । ये रात्र्यहोभ्यां विज्ञानं...यज्ञ-भूतास्तनो...दक्षिणास्तनयं स्तद्वारुणं सर्वत्रानुया इति । स्वमन्त्रामन्त्रावत्य सर्वकार्यसाधकानामर्तिभयपवर्गेभ्यो रक्षितारो भवति ।...विद्वान् करोति ......यन्मन्त्रः प्रतिपादयेत् प्रतिपादितानि दैव।...रहिंसका भवन्ति । तस्मादप्यद्भिरेवोक्त्य दद्यादालभ्य वा ।

आपस्तम्बः (आप. ध. सू., २।४।६।८-६)—

सर्वाण्युदकपूर्वाणि दानानि । यथाश्रुति विहारे[1] ।४।।

गोतमः (गौ. ध. सू. १।५।१६-१७)—

स्वस्तिवाच्य भिक्षादान [म[2]प्पूर्वम् । ददातिषु] चैवं धर्म्येषु ।५।।

विष्णुधर्मोत्तरे—

द्रव्यस्य नाम गृह्णीयाद् ददानीति ततो[3] वदेत् ।

तोयं दद्यात्तथा दाता दाने विधिरयं स्मृतः ।।६।। (३।३०१।१०क)

एतेन दानवाक्ये ददानीतिपदं निवेश्य[4] दातव्यमिति प्रतिपादितम् ।

तथा कृष्णाजिनदाने पुलस्त्यः—

सर्वगुणविशिष्टं कृष्णाजिनं ददानीति ।।७।।

अथ प्रतिग्रहविधिः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३०१।१०ख-३६ख, ३६, ४०ख-४१क, ४३ख-४४क)

प्रतिग्रहीता सावित्रीं सर्वत्रैव तु कीर्तयेत् ।

ततस्तु कीर्तयेत् सार्द्धं द्रव्येण द्रव्यदैवतम्[5] ।।१।।

समापयेत्ततः पश्चात् कामस्तुत्या प्रतिग्रहम् ।

प्रतिग्रहं पठेदुच्चैः प्रतिगृह्य द्विजोत्तमात् ।।२।।

मन्दं पठेत्तु राजन्यादुपांशु च तथा विशः ।

मनसा च तथा शूद्रात्[6] स्वस्तिवाचनकं तथा ।।३।।

सोङ्कारं ब्राह्मणे कुर्यान्निरोङ्कारं महीपतौ ।

उपांशु च तथा वैश्ये स्वस्ति शूद्रे प्रकीर्तयेत् ।।४।।

I. O. देवाश्च पितरश्चैव तपोयज्ञेभ्यो दानानामीशते । ...र.बाधिता भपोहरथ संविशत् । दिवारात्रि-समागुक्तं मुकूलाद: लथा इति । म् तिरथ यह्विवा भह्नियंजनि...ये रात्राहोभ्यां विज्ञानं देवान् पितॄन् यजन्तु यज्ञभूतास्ता ना देवी...सर्वानुपयजति । सुमन्त्रामन्त्रारश्च सर्वकार्यसाधकानामार्ति...मन्त्रा देवतास्तुत्य एवं विद्वान् मन्त्रवत् करोति देवताभिरेव तद्ददाति यत् प्रतिगृह्णाति...यत्तु मन्त्रतः···तस्मादप्यद्भिरेवोक्ता...

1 A and B वीहारे

2 Corrected from Gautama. A and B पूर्वंवद्ददाति तेषु and I. O. पूर्वं ददाति तेषु

3 I. O. तथा

4 A and B omit it

5 A and I. O. ०दैवताम्

6 B and I. O. मनसा तु तथा शूद्रे

अभयं सर्वदैवत्यं भूमिर्वै विष्णुदेवता ।
कन्या दासस्तथा दासी प्राजापत्याः प्रकीर्तिताः ॥५॥
[प्राजापत्यो गजः प्रोक्तस्तुरगो यमदैवतः ।][1]
तथा चैकशफं सर्वं कथितं यमदैवतम् ॥६॥
महिषश्च तथा याम्य उष्ट्रो वै नैर्ऋतो भवेत् ।
रौद्री धेनुर्विनिर्दिष्टा छाग आग्नेय उच्यते ॥७॥
मेषन्तु वारुणं विद्याद् वराहो वैष्णवः स्मृतः ।
आरण्याः पशवः सर्वे कथिता वायुदैवताः ॥८॥
जलाशयानि सर्वाणि वारिधानी कमण्डलुः ।
कुम्भश्च करकञ्चैव वारुणानि विनिर्दिशेत् ॥९॥
समुद्रजानि रत्नानि सामुद्राणि तथैव च ।
आग्नेयं कनकं प्रोक्तं सर्वलोहानि यान्यथ[2] ॥१०॥
प्राजापत्यानि शस्यानि पक्वान्नमपि च द्विजाः ।
ज्ञेयानि सर्वगन्धानि गान्धर्वाणि विचक्षणैः ॥११॥
बार्हस्पत्यं स्मृतं वासः सौम्यान्यथ रसानि च ।
पक्षिणश्च तथा सर्वे वायव्याः परिकीर्तिताः ॥१२॥
विद्या ब्राह्मी विनिर्दिष्टा विद्योपकरणानि च ।
सारस्वतानि ज्ञेयानि पुस्तकाद्यानि पण्डितैः ॥१३॥
सर्वेषां शिल्पभाण्डानां विश्वकर्मा तु दैवतम् ।
द्रुमाणामथ पुष्पाणां शाकानां हरितैः[3] सह ॥१४॥
फलानामपि सर्वेषां तथा ज्ञेयो वनस्पतिः ।
मत्स्यमांसे विनिर्दिष्टे प्राजापत्ये तथैव च ॥१५॥
छत्रं कृष्णाजिनं शय्यां रथमासनमेव च ।
उपानहौ तथा यानं यच्चान्यत् प्राणवर्जितम् ।
औत्तानाङ्गिरसे त्वेतत् प्रतिगृह्णीत मानवः ॥१६॥

1 V. D. omits the b. p.
2 I. O. and V. D. ०लोहानि चाप्यथ
3 A and B शाकहरितकैः, I. O. शाकं हरितकैः, V. D. शाकहारितकैः

पर्जन्यीयं तथोषीरं शस्त्रवर्मध्वजादिकम्[1] ।
रणोपकरणं सर्वं कथितं शक्रदैवतम् ॥१७॥
गृह्णन्तु सर्वदैवत्यं यदनुक्तं द्विजोत्तमाः ।
तज्ज्ञेयं विष्णुदैवत्यं सर्वं वा विष्णुदैवतम् ॥१८॥
भूमेः प्रतिग्रहं कुर्याद् [भूमिं कृत्वा प्रदक्षिणम्][2] ।
करे गृह्य तथा कन्यां दासदास्यौ द्विजोत्तमाः ॥१९॥
करन्तु हृदि विन्यस्य धर्म्यो[3] ज्ञेयः प्रतिग्रहः ।
आरुह्य च गजस्योक्तः कर्णे चाश्वस्य कीर्तितः ।
तथा चैकशफानान्तु सर्वेषामविशेषतः ॥२०॥
प्रतिगृह्णीत गां पुच्छे पुच्छे कृष्णाजिनं तथा ।
कर्णेऽजाः पशवश्चान्ये ग्राह्याः पुच्छे विचक्षणैः ॥२१॥
प्रतिग्रहमथोष्ट्रस्य आरुह्यैव तथा चरेत् ।
बीजानां मुष्टिमादाय रत्नान्यादाय सर्वतः ॥२२॥
वस्त्रं [दशान्त आदद्यात्][4] परिधाय तथा पुनः ।
आरुह्योपानहौ यान[5]मारुह्यैव च[6] पादुके ॥२३॥
ईशायान्तु रथं प्राह्यं छत्रं दण्डेन धारयेत् ।
द्रुमाणामथ सर्वेषां मूले न्यस्तकरो द्विजः ॥२४॥
आयुधानि समादाय तथाऽऽभूष्य विभूषणम् ।
वर्मध्वजौ तथा स्पृष्ट्वा प्रविश्य च तथा गृहम् ॥२५॥
अवतीर्य च सर्वाणि जलस्थानानि वै द्विजाः ।
द्रव्याण्यन्यान्यथादाय स्पृष्ट्वा वा ब्राह्मणः पठेत् ॥२६॥
प्रतिग्रहस्य यो धर्म्यं न जानाति द्विजो विधिम् ।
द्रव्यस्तैन्यसमायुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ॥२७॥

1 I. O. पर्यन्यायतथासोनं वस्त्रकर्मध्वजा-दिकं ; V. D. पर्जन्याय तथासीरं०
2 B कृत्वा भूमिप्रदक्षिणम्
3 I. O. धर्मो
4 I. O. and V. D. दशान्तादादद्यात्
5 I. O. यत्न०
6 I. O. तु

[विधिन्तु धर्म्यं विज्ञाय ब्राह्मणस्तु प्रतिग्रहे][1] ।

आत्मनः श्रेयसो योगं कुर्याद्दातुस्तथैव च ॥२८॥

[विधिं धर्म्यमविज्ञाय यस्तु कुर्यात् प्रतिग्रहम्][2] ।

[स तमस्यप्लवे घोरे दात्रा सह निमज्जति ॥२९॥

विधिं धर्म्यमथ ज्ञात्वा यस्तु कुर्यात प्रतिग्रहम् ।][3]

दात्रा सह तरत्येव नावा[4] दुर्गाण्यसौ द्विजः ॥३०॥

हारीतः—

प्रतिग्रहमाग्नेयेन प्रतिगृह्णीयात् ।३१॥

आग्नेयतीर्थञ्च[5] हारीतेनोक्तम्—मध्य आग्नेयः ।३२॥

मध्यः करमध्यमः ।

अथ परिभाषा ।

तत्र कर्तृधर्मेषु दक्षः (२।६)—

ऊषःकाले तु सम्प्राप्ते शौचं कृत्वा यथाविधि[6] ।

ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥१॥

नरसिंहपुराणे—

अलाभे [7]दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धे तथा दिने ।

अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्भविष्यति[8] ॥२॥

विष्णुः—

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्मणि ।

पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिचोदिते ॥३॥

अग्निपुराणे[9]—

स्नानानामथ सर्वेषां वारुणेनैव मानवः ।

कर्तुमर्हति कर्माणि विधिवत् सर्वदा द्विज[10] ॥४॥

---

1 A विधिन्तु तत्तद विज्ञाय ब्राह्मणस्तु तथा ग्रहे for the b. p.

2 B धर्म्यं विधिमथाज्ञात्वा यस्तु गृह्णात् प्रतिग्रहम् for the b. p.

3 V. D. omits the b. p.

4 I. O. नौवद ; V. D. नैव

5 A आग्नेयञ्च

6 I. O. and Dakṣa यथार्थवत्

7 I. O. दन्त०

8 I. O. ०विधीयते

9 I. O. आग्नेय०

10 I. O. द्विजः

असामर्थ्याच्छरीरस्य कालशक्त्याद्यपेक्षया[1] ।
[मन्त्रस्नानादितः पञ्च केचिदिच्छन्ति सूरयः][2] ॥५॥
अशक्तौ हि भवेत् स्नानमशिरस्कं हि कर्मिणाम् ।
आर्द्रेण वाससा वापि मार्जनं नित्यकर्मसु[3] ॥६॥

शक्ताशक्तस्त्रीपुंससाधारणञ्च दक्षिणगोशृङ्ग[4]प्रक्षालनजलस्नानं हरिवंशोक्तं व्रतसागरीय-स्त्रीव्रतचर्यायामनुसन्धेयम् ॥

[5]याज्ञवल्क्यः—

न कुर्यात् कस्यचित् पीडां कर्मणा मनसा गिरा ।
आचरन्नभिषेकन्तु कर्माण्यन्यानि चाचरन् ॥७॥

मार्कण्डेयपुराणे (१६।३७) :—

सूर्योदयं विना नैव[6] [स्नानदानादिकाः क्रियाः][7] ।
अग्नेर्विहरणञ्चैव कृत्वभावश्च लक्ष्यते ॥८॥

दक्षः (२।२३)—

देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ।
पितॄणामपराह्णे तु [कुर्यादेतानि नित्यशः][8] ॥९॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः[9]—

सदोपवीतिना भाव्यं[10] सदा बद्धशिखेन च ।
विशिखो व्युपवीतश्च[11] यत् करोति न तत् कृतम् ॥१०॥

शाम्बपुराणे—

क्रियां यः कुरुते मोहा[12]दनाचम्येह नास्तिकः ।
भवन्ति हि[13] वृथा तस्य क्रियाः सर्वा[14] न संशयः ॥११॥

---

1 I. O. कालशक्त्यपेक्षया
2 I. O. मन्त्रस्नानादयः पञ्च एते इच्छन्ति सूरयः for the b. p.
3 B and I. O. सर्वकर्मसु
4 A and I. O. ०स्त्रीपुंससाधारणञ्च गोशृङ्ग
5 Brahmacārī—Kāṇḍa of Kṛtyakalpataru (p. 64) the following verse as of Yogi-yājñavalkya.
6 I. O. दैव०
7 A स्नानदानादिकः क्रमात्
8 A कार्याणि च विनिश्चयः, I. O. कार्याणीति विनिश्चयः, Dakṣa कार्याण्येतानि यत्नतः
9 I. O. omits the entire line
10 A and I. O. कार्यम्
11 I. O. द्व्युपवीतिश्च
12 A, B and I. O. लोभा०
13 I. O. च
14 I. O. सर्व्वा

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

यत्र दिङ्नियमो नास्ति जपहोमादिकर्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीसौ[1]म्याऽपराजिताः ॥१२॥

आसीन ऊर्द्ध्वः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
तदासीनेन[2] कर्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥१३॥

यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्गन्न नोच्यते[3] ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥१४॥

वामनपुराणे—

दानं प्रतिग्रहो होमो भोजनं देवतार्चनम् ।
साङ्गुष्ठेन सदा कार्यमसुरेभ्योऽन्यथा भवेत् ॥१५॥

लघुहारीतः—

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ।
अशून्यन्तु करं कुर्यात् सुवर्णरजतैः कुशैः ॥१६॥

कूर्मपुराणे (२।१८।५०) :—

विना दर्भेण यत् कर्म विना सूत्रेण[4] यत्[5] पुनः ।
राक्षसं तद् भवेत् सर्वं नामुत्रेह फलप्रदम् ॥१७॥

योगियाज्ञवल्क्यः—

परिधानाद्बहिः कक्षा निबद्धा ह्यासुरी मता ।
धर्म्ये कर्मणि विद्वद्भिर्वर्जनीया प्रयत्नतः ॥१८॥

बहिः कक्षा [असंवृतः परिधानवस्त्राञ्चलः][6] ।

बोधायनः (१।१०।१८)—

[कर्मयुक्तो नाभेरधः स्पर्शं वर्जयेत्][7] ।१९॥

---

1 A and B ०सौम्य०
2 B and I. O. तदासीनेन
3 B and I. O. न तूच्यते
4 A मन्त्रेण
5 I. O. and K. P. वा
6 I. O. असंवृतपरिधानवस्त्राञ्चलाः and adds कर्मयुक्तेन नाभेर before बहिःकक्षा
7 A नाभेरधः कृते सम्यक् न दोषो वस्त्रवाससा for the b. p. and omits the word विष्णुपुराणे just below. Baudh. नाभेरधस्स्पर्शनं कर्मयुक्तो वर्जयेत्

विष्णुपुराणे (३।१२।२०) :—

होमदेवार्चनाद्यासु क्रियास्वाचमने तथा ।

नैकवस्त्रः प्रवर्तेत [द्विजवाचनके[1] जपे[2]] ॥२०॥

द्विवस्त्रस्याप्येकवस्त्रत्वे शातातपः—

सव्यादंसात्[3] परिभ्रष्टं कटिदेश[4]धृताम्बरम् ।

एकवस्त्रन्तु तं विद्याद् दैवे पित्र्ये[5] च वर्जयेत् ॥२१॥

शाट्यायनः—

दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम् ।

प्रौढ़पादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥२२॥

आसनारूढ़पादश्च जान्वोर्वा जङ्घयोस्तथा[6] ।

कृतावसक्थिको[7] यश्च प्रौढ़पादः स उच्यते ॥२३॥

बौधायनः (२।१५।५)—

काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहम्[8] ।

न तद्देवगमं भवति हव्यकव्येष्वथो[9] हविः ॥२४॥

[10]व्यासः—

आर्द्रवासास्तु यः[11] कुर्याज्जपं होमं प्रतिग्रहम् ।

सर्वं तद्राक्षसं विद्याद् बहिर्जानु च यत् कृतम् ॥२५॥

एतच्च काषायवाससार्द्रवाससा च जपादिप्रतिषेधनमश्रुतविशेषे । यत्र तु[12] कर्मविशेषे काषायवाससैवार्द्रवाससैवानुष्ठानं श्रूयते, तत्र तथैवानुष्ठानं कर्तव्यम् ।

वशिष्ठः—

जपहोमोपवासेषु धौतवस्त्रधरो भवेत् ।

अलङ्कृतः शुचिर्मौनी श्राद्धादौ विजितेन्द्रियः ॥२६॥

श्राद्धादावि[13]त्यादिशब्देन दानव्रतादिग्रहणम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु च ।

1 Viṣṇup. द्विजपादावनेजने and I. O. ॰वाचनिके॰
2 A तथा
3 I. O. ॰म्रात्
4 I. O. ॰देशे
5 I. O. पैत्र्ये
6 I. O. ॰रपि
7 I. O. कृतावसार्थको
8 I. O. ॰ग्रहान्
9 I. O. ॰मुखो
10 A and B omit it
11 I. O. ॰स्तप:
12 A and B omit it
13 Corrected from K. R. A, B and I. O. ॰दिरि॰

एतेष्वेवावसक्तस्तु यद्यागच्छेद् द्विजोत्तमः ।

अभिभाष्य ततो[1] विप्रं योगक्षेमन्तु कीर्तयेत् ॥२७॥

बौधायनः (२।१८।१६)—

अत्र मौनयुक्तस्त्रैविद्यवृद्धैराचार्यैर्मुनिभिरन्यैर्वा सुमतिभिर्बहुश्रुतैर्दन्तैर्दन्तान् सन्धार्यान्तर्मुखमेव[2] यावदर्थं सम्भाषेत[3] । न मन्त्रलोपो भवतीति विज्ञायते ।२८॥

मन्त्रो नियमः ।

योगियाज्ञवल्क्यः[4]—

स्त्रीशूद्रपतितांश्चैव रासभञ्च रजस्वलाम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु[5] च ॥२९॥

अत्र स्त्रीशूद्रपदमसच्छूद्रामत्स्त्रीपरं स्त्रीशूद्रयोरपि व्रताद्युपदेशात् पतितसमभिव्याहाराच्च[6] ।

तूष्णीमासीत तु जपं श्चाण्डाल[7]पतितादिकान् ।

दृष्ट्वा तान् वायुपस्पृश्याभाष्य स्नात्वा पुनर्जपेत् ॥३०॥

छागलेयः—

पूर्वं व्रतं गृहीत्वा वै नाचरेत् काममोहितः ।

जीवन् भवति चाण्डालो[8] मृतः श्वा चैव जायते ॥३१॥

योगियाज्ञवल्क्यः[9]—

विधिदृष्टन्तु यत् कर्म करोत्यविधिना तु यः ।

फलं न किञ्चिदाप्नोति क्लेशमात्रं हि तस्य तत् ॥३२॥

श्रद्धाविधिसमायुक्तं कर्म यत् क्रियते नृभिः ।

सुविशुद्धेन[10] भावेन तदानन्त्याय कल्पते[11] ॥३३॥

विधिहीनं भवेद्दुष्टं कृतमश्रद्धया च यत् ।

तद्ध[12]रन्त्यसुरास्तस्य मूढस्य दुष्कृतात्मनः[13] ॥३४॥

---

1 A and I. O. अभिवाद्य तथा
2 I. O. and Baudh. ०एव
3 I. O. सम्भाषेत्, Baudh. सम्भाषीत
4 I. O. योग०
5 I. O. व्रतहोमादितादिकेषु
6 A and B पतितत्वाभिव्याहाराच्च, I. O. omits it
7 I. O. जपन् चण्डाल०
8 I. O. चण्डालो
9 I. O. योग०
10 I. O. सुविद्धेन
11 I. O. कल्पते
12 I. O. तद्वदन्य०
13 A. न कृतात्मनः, I. O. त्वकृतात्मनः

अथ प्रमादकर्तृधर्माः[1] ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

पित्र्यमन्त्रानुद्रवणे आत्मालम्भे ह्यवेक्षणे[2] ।
अधोवायुविसर्गे च[3] प्रहासेऽनृतभाषणे ॥१॥

अनुद्रवणे पाठे[4] । आत्मालम्भे आत्महनने आत्मप्रशंसायाञ्च[5] ।

मार्जारमूषिकस्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
निमित्तेष्वेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत्[6] ॥२॥

तथा—

प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद् यदि मोहात् कथञ्चन ।
यतस्तदन्यथा भूतं[7] तत एव समापयेत् ॥३॥

प्रवृत्तमनुष्ठीयमानं प्रधानाङ्गभूतं कर्म ।

समाप्ते यदि जानीयान्ममैतदन्यथा[8] कृतम् ।
तावदेव[9] पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥४॥
प्रधानस्याक्रियायान्तु साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
तदङ्गस्याक्रियायान्तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥५॥

तदङ्गस्य अङ्गाङ्गस्योपवीतित्वादेः ।

अत्र च प्रायश्चित्तविशेषाश्रुतेर्विष्णुस्मरणमेव कार्यम् । एवञ्च [10]कर्तृधर्मादिषु अज्ञान-मोहाभ्यामङ्गाननुष्ठाने अनुक्तप्रायश्चित्ते विष्णुस्मरणमेव कार्यम् ।

तथा च [11]याज्ञवल्क्यः—

यदि वाग्यमलोपः स्याज्जपादिषु कथञ्चन ।
व्याहरेद्वैष्णवं मन्त्रं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययम् ॥६॥

1 I. O. प्रमादकर्तृकधर्म्माः
2 I. O. ऽप्युभिचणो
3 A and I. O. अधोवायुसमुत्सर्गे
4 I. O. पापे
5 A and B आत्मप्रशंसायाम्
6 Corrected from K. R. and Raghunandana's Srāddha-tattva, (p. 210). A, B and I. O. कुर्वन्नुपस्य शेत्.
7 B जातम्
8 I. O. मयैतदन्यथा॰
9 I. O. तावतदेव
10 I. O. कर्तृधर्म्मत्वादिषु ज्ञान'.. आङ्गानुष्ठाने अत्र प्रायश्चित्तो॰
11 Brahmacārikāṇḍa of Kṛtya-kalpataru (pp. 63-64) the following two verses as of Yogiyājñavalkya.

अज्ञानाद् [यदि वा][1] मोहात् प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ।

स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥७॥

विष्णुधर्मे—

पाषण्डिनो विकर्मस्थान् नालपेच्चैव नास्तिकान् ।

पाषण्डिनो वेदविपरीतधर्मोपदेष्टारः । विकर्मस्था दम्भेन वैदिककर्मानुष्ठातारः । नास्तिका धर्मासत्त्ववक्तारः ।

सम्भाष्यैतान् शुचिपदं चिन्तयेदच्युतं बुधः ।

इदञ्चोदाहरेत् सम्यक् कृत्वा तत्प्रवणं मनः[2] ॥८॥

शरीरमन्तःकरणं तथाद्यो वाचश्च विष्णुर्भगवानशेषम् ।

शमं नयत्वस्तु[3] ममेह शर्म पापादनन्ते हृदि सन्निविष्टे ॥९॥

अन्तःशुद्धिं बहिःशुद्धिं शुद्धान्तर्मानसो[4]ऽच्युतः ।

करोतु विमले तस्मिन् शुद्ध एवास्मि सर्वदा ॥१०॥

बाह्योपघातमनघो बुद्धेश्च[5] भगवानजः ।

शुद्धिं नयत्यनन्तात्मा विष्णुश्चेतसि संस्थितः ॥११॥

एतत् सम्भाष्य जप्तव्यं पाषण्ड्या[6]दीनुपोषितैः ॥१२॥

उपोषितैर्नियमस्थैः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

उपविष्टो जपन् स्नातः क्षुतप्रस्खलितादिषु[7] ।

पूजायां नाम कृष्णस्य सप्त वारान् प्रकीर्तयेत् ॥१३॥

आदिपदेन कासजृम्भादिग्रहणम् ।

अथाशक्तकर्तृ[8]धर्माः ।

तत्र ब्रह्मपुराणे—

व्रतस्थः[9] प्राणरक्षार्थं कदाचिदुदकं पिबेत् ।

फलमूलेऽथवा क्षीरं यज्ञशिष्टञ्च वा हविः ॥१॥

---

1 A and I. O. अथवा

2 I. O. ततः

3 I. O. नयस्तु

4 Corrected from K. R. A and B शुद्धान्तर्मानसो, I. O. शुद्धोऽन्तर्मनसो

5 A and B बुधेत् सः

6 I. O. पाषण्ड०

7 I. O. क्षतप्रस्खलितादिषुः

8 I. O. ०कर्तृध०

9 A and B व्रतस्था

व्रतमध्ये च रोगार्तो वैद्यप्रोक्तमथौषधम् ।
करोति च गुरोर्वाक्यं [1]व्रतस्थस्तत्क्षणादपि ॥२॥
ब्राह्मणस्याभिलषितं साधयेदविचारयन् ।
एतान्यष्टौ व्रतस्थानां न व्रतघ्नानि कुत्रचित् ॥३॥

देवलः—

[सर्वभूतभयं व्याधिः][2] प्रमादो गुरुशासनम् ।
अव्रतघ्नानि पठ्यन्ते सकृदेतानि शास्त्रतः ॥४॥

अथोपवासग्रहण-परिभाषा ।

तत्र भविष्ये (१।६४।४=१।१०३।२०) :—

उपावृत्तस्य दोषेभ्यो[3] यस्तु वासो गुणैः सह ।
उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥१॥

वासो गुणैः सहेति[4] क्षमादिभिः सह वासो नियमेनावस्थानम् ।

तथा—

यां तिथिं नियमं कर्तुं भक्त्या समनुगच्छति ।
तस्यां तिथौ विधानं यत् तन्निबोध जनाधिप ॥२॥
यदा तु प्रतिपद्यन्ते गृह्णीयान्नियमं नृप[5] ।
चतुर्दश्यां कृताहारः सङ्कल्पं परिकल्पयेत् ॥३॥

एतेन निदर्शनेन सोपवासदानेषु उपवासपूर्वदिने प्रथमभोजनानन्तरं सङ्कल्पपरि[6]ग्रहणं प्रतिपादितम् ।

अमावस्यां न भुञ्जीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् ।
पवित्राणि जपेन्नित्यं सावित्रीं शिरसा सह ॥४॥

अमावस्यामिति दानपूर्वतिथि[7]निदर्शनार्थं 'यदा त्वि'त्यादिना निदर्शनस्यैवोपक्रान्तत्वात् । सावित्रीजपश्च त्रैवर्णिकस्य, स्त्रीशूद्रयोस्तु पौराणिकस्तुतिपाठः, तदशक्तौ नारायणस्मरणम् ।

देवलः—

---

1 I. O. व्रतस्थुत०
2 I. O. सर्वव्याधिभयं भूत:
3 Bh. P. पापेभ्यो
4 I. O. adds गुणैः here
5 I. O. नृप:
6 I. O. ०प्रति०
7 I. O. omits ०तिथि०

अभुक्त्वा प्रातराहारं स्नात्वाऽऽचम्य समाहितः ।
सूर्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥५॥

देवताभ्य इति सूर्यस्य स्वपदोपात्तत्वात् तद्व्यतिरिक्तदेवलोक-सकल[1]कर्म-साक्षिसोमादि-देवताभ्यः ।

तथा च—

सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च वै[2] ।
दैवतानि हि जानन्ति वृत्तं जन्तोः शुभाशुभम् ॥६॥ इति ।

मत्स्यपुराणे (११५।१४) :—

[तस्मात् कृतोपवासेन][3] स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।
वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत् परं स्मृतम्[4] ॥७॥

वृद्धशातातपः—

गन्धालङ्कारवस्त्राणि पुष्पमाल्यानुलेपनम् ।
उपवासेन दुष्यन्ति दन्तधावनमञ्जनम् ॥८॥

गन्धः सुगन्धिस्नानीयद्रव्यम् । अलङ्कारवस्त्राणि प्रसिद्धानि । अनुलेपनं सुगन्धाद्यु[5]द्वर्तनम् । उपवासेन दुष्यन्तीति उपवासेन हेतुना दोषतां यान्तीत्यर्थः । **व्रतसागरीय**-मुखबन्धस्थ-स्त्रीव्रतचर्यायामञ्जनदन्तधावनादिनिषेधात् ।

देवलः—

उपवासो विनश्येत दिवास्वप्नात्तमैथुनैः ।
अत्यये[6] जलपानेन नोपवासः प्रणश्यति ॥९॥

जलपानेनेत्युपलक्षणम्, अशक्तकर्तृधर्मस्य[7]-फलादीनाम[प्यत्र ग्रहणं][8] बोद्धव्यम् ।

अथ नक्तपरिभाषा ।

भविष्ये—

उपवासात् परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात् परमयाचितम् ।
अयाचितात् परं नक्तं तस्मान्नक्तेन वर्तयेत् ॥१॥

---

1 I. O. ०फल०
2 I. O. च
3 M. P. उपोषितैर्नरैस्तस्मात्
4 M. P. वृप
5 I. O. omits ०द्यु०
6 I. O. अत्यल्प०
7 I. O. ०धर्मस्तत्
8 I. O. प्यतद

तथा—

नक्षत्रदर्शनान्नक्तं केचिदिच्छन्ति मानवाः ।
मुहूर्त्तोनं दिनं केचित् प्रवदन्ति मनीषिणः ।
नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहं मन्ये गणाधिप ॥२॥

तथा—

हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ।
अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी षडाचरेत् ॥३॥

अथ होमपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

[आज्यं गव्यमनादेशे][1] [जुहोतिषु विधीयते][2] ।
मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥१॥
[पाण्याहुतिर्द्वादशपर्वपूरिका
रसादिना च स्रुवमात्रपूरिका][3] ।
दैवेन तीर्थेन च हूयते हविः
स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥२॥

आदित्यपुराणे[4]—

क्षुत्तृट्क्रोधत्वरायुक्तो हीनमन्त्रैर्जुहोति यः ।
अप्रवृद्धे सधूमे वा सोऽन्धः स्यादन्यजन्मनि ॥३॥

[क्षुत्तृट्क्रोधत्वरायुक्त इति बुभुक्षापिपासाक्रोधनिमित्तकत्वरायुक्तः ।[5]] एतच्च दृष्टप्रयोजन—निमित्तक-त्वरोपलक्षकं[6] तेन लोभादिनापि त्वरा न कर्तव्या । जुहोतीत्युपलक्षणं तेन[7] पूजादिष्वपि अदृष्टप्रयोजनेन त्वरा न कार्येति बोद्धव्यम् ।

स्वल्पे रुक्षे[8] सस्फुलिङ्गे वामावर्ते भयानके ।
आर्द्रकाष्ठैः सुसम्पूर्णे फुत्कारवति पावके ॥४॥
कृष्णार्चिषि सु[9]दुर्गन्धे तथा लिहति मेदिनीम् ।
आहुतीर्जुहुयाद् यस्तु तस्य नाशो भवेद् ध्रुवम् ॥५॥

---

1 B and I. O. चाज्यद्रव्यमनादेशे
2 I. O. जुहोति प्रतिधीयते
3 I. O. पाण्याहुतिद्वादशपर्वकारिका रसादिना चैतत् स्रुवपूर्णमात्रिका
4 A चादिपुराणे
5 A and B omit the b: p.
6 I. O. ०निमित्तं कर्तृ उपलक्षणं
7 A and B omit it
8 A and B स्वल्पकाये
9 I. O. सु०

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
मन्दाग्निरामयावी[1] च दरिद्रश्चोपजायते ॥६॥
तस्मात् समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।
आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीं तथा ॥७॥
जुहुषंश्च हुते[2] चैव पाणि-सूर्प-स्फ्य-दारुभिः ।
न कुर्यादग्नि-धमनं [न कुर्याद्][3]व्यजनादिना ॥८॥

तथा—

नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्वचित् ।
न विमुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥९॥
प्रादेशान्नाधिका नोना न सशाखा[4] विशाखिका ।

विशाखिका [5]शुचिशाखाविनिर्गतशाखाप्रभवा ।

न सपर्णा न निर्वीर्या होमेषु च विजानता ॥१०॥

मरीचिः—

प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्येष्व[6]पाटिताः ।
शान्त्यर्थेषु सशल्कार्द्रा[7] विपरीता जिघांसतः ॥११॥
विशीर्णा विदला ह्रस्वा वक्राः सशुषिराः[8] कृशाः ।
दीर्घाः स्थूला घुणैर्जुष्टाः कर्मसिद्धिविनाशिकाः ॥१२॥

आदिपुराणे[9]—

पलाशाश्वत्थन्यग्रोध-प्लक्षवैकङ्कतोद्भवाः ।
अश्वत्थौडुम्बरौ[10] बिल्वश्चन्दनः सरलस्तथा ।

अश्वत्थन्यग्रोधः अश्वत्थसंयुक्तो वटः, अश्वत्थस्य[11] पुनरुपादानात् ।

शालश्च देवदारुश्च खदिरश्चेति यज्ञियाः[12] ॥१३॥

---

1 I. O. ॰पाठी
2 I. O. ऋते
3 B and I. O. कुर्यांच. But Raghunandana (Saṁskāratattva, p. 872) न कुर्याद्
4 K. R. and Sm. T. तथा स्याद्
5 K. R. and Sm. T. विविधशाखायुक्ता
6 I. O. and K. R ॰षु
7 I. O. सशान् कार्या
8 I. O. सप्रशिराः
9 B आदित्यपुराणे, K. R. ब्रह्म॰
10 I. O. and K. R. ॰डुम्बरौ
11 I. O. adds च here
12 I. O. याज्ञिकाः

हारीतः—

नाशुचिक्लिन्नपूति[1]भिर्दारुभिरग्निमिन्धेत ॥१४॥

आपस्तम्बः(आप. ध. सू. १।५।१५।१२)—

नाप्रोक्षितमिन्धनमग्नावादध्यात् ॥१५॥

विष्णुधर्मोत्तरे (३।२८७।८-११) :—

दूर्वाहोमः परः प्रोक्तस्तेन स्वर्गे महीयते ।

तस्माद्दशगुणं पुण्यमिध्मभिः प्राप्नुयात् कृते ॥१६॥

तस्माद्दशगुणं शस्यैर्व्रीहिभिर्द्विगुणं ततः ।

तावदेव तथा पुण्यं होमे सिद्धार्थकैः स्मृतम् ॥१७॥

यवैश्चतुर्गुणं तस्मात् तिलैर्दशगुणं स्मृतम् ।

तावदेव फलैर्ज्ञेयं विल्वैर्दशगुणं ततः ॥१८॥

पद्मैश्च[2] तावदेवोक्तं दध्ना क्षीरेण च द्विजाः ।

परमान्नेन धर्मज्ञा घृतेनाष्टगुणं ततः ॥१९॥

एवं छन्दोगपरिशिष्टकृताऽत्यन्तप्रचुरफलत्वात् अनादिष्टहविर्विशेषे होमे गव्यमाज्य[3]मुपन्यस्तम् । तस्मात् अनादिष्टद्रव्यविशेषेषु होमेषु[4] दूर्वादीनामन्यतमस्य हविष्ट्व[5] बोद्धव्यम् ।

मन्त्रेणोङ्कारपूतेन स्वाहान्तेन विचक्षणः ।

स्वाहावसाने जुहुयाद्ध्यायन् वै[6] मन्त्रदेवताम् ॥२०॥ (३।२८७।१२)

अथ जपपरिभाषा ।

नरसिंहपुराणे—

त्रिविधो जपयज्ञः स्यात् तस्य भेदान् निबोधत[7] ।

वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधा मतः ।

त्रयाणां जपयज्ञानां श्रेयान् स्यादुत्तरोत्तरः ॥१॥

यदुच्चनीचस्वरितैः स्पष्टशब्दवदक्षरैः ।

मन्त्रमुच्चारयेद्व्यक्तं जपयज्ञः स वाचिकः ॥२॥

---

1 I. O. ०पूतो०

2 I. O. पर्वं च

3 I. O. मस्यमाद्य०

4 I. O. ०विशेषो दानेषु

5 I. O. हविस्तु

6 I. O. ध्यायेत द्रै

7 I. O. निबोधते

शनैरुच्चारयेन्मन्त्रमीषदोष्ठौ प्रचालयेत् ।
किञ्चिच्छब्दं स्वयं[1] विद्यात् स उपांशुरिति स्मृतः ॥३॥
धिया यदक्षरश्रेण्या वर्णाद्वर्णं पदात् पदम् ।
शब्दार्थचिन्तनाभ्यासः स उक्तो मानसो जपः ॥४॥

योगियाज्ञवल्क्यः—

उपांशुजपयुक्तस्य [शंस्या[2]च्छतगुणं भवेत् ।
साहस्रो मानसः[3] प्रोक्तो यस्माद्ध्यान[4]समो हि सः ॥५॥

शंस्यात् वाचिकात्, उच्चैः पठनीयादित्यर्थः ।][5]

[न चंक्रमन्न च हसन्न पार्श्वमवलोकयन्[6] ।]
[नापाश्रितो न जल्पंश्च][7] न प्रावृतशिरास्तथा ॥६॥
न पदा पादमाक्रम्य न चैवं हि[8] तथा करौ ।
न चासमाहितमना न च संश्रावयन् जपेत् ॥७॥
प्राक्[9]लेषु कुशेष्वेवमासीनश्चासने शुभे ।

प्राक्[10]लेषु आसनोर्द्ध्वं प्रागग्रारोपितेषु ।

नात्युच्छ्रिते नातिनीचे दर्भपाणिः सुसंयतः ॥८॥
स्फाटिकेन्द्राक्षरुद्राक्षैः पुत्रजीवसमुद्भवैः ।
अक्षमाला तु कर्तव्या उत्तमा [11]ह्युत्तरोत्तरा ॥९॥
कोट्य[12]धिका भवेद् वृद्धिरक्षमाला विशेषतः ।
जपस्य क्रियमाणस्य तस्माच्छ्रेष्ठः परः परः ॥१०॥
[अभावे त्वक्षमालायाः कुशग्रन्थ्याऽथ पाणिना ।
जप एव हि कर्तव्य एकाग्रमनसैव हि ॥११॥][13]

---

1 I. O. गुयं
2 I. O. ०जपक्तस्य सस्या०
3 I. O. ०म्न
4 I. O. यस्माध्यान०
5 A यस्माच्छतगुणो भवेत् । यस्माद्ध्यानसमो हि सः । यस्मादुच्चैः पाठाद्वाचिकादित्यर्थः for the b. p.
6 Supplied from K.R. and A.T. A, B and I.O. omit the b.p.
7 I. O. नापश्रितो न जल्पंश्च
8 I. O. चैवेह
9 I. O. ०क्त०
10 I. O. ०क्त०
11 I. O. ०ह्य०
12 I. O. ०ध्या०
13 Supplied from K. R. A, B and I. O. omit the b. p.

कोट्य[1]धिका भवेद्वृद्धिरिति [स्फटिकमालाया[2] इन्द्राक्षमालया] [3]जपे कोटिगुणमतिरिक्तं फलम्, एवमुत्तरोत्तरायाः पूर्वपूर्वापेक्षया [कोटिगुणं फलाधिक्यम्][4]।

कूर्मपुराणे (२।१८।७६-८०)—

जपकाले न भाषेत [न चान्यत्][5] प्रेक्षयेद्बुधः[6]।
न कम्पयेच्छिरोग्रीवं[7] दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥१२॥
गुह्यका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं भयात्[8]।
[एकान्ते सुशुभे][9] देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥१३॥

अङ्गिराः—

विना दर्भैश्च[10]यत् स्नानं यच्च दानं विनोदकम्।
असंख्यातञ्च [यज्जप्यं तत् सर्वं][11] निष्फलं भवेत् ॥१४॥

असंख्यातम् [अज्ञातसंख्यकं जप्यं[12], तथाच यज्जपितव्यं[13] तद् विज्ञातसंख्यमेव कर्तव्यम्[14]]। [अनेनैवा[15]नत्युच्छ्रितानतिनीच[16]-प्रागग्रकुशास्तीर्णशोभनासनोपविष्टेन दर्भपाणिना संयतचित्तेन उत्तरो[17]त्तरात्यन्तप्रशस्तस्फटिकेन्द्राक्षरुद्राक्ष[18]पुत्रजीवसमुद्भवाक्षमालावता किमप्यनवलोकयता शिरोग्रीवमकम्पयता संवृतनयनेन शुभे विविक्ते देशे जप्यं[19] संख्याज्ञानपूर्वकमेव कर्तव्यमित्युक्तम् [[20]

अथ द्रव्यगण-परिभाषा।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः।
समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥१॥

1 I. O. ॰व्या॰
2 I. O. omits या
3 A स्फाटिकमणिना for the b. p.
4 A कोटिकोटिगुणीफलोत्कर्षः
5 A and K. R. भाष्याणि and K. P. व्यग्रा न
6 K. P. प्रचयेद्॰
7 I. O. and K. P. ॰ग्रीवां
8 K. P. यतः
9 I. O. एकान्तेषु शुभे and K. P. एकान्तेषु शुची
10 I. O. and K. R. ॰स्तु
11 A and K. R. यज्जप्तं सर्वं तत्
12 I. O. जपं
13 I. O. यावज्जपितव्यं
14 A ॰मज्ञातसंख्यं तथा च यज्जपितव्यं तत् विज्ञातसंख्यंमात्रं कर्तव्यम् for the b. p.
15 I. O. ॰नैव॰
16 B अनेनानत्युच्छ्रितानतिनीच॰
17 I. O. omits ॰त्तरो
18 I. O. omits रुद्राक्ष
19 I. O. जपः
20 A omits the entire prose extract, bracketed above.

अथौषधिगणः ।

विष्णुपुराणे—

व्रीहयः सयवा माषा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः[1] ।
प्रियङ्गुसप्तमा ह्येते अष्टमास्तु कुलत्थकाः[2] ॥१॥
श्यामाका अथ[3] नीवारा जर्तिलाः सगवेधुकाः[4] ।
तथा वेणुयवाः प्रोक्तास्तथा मर्कटका मुने ॥२॥

जर्तिलाः स्वयंजातास्तिलाः । वेणुयवा वेणुबीजानि ।

ग्रामारण्याः स्मृता एता[5] ओषध्यस्तु चतुर्दश ॥३॥

अथाष्टादशधान्यानि ।

वायुपुराणे—

व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ।
प्रियङ्गवो ह्युदाराश्च कोरदूषाः सचीनकाः[6] ॥१॥
माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः[7] ।
आढक्यश्चणकाश्चैव गणाः सप्तदश स्मृताः ॥२॥

व्रीहिः षष्टिका, प्रियङ्गुः फलिनी[8], उदारो देवधान्यम्, कोरदूषः कोद्रवः, सचीनकः[9] कलायः, निष्पावः श्वेतशिम्बी, आढकी मोटरी । एत[10] एव मुख्यधान्येन समम् अष्टादश धान्यानि भवन्ति ।

अथ सर्वौषधिगणः ।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

व्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ।
यवाश्चौषधयः सप्त विपदो घ्नन्ति धारिताः ॥१॥

---

1 A and K. R. सर्षपतिलाः
2 I. O. कुलत्थिका
3 A and I. O. ०मुथ
4 I. O. सामवेधुकाः
5 A and I. O. ह्येता
6 I. O. सतीनकाः
7 I. O. सकुलत्थिकाः
8 I. O. कामनी
9 I. O. सतीनकः
10 I. O. एत

अथ सर्वगन्धः ।

गन्धशास्त्रे—

कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारः कुङ्कमस्य च ।
षोडश चन्दनस्यैव[1] कर्पूरस्य चतुष्टयम् ।
सर्वगन्धमिति प्रोक्तं समस्तसुरवल्लभम् ॥१॥

अथ सर्वरत्नगणो रत्नाचलोक्तः ।

स च मुक्ता-हीरक-गोमेदेन्द्रनील-पुष्पराग-वैदूर्य-विद्रुम-मरकत-पद्मरागाख्यः ।

अथ सर्वरसगणः ।

रसा लवणादयः, 'षड्रसाश्च लवणादयः' इति विश्वचक्रमहादाने श्रवणात् । ते च लवण-मधुर-तिक्त-कटु-कषायाम्ल[2]रूपाः ।

अथ सर्वधातुगणः ।

मत्स्यपुराणे—

तालकं सशिला-वज्र-मञ्जनं श्याममेव च ।
काञ्ची कासीस-माक्षीकं गैरिक[3]ञ्चादितः क्रमात् ॥१॥

तालकं हरितालं[4], शिला मनःशिला, वज्रभ्रकं वज्राभ्रकं[5] तच्चायुर्वेदप्रसिद्धम्[6] ।

तथा चायुर्वेदे—

वज्रं भेकवपुः[7] कृष्णमभ्रकं त्रिविधं मतम् ॥२॥

तत्र वज्राभ्रकस्य[8] लक्षणम्—

अप्रस्तरं कठोराङ्गं[9] गुरु कज्जलसन्निभम् ।
यन्न शब्दायते वह्नौ नैवोच्छूनं[10] भवेदपि ।
सदाकरसमुद्भूतं वज्रेति[11] प्रथितं घनम् ॥३॥ इति ।

श्याममञ्जनं कृष्णरसाञ्जनं, काञ्ची सौराष्ट्रमृत्तिका, कासीसं स्वनामप्रसिद्धं, माक्षीकं[12] स्वर्णमाक्षिकम् ।

1 I. O. ०स्यैकः
2 I. O. ०कषायाः स्व०
3 I. O. गौरिक०
4 A हरितालकं
5 A वज्राभ्रकं, B वज्राभं,
I. O. omits वज्रं, just above
6 I. O. omits this
7 A वज्रभेदकरं, I. O. ०भेदकवपुः
8 A वज्राभ्रकस्य
9 A अप्रस्तरकंकड़
10 I. O. नैवोच्छूनं
11 I. O. वज्रेति
12 I. O. माक्षिकं सुवर्ण०

अथ मुख्यद्रव्यालाभे तत्प्रतिनिधिपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

यथोक्तवस्त्व[1]सम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
यवानामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शालयः ॥१॥

पैठीनसिः—

काण्ड[2]मूलपर्णपुष्पफलप्ररोहरसगन्धादीनां सादृश्येन प्रतिनिधिं कुर्यात् । सर्वालाभे यवः प्रतिनिधिर्भवति ॥२॥

मैत्रायणीयपरिशिष्टम्—

आज्यार्थे तैलं प्रतिनिधिः । तदलाभे दधि पयो वा । तदलाभे तण्डुलपिष्टानि यवपिष्टानि वा अद्भिः संमृज्यार्थान् कुर्वन्ति । तथा दक्षिणा । अलाभे मूलानां भक्ष्याणां[3] ददाति । न त्वेवं यजेत ॥३॥

[4]न त्वेवं यजेतेति अदक्षिणं न[5] यजेतेत्यर्थः ।

एतच्च ताण्ड्यब्राह्मणेऽप्युक्तम् । तथा च ताण्ड्यब्राह्मणम्—

श्लेष्म वा एतद् यज्ञस्य यद्दक्षिणा । न वा अश्लेष्मा रथो वहति । अथ[6] यथा श्लेष्मवता यं कामं कामयते, तमभ्य[7]श्नुते ; एवमेतेन दक्षिणावता यं कामं कामयते, [8]तमभ्यश्नुते । शुभा वा एषा यज्ञस्य दक्षिणा[9] । यद्दक्षिणावता यजते, शुभमेवास्मिन् दधाति ।

श्लेष्म रथकीलः[10] ।

तद्वस्तुविशेषालाभे तत्सदृशं वस्तूपादेयम् । सर्वालाभे यव उपादेयः । घृतालाभे तैलम् । तैलालाभे दधि । दध्यलाभे क्षीरम् । क्षीरालाभे तण्डुलपिष्टानि यवपिष्टानि वा

---

1 I. O. ०स्तु०
2 I. O. omits काण्ड
3 I. O. adds दक्षिणां here
4 I. O. adds नत्वेवं यजेत again here
5 I. O. omits न
6 I. O. omits अथ
7 I. O. तदभ्यु०
8 I. O. तमस्य शुभि शुभोवा
9 I. O. omits दक्षिणा
10 I. O. रथकीलः

जलक्रियानि । दक्षिणार्थश्रुतद्रव्यविशेषाणामलाभे[1] मूलानि पिष्टकानि[2] वा दक्षिणार्थमुपादेयानि[3] ॥४॥

अथ मानपरिभाषा ।

तत्र[4] छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्तरि ।
मानकृद् यजमानः स्याद् विदुषामेव[5] निश्चयः ॥१॥

तथा—

अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानन्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।
तत्र तत्र बृहत्पर्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥२॥

भविष्ये—

स्नाने[6] पलशतं ज्ञेयमभ्यङ्गे[7] पञ्चविंशतिः ।
पलानां द्वे सहस्रे[8] तु महास्नाने[9] प्रकीर्तितम् ॥३॥

मनुः (८।१३४ख-१३५क) :—

पञ्चकृष्णलको माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ।
पलं सुवर्णाश्चत्वारः ॥४॥ इति ।

गोपथब्राह्मणे —

माषकं पञ्चकृष्णलम् ।
माषकाणि चतुःषष्टिः पलमेकं विधीयते ॥५॥
द्वात्रिंशत्पलिकं प्रस्थमुक्तं स्वयमथर्वणा ।
आढकस्तु चतुष्प्रस्थैश्चतुर्भिर्द्रोणमाढकैः ॥६॥
द्रोणप्रमाणं विज्ञेयं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
द्वादशाभ्यधिकैर्नित्यं पलानां पञ्चभिः शतैः ॥७॥

---

1 I. O. दक्षिणा ..च and omits अलाभे
2 I. O. पिष्टकादीनि
3 B omits the entire extract beginning from तदस्तु०. I. O. adds नत्वदक्षिणं यागादि कर्म कर्त्तव्यं
4 I. O. ततः
5 I. O. ०मेष
6 I. O. स्नानं
7 I. O. अभ्यङ्ग:
8 I. O. सहस्रन्तु
9 I. O. ०स्नान

कुम्भपरिमाणमपि तत्रोक्तम्[1]—

घृतद्रोणेन परिमितं[2] कुम्भम् ॥८॥ इति ।

भारपरिमाणञ्चा[3]भिधानकोषादौ प्रसिद्धम् । तथा च—

तुला पलशतं ज्ञेयं भारः स्याद् विंशतिस्तुलाः ॥९॥

एतेन ब्राह्मणप्रशंसा-दानप्रशंसा[4]-पात्रप्रशंसा-पात्रापवाद-दानस्वरूप कर्तृ[5]-श्रद्धा-दान-काल-दानदेश-देय-दानाप[6]वादासद्दान-दानविधि-प्रतिग्रहविधि-परिभाषा उक्ता इति[7] ।

1 I. O. तत्रैवोक्तं
2 I. O. पूरितं
3 I. O. भावपरिमाणाख्या०
4 I. O. omits दानप्रशंसा and reads प्रभविचारणा instead
5 A and B add another कर्तृ here
6 I. O. omits ०दानाप०
7 B omits this prose extract

अथ विष्णुदैवतमहा[1]दानावर्तः ।

अथ महादानप्रशंसा[2] ।

मत्स्यपुराणे (२७४ अध्यायः प्रथमश्लोकद्वयव्यतीतः) सूत उवाच—

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्तनम् ।
[3]दानधर्मेषु यत् प्रोक्तं [4]विष्णुना प्रभविष्णुना ॥१॥
सर्वपापक्षयकरं नृणां दुःस्वप्ननाशनम् ।
यत्तु षोडशधा[5] प्रोक्तं वासुदेवेन भूतले ॥२॥
पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापहरं परम् ।
पूजितं देवताभिश्च ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥३॥
आद्यन्तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञितम् ।
हिरण्यगर्भदानञ्च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् ॥४॥
कल्पपादपदानञ्च गोसहस्रञ्च पञ्चमम् ।
हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च ॥५॥
[6]हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा ।
पञ्चलाङ्गलकं तद्वद्धरादानन्तथैव च ॥६॥
द्वादशं विश्वचक्रञ्च ततः कल्पलतात्मकम् ।
सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैव च ।
महाभूतघटस्तद्वत् षोडशः परिकीर्तितः ॥७॥
सर्वाण्येतानि कृतवान् पुरा शम्बरसूदनः ।
वासुदेवश्च भगवानम्बरीषश्च पार्थिवः ॥८॥
कार्तवीर्य्योऽर्जुनो नाम प्रह्लादः पृथुरेव च ।
चक्रुरन्ये महीपालाः केचिच्च भरतादयः ॥९॥

---

1 I. O. adds another दान here
2 A and B तुलापुरुषदानम्
3 M. P. दानधर्मेऽपि, I. O. धा॰
4 I. O. and M. P. यत्प्रोक्तं
5 I. O. यत्तत् षोडश वा
6 A and B omit this verse

अथ दानानुष्ठानम्[1] ।

यस्माद् विघ्नसहस्रेण महादानानि सर्वदा ।
स्मरन्ति[2] देवतादेशादेकैकमपि भूतले ॥१०॥
एषामन्यतमं[3] कुर्याद् वासुदेवप्रसादतः ।
न शक्यमन्यथा कर्तुमपि शक्रेण भूतले ॥११॥
तस्मादाराध्य गोविन्दमुमापतिविनायकौ ।
महादानमखं कुर्याद् विप्रैश्चैवानुमोदितः ॥१२॥

एतेनादौ निर्विघ्न[4]महादानमखसिद्ध्यर्थं गोविन्दोमापतिविनायकपूजां विधाय ब्राह्मणान् वंस्त्रादिभिरभ्यर्च्य तेषामनुज्ञां गृहीत्वा सङ्कल्पश्राद्धमण्डपाद्यारम्भ इति बोधितं भवति ।

[एतदेवाह मनवे][5] परिपृष्टो[6] जनार्दनः ।
यथावदनुवक्ष्यामि शृणुध्वमृषि[7]सत्तमाः ॥१३॥

मनुरुवाच[8] ।

महादानानि यानीह पवित्राणि शुभानि च ।
रहस्यानि प्रदेयानि तानि मे कथयाच्युत ॥१४॥

मत्स्य उवाच ।

नोक्तानि यानि गुह्यानि महादानानि षोडश ।
तानि ते सम्प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ।
तुलापुरुषयागोऽयं येषामादौ विधीयते ॥१५॥
अयनेषु च पुण्येषु[9] व्यतीपाते दिनक्षये ।
युगादिषूपरागेषु तथा मन्वन्तरादिषु ॥१६॥
संक्रान्तौ वैधृतिदिने[10] चतुर्दश्यष्टमीषु च[11] ।
सितपञ्चदशीपर्वद्वादशीष्वष्टकासु च[12] ॥१७॥
यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने ।
द्रव्यब्राह्मणलाभो वा श्रद्धा वा यत्र जायते ॥१८॥

---

1 A and I. O. दानफलम्
2 A and I. O. रचन्ति
3 I. O. ०तरं
4 I. O. निर्व्विघ्नं
5 Corrected from M. P. A, B and I. O. एतावदेव मनुना
6 I. O. परिपृष्टो
7 I. O. ०ध्वं सुर०
8 Supplied from M. P. A, B and I. O. omit it
9 A and I. O. अयने विषुवे चैव
10 A पौर्णमास्यां च
11 A द्वादश्यष्टकासु च
12 A omits the entire line.

तीर्थे वाऽऽयतने गोष्ठे[1] प्रपाऽऽ[2]रामसरित्सु च ।
गृहे वा[3]थ वने वापि तडागे रुचिरेऽथवा ।
महादानानि देयानि संसारभयभीरुणा ॥१६॥
अनित्यं जीवनं यस्माद् वसु चातीव[4] चञ्चलम्[5] ।
केशेष्विव गृहीतः सन् मृत्युना दानमाचरेत्[6] ॥२०॥

एतेन कालदेशयोर्नियमः प्रतिपादितः ।

[अथ तुलापुरुषमहादानम् ।][7]

पुण्यां तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
षोडशारत्निमात्रं वा[8] दश द्वादश वा करान्[9] ॥२१॥

[पुण्यामुक्तानामन्यतमाम् । आसाद्य आसन्नां][10] ज्ञात्वेत्यर्थः ।

मण्डपं कारयेद् विद्वांश्चतुर्भद्राननं[11] बुधः ।
सप्तहस्ता भवेद् वेदी मध्ये पञ्चकराऽथवा ॥२२॥
तन्मध्ये तोरणं कुर्यात् सारदारुभवं[12] शुभम् ।
कुर्यात् कुण्डानि[13] चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणः ॥२३॥

तोरणमिति वक्ष्यमाणसाले[14]ङ्गुद्यादीनामन्यतमस्य सारदारुणा कृतं तुलाधारणक्षमा-गेला[15]सहितं स्तम्भद्वयं लिङ्गपुराणे तस्यैव तोरणत्वेन प्रतिपादनात् । तथाच तुलारोपण-प्रस्तावे लिङ्गपुराणम् (२।२८।३४क)—

रश्मिभि[16]स्तोरणाग्रे तु[17] बन्धयेच्च विधानतः ॥२४॥
[18]सुमेखलायोनियुतानि तानि सुपूर्णकुम्भानि सहासनानि ।
सुताम्रपात्रद्वयसंयुतानि सयज्ञपात्राणि सविष्टराणि ॥२५॥

---

1 I. O. गोषु
2 I. O. कूपा०
3 I. O. रथे
4 I. O. वसुधातीव
5 A उराभीतिररेवच which might have been उत्तराभीतिरेव च in the second foot
6 A धर्ममाचरेत्
7 A, B and I.O. omit the b. p.
8 I. O. ०रत्निमात्र
9 A reads the entire line differently, viz मण्डपं रचयेद् विद्वान्षोडश द्वादश वा करान्
10 A पुण्ययुक्तां तिथिमथासाद्य
11 A ०भद्रासनं
12 I. O. ०भयं
13 I. O. कुर्यात्कुण्डानि
14 I. O. ०मानेo
15 I. O. ०तुला०
16 I. O. वस्त्रभि०
17 L. P. वा
18 I. O. स्व०

यज्ञपात्राणि [1]स्रुवादीनि ।

हस्तप्रमाणानि तिलाज्यधूप[2]पुष्पोपहाराणि सुशोभनानि ।

पूर्वोत्तरे हस्तमिता च वेदी[3] ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाय[4] ॥२६॥

ग्रहादिदेवेश्वरपूजनायेति वक्ष्यमाण-विनायकादिग्रह-लोकपालपूजनायेत्यर्थः ।

अर्चार्चनं[5] ब्रह्मशिवाच्युतानां तत्रैव कार्यं फलवस्त्रमाल्यैः[6] ।

अर्चार्चन[7]मिति [8]'ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाये'तिप्राप्त-ब्रह्मशिवाच्युतपूजायां विशेषविधानार्थं, तेन ब्रह्मशिवाच्युतानां[9] प्रतिमासु पूजा कार्या[10], इतरेषान्तु स्थण्डिल इति प्रतिपादितम् ।

लोकेशवर्णाः परितः पताका मध्ये ध्वजः किङ्किणिकायुतः स्यात् ॥२७॥

द्वारेषु[11] कार्याणि च तोरणानि चत्वार्यपि क्षीर[12]वनस्पतीनाम् ।

द्वारेषु कुम्भद्वयमत्र कार्यं स्रग्गन्ध-धूपाम्बर[13]-रत्नयुक्तम् ॥२८॥

एतेन सोपकरणमण्डपानुष्ठानमुक्तम् । यत् पूर्वं सारदारुमयं तोरणं कुर्यादित्युक्तं तस्येदानीमनुष्ठानमाह ।

सालेङ्गु[14]दीचन्दनदेवदारु-श्रीपर्णबिल्वप्रियकाञ्चनोत्थम् ।

स्तम्भ[15]द्वयं हस्तयुगावखातं कृत्वा दृढं पञ्चकरोच्छ्रितं तत् ॥२९॥

तदन्तरं हस्तचतुष्टयं स्यादथोत्तरायाश्च तदङ्गमेव ।

उत्तरायामर्गलायां गतं तदन्तरं हस्तद्वयावखातस्य [स्तम्भद्वयस्य अन्तरम् अवकाशरूपं हस्तचतुष्टयं स्यात् । एतेन हस्तद्वयनिखात[16]]-स्तम्भद्वयोर्द्ध्वम् अर्गलापर्यन्तं हस्तचतुष्टयमिति प्रतिपादितम्; न तु[17] स्तम्भयोरेवान्तरं हस्तचतुष्टयमिति योजनीयं, [18]स्तम्भद्वयमिति-समासान्तर्भूतस्य स्तम्भस्य तत्पदेन समस्तसम्बन्धसम्भवे सति आकृष्य परामर्शस्यायोग्यत्वात् । [19]स्तम्भयोरन्तरं पितामहोक्तमेव कर्त्तव्यम् । तथाच पितामहः—

---

1 I. O. स्रु०
2 A ०पूर० ; I. O. ०दूप०
3 I. O. देवी.
4 I. O. omits it
5 A, B and I.O. अर्चार्चनं, M.P. अवार्चनं
6 I. O. ०माल्यवस्त्रैः
7 A, B and I. O. अर्चार्चनं I. O. adds ग्रहार्चनमिति here
8 I. O. ग्रहादि०
9 I. O. ब्रह्मशिवानां
10 I. O. कार्यं and omits पूजा
11 I. O. द्वारे च
12 I. O. चौरि०
13 B ०धूपाम्बर० in the body of the Ms. and ०धूपाम्बर० in the head space.
14 I. O. साली०
15 I. O. स्तम्भ०
16 I. O. omits the bracketed portion
17 I. O. omits तु
18 I. O. स्तम्भयोरन्तरमिति
19 I. O. कुम्भ०

चतुर्हस्ता तुला कार्या पादौ कार्यौ तथाविधौ ।
अन्तरन्तु तयोर्हस्तौ भवेदध्यर्द्धमेव वा[1] ॥३०॥

पादौ स्तम्भाविति । तदङ्गमेवेति स्तम्भसजातीयमेव । तच्चोत्तरायां कर्तव्यमिति उत्तरायाश्चेति चकारस्यार्थः ।

समानजातिश्च तुलाऽवलम्ब्या[2] हैमेन मध्ये पुरुषेण युक्ता ॥३१॥

समानजातिश्च तुलेति स्तम्भदारुसजातीयदारुघटितेत्यर्थः । एवञ्च स्तम्भार्गलातुलाः[3] सजातीयकाष्ठैरेव[4] कर्तव्याः, नान्यजातीयेनेत्युक्तं भवति । 'पश्यन् हरेर्मुख'मित्युत्तरत्र[5] श्रवणात् हैमेन पुरुषेणेति सुवर्णपत्र[6]निर्मित-वासुदेवाकृतिनेति बोद्धव्यम् ।

दैर्घ्येण सा हस्तचतुष्टयं स्यात् [7]पृथुत्वमस्यास्तु दशाङ्गुलानि ।
सुवर्ण-[8]पत्राभरणा च कार्या सलोहपाशद्वयशृङ्खलाभिः ॥३२॥

सुवर्ण[9]पत्राभरणा मध्ये सौवर्ण-[10]पत्रवेष्टिता ।

युता सुवर्णेन तु रत्नमालाविभूषिता माल्यविलेपनाढ्या ।

सुवर्णेन युतेति मुखद्वये[11] शोभाकरसुवर्णयुता ।

चक्रं लिखेद् वारिजगर्भयुक्तं नानारजोभिर्भुवि पुष्पकीर्णम् ।
वितानकञ्चोपरि पञ्चवर्णं संस्थापयेत् पुष्पफलोपशोभम् ॥३३॥

वारिजगर्भयुक्तं पद्मगर्भम् । भुवि तुलाधोभागे[12] । पञ्चवर्णं श्वेत-लोहित-पीत-हरित-कृष्णवर्णम् ।

इति तुलानिर्माणमुक्तम् ।

अथर्त्विजो वेदविदश्च कार्याः सुरूपवेशान्वयशीलयुक्ताः ।
विधानदक्षाः पटवोऽनुकूला ये चार्यदेशप्रभवा द्विजेन्द्राः ॥३४॥

विधानदक्षा महादानविधानविज्ञाः[13] ।

---

1 I. O. ०र्द्धमेव च
2 B तुलाव कल्प्या, I. O. तुलावकल्प्या
3 I. O. ०स्तुलाः
4 I. O. ०काष्ठैर्मेव
5 I. O. त्र omits here
6 I. O. ०पात्र०
7 I. O. पृथुत्वमस्यास्तु दशाङ्गुली स्यात्
8 I. O. ०पात्रा०
9 I. O. ०पात्रा०
10 I. O. ०पात्र०
11 I. O. मुखद्वयेन
12 I. O. तुलातलभागे
13 I. O. ०विधानाभिज्ञाः

गुरुश्च वेदार्थ[1]-विदार्यदेशसमुद्भवः शीलकुलाभिरूपः ।

कार्यः पुराणाभिरतोऽतिदक्षः प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीकः ।

प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीकः सुपण्डित[2] इत्यर्थः ।

सिताम्बरः कुण्डल-हेमसूत्र-केयूर-कण्ठाभरणाभिरामः ॥३५॥

अत्र च सम्भृतसम्भारेण गुरुपूर्वमृत्विजः कार्याः ऋत्विजो वरणीया इति बोद्धव्यं, दाने तथा दर्शनात् ।

पूर्वेण ऋग्वेदविदावथास्तां यजुर्विदौ दक्षिणतश्च शस्तौ ।

स्थाप्यौ द्विजौ सामविदौ च पश्चादाथर्वणावुत्तरतश्च कार्यौ ॥३६॥

विनायकादिग्रहलोकपालवस्वष्टकादित्यमरुद्गणानाम् ।

ब्रह्माच्युतेशार्क-वनस्पतिभ्यः स्वमन्त्रतो होमचतुष्टयं स्यात् ॥३७॥

विनायकादीत्यादिशब्दो विनायकपूजाहोमप्राथम्यप्रदर्शनार्थः[3] । पाठक्रमेणैव पूर्वभावे लब्धे आदिपदोपादानं ग्रहपूजाहोमयोर्विनायकपूजाहोमपूर्वकत्वप्रदर्शनार्थम् ।

जप्यानि सूक्तानि तथैव चैषामनुक्रमेणैव यथास्वरूपम् ।

होमावसाने कृततूर्यनादो[4] गुरुर्गृहीत्वा बलिपुष्पधूपम् ।

यथास्वरूपं यथावेदम् । तेन पूजितदेवानां[5] मध्ये यस्मिन् वेदे येषां सू[6]क्तमस्ति तद्वेदिनां तत्सूक्तजपः कर्तव्यः ; न तु सर्वेषां[7], सर्वत्र सूक्तासम्भवात् ।

[8]अभ्यर्चयेल्लोकपतीन् क्रमेण मन्त्रैरमीभिर्यजमानयुक्तः ॥३८॥

एह्येहि सर्वामरसिद्धसाध्यैरभिष्टुतो वज्रधरामरेश ।

संवीज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाध्वरं नो भगवन्नमस्ते ॥३९॥

ॐ इन्द्राय नमः ।

एह्येहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवीरैरभितोऽभिजुष्ट[9] ।

तेजोवता लोकगणेन सार्द्धं [ममाध्वरं पाहि][10] कवे नमस्ते ॥४०॥

---

1 A and I. O. वेदाङ्ग०
2 I. O. सत्पण्डित
3 I. O. ०प्रतिपादनार्थः
4 I. O. ०नादो
5 A ०देवतानां
6 I. O. adds ०मुक्त० here and omits तद्वेदिनां just below.
7 A सर्वैः
8 I. O. चावाह्य०
9 A नानामरैरर्चित दीप्ततेजः
10 A ममार्चनं रक्ष

ॐ अग्नये नमः ।

एह्येहि वैवस्वत धर्मराज सर्वामरैरर्चित धर्ममूर्ते ।

शुभाशुभानन्दशुचामधीश[1] शिवाय नः पाहि मखं नमस्ते ॥४१॥

ॐ यमाय नमः ।

एह्येहि रक्षोगण-नायकस्त्वं विशालवेतालपिशाचसंघैः ।

ममाध्वरं पाहि शुभाधिनाथ लोकेश्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते ॥४२॥

ॐ [2]निर्ऋतये नमः ।

एह्येहि यादोगण-वारिधीनां[3] गणेन पर्जन्य सहाप्सरोभिः ।

विद्याधरेन्द्रामरगीयमान पाहि त्वमस्मान् भगवन्नमस्ते ॥४३॥

ॐ वरुणाय नमः ।

एह्येहि यज्ञे[4] मम रक्षणाय मृगाधिरूढः सह सिद्धसंघैः ।

प्राणाधिपः कालकवेः सहाय गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥४४॥

ॐ वायवे नमः ।

एह्येहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्द्धम् ।

सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥४५॥

ॐ सोमाय नमः ।

एह्येहि विश्वेश्वर नस्त्रिशूलकपाल-खट्वाङ्गवरेण[5] सार्द्धम् ।

लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥४६॥

ॐ ईशानाय नमः ।

एह्येहि पातालधराधरेन्द्र नागाङ्गना-किन्नर-गीयमान ।

यक्षोरगेन्द्रामरलोकसार्द्धमनन्त रक्षाध्वरमस्मदीयम् ॥४७॥

ॐ अनन्ताय नमः ।

एह्येहि विश्वाधिपते मुनीन्द्रलोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः ।

विशाध्वरं नः सततं शिवाय [पितामह त्वं][6] भगवन्नमस्ते ॥४८॥

---

1 A ०शुभामराश, I. O. ०शुभामरीश

2 I. O. नैर्ऋताय

3 I. O. वारिधानां

4 I. O. यज्ञं

5 I. O. ०धरेण

6 I. O. पितामहस्त्वं

ॐ ब्रह्मणे नमः ।

[1]त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ॥४९॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ।
सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु मुदान्विताः ॥५०॥
इत्यावाह्य सुरान्[2] दद्यादृत्विग्भ्यो हेमभूषणम् ।

आवाह्येति [3]त्रैलोक्यस्थभूतान्यावाहनपूर्वकं पूजयित्वेत्यर्थः ।

कुण्डलानि च हैमानि सूत्राणि कटकानि[4] च ।
तथाङ्गुलीयं चित्राणि वासांसि शयनानि च[5] ॥५१॥
द्विगुणं गुरवे दद्याद् भूषणाच्छादनादिकम् ।
जपेयुः शान्तिकाध्यायं [6]जापकाः सर्वतोदिशम् ॥५२॥

शान्तिकाध्याय[7]मिति अधीयते इत्यध्यायः ; [तेन यो यस्य][8] वेदस्य शान्तित्वेन प्रसिद्धो [9]मन्त्रसन्दर्भः, स तस्य शान्तिकाध्यायः, सर्वत्र वेदे अध्यायव्यवहाराभावात् ।

उपोषितास्ततः सर्वे कृत्वैवमधिवासनम् ।
आदावन्ते च मध्ये च कुर्याद् ब्राह्मणवाचनम् ॥५३॥

उपोषितास्तत इति पूर्वदिनकृतोपवासाः, ततोऽपरदिने ; एवं क्रमेण होमादिमध्यस्वस्तिवाचनान्तेनाधिवासनं कुर्युरित्यर्थः[10] । आदावन्ते च मध्ये चेति मण्डपारम्भेऽधिवासनसमाप्तौ दानसमाप्तौ[11] च ।

ततो मङ्गलशब्देन स्नापितो द्विजपुङ्गवैः[12] ।
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ।

स्नापितः कुण्डसमीपस्थघटचतुष्टयजलेन, घटानां भूषणेतरोपयुक्तद्रव्यमध्यपठितत्वेन स्नानार्थमेवोपादानं यतः ।

1 I. O. adds ॐ here
2 I. O. adds सर्वान् here
3 I. O. त्रैलोक्यसुभूता०
4 A मकटानि
5 A omits the entire line
6 I. O. याजकाः सर्वतो०
7 I. O. ०मित्यभिधीयत इत्या०
8 I. O. तेनापापस्य for the bracketed portion
9 I. O. मन्त्र
10 I. O. कुर्यादित्यर्थः
11 I. O. ०समाप्ती
12 A वेदपुङ्गवैः

शुक्लमाल्याम्बरो भूत्वा तां तुलामभिमन्त्रयेत् ॥५४॥
नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं शक्तिमास्थिता ।
साक्षिभूता जगद्धात्री[1] निर्मिता विश्वयोनिना ॥५५॥
एकतः सर्वसत्यानि तथाऽनृतशतानि[2] च ।
धर्माधर्मकृतां मध्ये स्थापिताऽसि जगद्धिते ॥५६॥
त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्तिता ।
मां तोलयन्ती संसारादुद्धरस्व नमोऽस्तु ते ॥५७॥
योऽसौ तत्त्वाधिपो देवः पुरुषः पञ्चविंशकः ।
स एवाधिष्ठितो देवि त्वयि तस्मान्नमोऽस्तु ते ॥५८॥
नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसंज्ञक ।
त्वं हरे तारयस्वास्मानस्मात् संसारसागरात् ॥५९॥
पुण्यं कालमथासाद्य कृत्वैवमधिवासनम्[3] ।
पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा तां तुलामारुहेद् बुधः ॥६०॥

पुण्यं कालं यजमानानुकूलं लग्नमित्यर्थः ।

सखड्गचर्मकवची सर्वाभरणभूषितः ।
धर्मराजमथादाय हैमं सूर्येण संयुतम् ।
कराभ्यां [4]बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन् हरेर्मुखम् ॥६१॥

हरेर्मुखमिति तुलामध्यनिवेशितसुवर्णहरिप्रतिमामुखम् ।

ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुङ्गवाः ।
साम्यादभ्यधिकं यावत् काञ्चनञ्चातिनिर्मलम् ॥६२॥
पुष्टिकामस्तु कुर्वीत भूमिसंस्थं नरेश्वर ।
क्षणमात्रं ततः स्थित्वा पुनरेतदुदीरयेत् ॥६३॥
नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातनि ।
पितामहेन देवि त्वं निर्मिता परमेष्ठिना ॥६४॥
त्वया धृतं जगत् सर्वं सहस्थावरजङ्गमम् ।
सर्वभूतात्मभूतस्थे नमस्ते विश्वरूपिणि ॥६५॥

---

1 A जगद्धात्रा
2 A and I. O. ०भूतशतानि
3 A कृत्वाधिवासनं पुनः
4 A बद्ध०

ततोऽवतीर्य गुरवे पूर्वमर्घं निवेदयेत् ।

[ऋत्विग्भ्योऽपरमर्घन्तु दद्यादुदकपूर्वकम् ॥६६॥

[1]पूर्वमर्घं निवेदयेत् अर्घं प्रथमं निवेदयेदित्यर्थः ।

गुरवे ग्रामरत्नानि ऋत्विग्भ्यश्च निवेदयेत् ।][2]

प्राप्य तेषामनुज्ञां वा[3] तथाऽन्येभ्योऽपि दापयेत् ॥६७॥

अन्येभ्योऽपि ब्राह्मणेभ्य एव ।

दीनानाथविशिष्टादीन् पूजयेद् ब्राह्मणैः सह ॥६८॥

ततसमयोपस्थितदीनानाथविशिष्टब्राह्मणान् पूजयेदिति बोद्धव्यम् ।

न चिरं धारयेद् गेहे हेम संप्रोक्षितं बुधः ।

तिष्ठद् भयावहं यस्माच्छोकव्याधिकरं नृणाम् ।

संप्रोक्षितमुत्सृष्टम् ।

शीघ्रं परस्वीकरणाच्छ्रेयः प्राप्नोति पुष्कलम् ॥६९॥

अनेन विधिना यस्तु तुलापुरुषमाचरेत् ।

प्रतिलोकाधिपस्थाने प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ॥७०॥

विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।

पूज्यमानोऽप्सरोभिश्च ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ।

कल्पकोटिशतं यावत् तस्मिँल्लोके महीयते ॥७१॥

कर्मक्षयादिह पुनर्भुवि राजराजो

भूपालमौलिमणिरञ्जितपादपीठः ।

श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजी

दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपलोकः ॥७२॥

यो दीयमानमपि पश्यति भक्तियुक्तः

कालान्तरे स्मरति वाचयतीह लोके ।

यो वा शृणोति पठतीन्द्रसमानरूपः

प्राप्नोति [4]धाम स पुरन्दरदेवजुष्टम् ॥७३॥

---

1 I. O. पूर्व्वमर्घं निवेदयेत्

2 A omits the bracketed portion

3 I. O. ०मनुज्ञाश्च

4 A वासवपुरं परदेवजुष्टं ; I. O. वासव-पुरन्दरदेवजुष्टः

[अथ प्रयोगः । प्रथमदिनकृत्यम् ।][1]

अत्र यजमानः समुपजाततुलापुरुषमहादानेच्छः प्रथमं विष्णुशिवविनायकानां पूजार्थं गन्धपुष्पादिसामग्रीवस्त्रनैवेद्यानि ब्राह्मणार्चनार्थं गन्धमाल्यसामग्रीवस्त्राणि वृद्धिश्राद्धसामग्रीं [2]स्वस्तिवाचनार्थं गन्धमाल्यसामग्रीं सपटीकवासोयुगलयं सुवर्णतोलकत्रयञ्च तीर्थादिषु परिशोधितायां भूमौ चतुर्भद्रमण्डपघटनार्थं स्तम्भवंशचालादिकं वेदीकुण्डघटनार्थं[3]मिष्टकां चूर्णञ्च कुण्डपार्श्वस्थापनार्थं कुम्भचतुष्टयमृत्विजामष्टावासनानि होमार्थमष्टौ शोभनताम्रपात्राणि [4]स्रुवचतुष्टयं [5]स्रुक्चतुष्टयं तिलान् घृतञ्च कुशं यथोप[6]योगेध्मसमिदग्निज्वालनकाष्ठ-[धूपपुष्पादिसामग्रीं[7]] वेदीस्थदेवपूजार्थं [द्वापञ्चाशतं वस्त्राणि[8]] पूजोचितसामग्रीञ्च ब्रह्मशिवविष्णुप्रतिमात्रयं मण्डपचालोपरि पूर्वादिदिक्षु दानार्थं पीतरक्तकृष्णातिकृष्णश्वेतकृष्णहरितपञ्चवर्णाश्च तरक्ता दश पताकाः चालमध्यारोपणार्थं किङ्किणीयुक्तमुत्कृष्टं ध्वजं द्वारचतुष्टयालङ्करणार्थं प्लक्षोडुम्बराश्वत्थवटानां[9] तोरणचतुष्टयं मृन्मयान् शोभनानष्टौ कुम्भान् कुम्भमण्डनार्थं पुष्पमाल्यसामग्रीचन्दनवस्त्ररत्नानि तद्धूपनार्थं गुग्गुलुं कुम्भपूरणार्थं तीर्थजलञ्च [10]सालपुत्रजीवचन्दनदेवदारुगाम्भारीबिल्व[11]कदम्बबकुलानामन्यतमस्य सारदारुणा निर्मितं सप्तहस्तोच्छ्रितं दृढम् ऋजु उपरि हस्तमेकं परित्यज्य कृतच्छिद्रं स्तम्भद्वयं तद्दारुमयीमेव तुलाधारणसमर्थां मध्यस्थितकटकामर्गलां तद्दारुमयीं चतुर्हस्तायतां दशाङ्गुलप्रस्तारां चतुरस्रां मध्यार्पितधारणसमर्थ[12]बडिशाकृतिलोहां मध्ये प्रान्तद्वये च सुवर्णपत्रवेष्टितां पार्श्वद्वयस्थलोहपाशद्वयलम्बमानश्रृङ्खलाष्टकनिबद्धार्धपट्टद्वयां तुलां तदलङ्करणार्थं माल्यसामग्रीं चन्दनं मौक्तिकप्रबालमालाञ्च[13] तुलामध्यस्थापनार्थं सुवर्णपत्रनिर्मितां[14] विष्णुप्रतिमां चकलिखनार्थं पञ्चवर्णतण्डुलगुण्डिकां चकालङ्करणार्थं [15]पुष्पादिसामग्रीं तुलाया ऊर्ध्वस्थापनार्थं पञ्चवर्णं चन्द्रातपं [16]तद्बन्धनार्थं फलपुष्पसामग्रीञ्च [17]गुरोरर्चनार्थं

---

1 A and I. O. omit the bracketed portion

2 I. O. स्वस्तिक०

3 I. O. ०मिष्टकाचूर्णञ्च

4 I. O. स्रु०

5 I. O. विष्टर०

6 I. O. योगसमिद०

7 B and I. O. ०व्यञ्जनादिसामग्रीं

8 A विच्छादि

9 I. O. ०वटान्

10 I. O. शाल०

11 I. O. ०कदम्बाम्रनागानाम्

12 I. O. बडिशा०

13 I. O. ०मालां

14 I. O. यन्त्रनिर्मित०

15 I. O. पुष्पार्जनसामग्रीं

16 I. O. तद्बन्धनार्थं

17 I. O. गुरोर्भरणार्थं

श्वेतं सपटीकवासोयुगं यथेष्टसुवर्णघटितकुण्डलद्वयं हैमयज्ञोपवीतकेयूरकण्ठाभरणानि च ऋत्विजां वरणार्थम् अष्टौ सितानि सपटीकवासोयुगानि यथेष्टसुवर्णघटितान्यष्टौ [कुण्डल-युगानि अष्टौ][1] हेमयज्ञसूत्राणि अष्टावङ्गदानि अष्टौ कण्ठाभरणानि च जापकानाञ्च वरणार्थ-मभिमतसुवर्णघटिताङ्गुरीयकचतुष्टयं वस्त्रस्थानचतुष्टयञ्च, गुरोर्ऋत्विजाञ्च मधुपर्कसामग्रीं ; [2]लोकपालावाहनार्थं पुष्पधूपादीनि[3] बल्यर्थं माषभक्त-[4]बलिसामग्रीम् ; ऋत्विग्भ्योऽधिवासन-दक्षिणार्थमभिमतसुवर्ण[5]कृतकुण्डलयुगाष्टक-हैमयज्ञसूत्राष्टक-हैमकटका[ष्टका][6]ङ्गुरीयाष्टकानि, अष्टौ नानावर्णवस्त्र-[7]स्थानानि, अष्टा पटीकम्बलोपधानसहिताः शय्याः ; गुरवे दानार्थमेकर्त्विग्-देयसामग्रीतो द्विगुणद्रव्यघटितां कुण्डलयुगादिसामग्रीं, द्विगुणसपटीकवस्त्रं, द्विगुणद्रव्यरचि-तामुक्तरूपां शय्यां ; मध्यस्वस्तिवाचनार्थं सपटीकवासोयुगत्रयं सुवर्णतोलकत्रयञ्च[8] ; माङ्गल्यार्थं [9]वाद्यादिसामग्रीम् ; आत्ममण्डनार्थं यथेष्टमाभरणानि, धारणार्थं खड्गं [10]चर्ममयढालं सन्ना-हञ्च, हस्तद्वयधारणार्थमभिमतसुवर्ण-घटिते धर्मराज-सूर्यप्रतिमे, आत्मतुलनार्थं निर्मलं सुवर्णं, गुर्वृत्विग्भ्यो दक्षिणार्थमभिमतोत्पत्तियोग्यां भूमिं यथेष्टं रत्नानि च ; जापकदक्षि-णार्थं सुवर्णं ; दीनानाथादितर्पणार्थं [11]यथेष्टं तण्डुलान् कपर्दकञ्च ; [12]शेषब्राह्मणत्रयवाच-नार्थं सपटीकवस्त्रयुगत्रयं सुवर्णतोलकत्रयञ्च[13] उत्पाद्य, सम्भृतसम्भारोऽ[यनाद्युक्त-समया][14]नामन्यतमस्य पूर्वतरदिने कृतनित्यो घटिकाधिकप्रहरत्रये हविष्यं भुक्त्वाऽऽचम्य, शुचौ देशे उपविश्य पादौ प्रक्षाल्याऽऽचम्य, प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा कृताञ्जलिः—ॐसूर्यसोमयम-कालपञ्चभूतानि मत्स्यपुराणोक्त-तुलापुरुषमहादानकर्म कर्तुं श्वो मयोपवासः कर्तव्य इति निवेदनं कृत्वा, [15]गृहीतोदकपूर्णताम्रपात्र उदङ्मुखः सङ्कल्पं कुर्यात् ।

तद् यथा—ॐमत्स्यपुराणोक्त-तुलापुरुष-महादानकर्म कर्तुं श्वोऽहमुपवासं करिष्ये। एवं गुर्वृत्विग्जापका अपि सङ्कल्पं कुर्युः। तत्र निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोर्यथाक्रमं तुलापुरुष-महादानकर्मणि गुरुकर्म कर्तुं, [ऋत्विक्कर्म कर्तुं,][16]शान्तिकाध्यायजपकर्म कर्तुमिति च

---

1 I. O. omits the bracketed portion
2 I. O. adds नव here
3 I. O, पुष्पधुपौ
4 I. O. omits बलि
5 I. O. omits कृत
6 I. O. omits the b. p.
7 I. O. adds प्र here
8 A सुवर्णस्थानवयञ्च
9 I. O. वाद्यादि०
10 I. O. चर्ममयार्गलं
11 I. O. यथेच्छं
12 I. O. शेषे०
13 A सुवर्णस्थानत्रयञ्च
14 A ०काद्दीना०
15 I. O. गृहीतोदपूर्णं
16 I. O. omits the bracketed portion

विशेषः। एवं सर्वेष्वेव वक्ष्यमाणमहादानेषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यगर्भादिपदं प्रक्षिप्य निवेदन-सङ्कल्पौ कर्तव्यौ। एतावतैव सर्वेषां वक्ष्यमाण—महादानानां वाक्यानि सम्पद्यन्ते, अतस्तेषु न [1]लिखितव्यानि।

[द्वितीयादिनकृत्यम्।][2]

ततोऽपरदिने यजमानः कृतनित्यक्रियः ॐ गोविन्दाय नमः, ॐ उमापतये नमः, ॐ विनायकाय नमः इति वस्त्रादिना सम्पूज्य, भगवन् गोविन्द, भगवन्नुमापते, भगवन् विनायक, तुलापुरुष-महादानमखो मया कर्तव्यः, स निर्विघ्नं भवत्प्रसादात् सम्पद्यताम् इत्याशास्य प्रणम्य, अभिमतसंख्यब्राह्मणान् वस्त्रादिभिरभ्यर्च्य तुलापुरुषमहादानमखो मया कर्तव्यः, तद्भवन्तो मामनुजानन्तु इति वदेत्। ततस्ते क्रियतामिति [3]सहर्षं ब्रूयुः। ततो यजमानो गृहीतोदक[4]पूर्णताम्रपात्र उदङ्मुखः सङ्कल्पं कुर्यात्। तद्यथा ॐ मत्स्यपुराणोक्त—तुलापुरुष-महादानकर्माहं करिष्ये। ततो यथाविधि सगणाधिपमातृपूजापूर्वकं वृद्धिश्राद्धं कृत्वा, ब्राह्मणत्रयं वस्त्रकाञ्चनादिभिरभ्यर्च्य, तुलापुरुषमहादानकर्मणि पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत्। [5]पुण्याहमिति तैस्त्रिः प्रत्येकमुक्ते, स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत्। तैश्च [6]त्रिः स्वस्तीत्युक्ते,ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत। ते च प्रत्येकम् ऋध्यतामिति त्रिर्ब्रूयुः। अत्रापि सर्वेष्वेव महादानेषु देवताब्राह्मणानुज्ञा[7]भ्यर्चनदानसङ्कल्प-[8]पुण्याहवाचनेषु तुला-पुरुषपदस्थाने तत्तन्महादाननामप्रक्षेपः कर्तव्यः। ततः पूर्वशोधितायां भूमौ स्वहस्तेनोभयतः षोडशारत्निमात्रं द्वादशहस्तं दशहस्तं वा चतुर्भद्रानन[9]मण्डपं कारयेत्। तन्मध्ये सप्तहस्तां [पञ्चहस्तां वा][10] वेदीं कारयेत्। तस्याश्चतुर्दिशं चत्वारि हस्तप्रमाणानि [11]हस्तनिम्नानि चतुरस्राणि [12]सुरूपाणि विस्तारो[13]च्छ्रायचतुरङ्गुल-पूर्वोत्तरकोणावनत-सर्व[14][समै[15]कदेशमेखला

---

1 I. O. लिखितानि, A लिखितव्यं
2 I. O. and A omit the bracketed portion
3 A सहर्षं
4 I. O. omits पू
5 I. O. adds ॐ here
6 A and B omit it
7 I. O. omits भ्य
8 I. O. पुण्याहानि वाचनेषु
9 I. O. and A ०भद्रासन०
10 I. O. omits it
11 A हस्तानिम्नानि, I. O. हस्तविस्त
12 I. O. and A स्वरूपाणि
13 I. O, ०च्छ्रय०
14 A omits the bracketed portion
15 I. O. समैक०

युतानि वितस्ति]दीर्घ-सप्ताङ्गुलप्रस्तार-कूर्मपृष्ठोन्नतमध्याङ्गुलोच्छ्रित[[1]प्रान्त-गजोष्ठ]सदृश-दीर्घ[2][प्रणाल्योद्धोष्ठ]योनियुतानि पार्श्वस्था[3]म्रपल्लव-पिहितमुखैकैक-पूर्णकुम्भानि होतृ-ब्रह्मोपवेशनार्थमासनद्वयद्वययुतानि होमार्थं घृताक्ततिल-स्थापनार्थं प्रणीतास्थापनार्थञ्च शोभन-ताम्र[4]पात्रद्वयद्वययुतानि प्रत्येकं [5]स्रुक्स्रुवसहितानि ब्रह्मोपवेशनार्थमेकैक-[6]विष्टरयुतानि [7]पार्श्व-स्थापिततिल-घृत-धूप-पुष्पसामग्री-कुश-यथासम्भव[8]समिदग्निज्वालनार्थेन्धनादीनि [9]कुण्डानि कारयेत् ।

वेद्या ईशानकोणे चापरां सर्वतोहस्तपरिमितां चतुरस्रां वक्ष्यमाणविनायकादिदेवार्चनाय वेदीं कारयेत् । मण्डपचालोपरि [10]पूर्वस्यां [11][पीताम्, आग्नेय्यां रक्तां, याम्यां] कृष्णां, नैर्ऋत्यामतिकृष्णां, वारुण्यां सितां, [12]वायव्यां कृष्णाम्, उत्तरस्यां हरिताम्, ऐशान्यां पञ्चवर्णां, [13]निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये [14]श्वेताम्, [15]इन्द्रेशानयोर्मध्ये लोहितां पताकां, मण्डपमध्यभागोपरि च किङ्किणीयुक्तं[16] ध्वजं दद्यात् ।

मण्डपद्वारेषु पूर्वादिक्रमेण प्लक्षोडुम्बराश्वत्थवटानाम्, अश्वत्थोडुम्बरप्लक्षवटानां वा तोरण-चतुष्टयम् ; द्वारपार्श्वद्वयेषु च पुष्पमालालङ्कृतं [17]चन्दनप्रोक्षितं [18]धूपितं वस्त्रवेष्टितग्रीवम् अभिमतपञ्च[19]रत्नगर्भं पूर्णकुम्भद्वयद्वयं दद्यात् ।

एतच्च सर्वमहा[20]दानसाधारणम् ।

[21][ततः प्रधान]वेदीमध्ये हस्तद्वयमित-खातद्वयं कृत्वा, तत्र[22]यथोक्तं तोरणमारोप्य, तत्रोक्त[23]प्रकारघटितां तुलामवलम्ब्य, पुष्पमाला[24]भिश्चन्दनेन मुक्ताप्रवालमालया

---

1 A पाल्ये गजोष्ट
2 I. O. ०प्रणालोर्द्धस्त and A ०प्रमाणोर्द्धस्थ
3 A स्थ for स्थाम्र
4 I. O. and A ०पात्रद्वययुतानि
5 A omits स्रुक्
6 I. O. विस्तर
7 A होमार्थं before this
8 A यथासम्भवेध्म०
9 A omits it
10 I. O. पूर्वतः
11 A omits the bracketed portion
12 I. O. वायवीयां
13 I. O. नैर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये, A निर्ऋति वरुणमध्ये
14 A श्वेत
15 A ऐन्द्रेशानमध्ये
16 A omits युक्तं
17 A चन्दनप्रक्षितं, I. O. चन्दनार्चितं
18 A omits it
19 A बाल for रत्न
20 A omits महा
21 A omits the bracketed portion
22 I. O. omits it
23 A omits प्रकार
24 A ०दिं चन्दनेन

चालङ्कुर्यात्। तुलातलभागमध्ये यथोक्तविष्णु[1][प्रतिमां पृष्ठनिहित]-गुग्गुलुपिण्डां कृत्वाऽऽरोपयेत्। तुलोपरि च[2]यथोक्तं बहुफलपुष्पमालं चन्द्रातपं वितत्य बध्नीयात्। तुलाधोभूभागे[3][यथोक्तं [4]चक्रं लिखित्वा[5]पुष्पैरवकिरेत्।

एवं सर्वमनुष्ठानं कृत्वा,] गुरुमृत्विजो जापकांश्च वरणार्थोपकल्पितवस्त्रालङ्कारैर्य[6]थायथमभ्यर्च्य, प्रथमं गुरुं दक्षिणजानुनि[7]विधृत्य [8]वरयेत्। ॐअद्यामुक[9]सगोत्रम् अमुकवेदामुक[10]शाखाध्यायिनम् अमुकदेवशर्माणम् अस्मिंस्तुलापुरुषमहादानकर्मणि गुरुकर्म कर्तुं त्वामहं वृणे। [11]ॐवृतोऽस्मीति[12]प्रतिवचनम्। ततो यजमानो [13][यथाविहितं कर्म कुर्विति वदेत्। ॐ यथाज्ञानं करवाणीति] गुरुः। ऋत्विग्जापकानां[14] वरणे वरणवाक्ये गुरुकर्म कर्तुमिति स्थाने [15]ऋत्विक्कर्म [16]कर्तुं शान्तिकाध्यायजपकर्म कर्तुमिति यथाक्रमं निवेशो विशेषः। ततो गुरवे ऋत्विग्भ्यो [17]जापकेभ्यश्च यथाशाखं मधुपर्कं दद्यात्।

[18]ततो गुर्ऋत्विग्यजमानजापका उपवसेयुः। एतदपि [19]चन्द्रातपबन्धनाद्युपवासान्तं कर्म सर्वमहादानसाधारणम्। [20][वरणवाक्ये तु] तुलापुरुषपदस्थाने तत्तन्महादानपदप्रक्षेपः कर्तव्यः।

[21]तृतीयदिनकृत्यम्।

[22][अपरेद्युश्च कृतनित्यं] पूर्वादिकुण्डेषु ऋग्यजुःसामाथर्व[23]क्रमेण एको होता [24]अपरो ब्रह्मेति ब्राह्मणद्वयं नियुक्तं [25]स्वस्वगृह्योक्तविधिना अग्न्युपसमाधानं कुर्यात्। जापकाश्च

1 I. O. प्रतिमापृष्ठनिहत
2 A यथोक्त
3 A omits the bracketed portion
4 I. O. omits it
5 I. O. पुष्पैरवकिरेत्
6 A यथामभ्यर्च्य
7 B and I. O. दक्षिणजानुय
8 A वृणुयात्
9 A गोत्र for सगोत्रम्
10 A omits मुक
11 A and I. O. omit it
12 A गुरुर्वदेत्
13 A omits the bracketed portion
14 A omits नां
15 A नैऋत्विककर्म
16 I. O. कर्त्तुं
17 I.O. and A omit it
18 A omits it
19 A चन्द्रातवदना०
20 I. O. वरणवाक्ये and A वरण
21 I. O. and A omit it
22 A अपरेभ्यः कृतनित्यकृत्यः
23 A adds महादान before this
24 A अपर
25 I. O. स्वगृह्योक्त०

ऋग्वेदादि[1]क्रमेण पूर्वादिद्वारेषूपविश्य शान्तिकाध्यायं जपेयुः। शान्तिकाध्यायश्च 'शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभि'रिति पञ्चदशर्चं [2]शान्तिसूक्तमृग्वेदे। 'ऋचं वाचमि'ति शान्तिकाध्यायो [3]यजुर्वेदे। 'कया नश्चित्र' इति तृचं सामवेदे। 'शं नो देवी'—'शं न इन्द्राग्नी' इति द्वे द्वे कण्डिके, '[4]सम्मावात' इत्यृक्, 'शान्ता द्यौ'रिति [5]कण्डिकेति शान्तिगणोऽथर्ववेदे।

गुरुश्च कृतनित्यः पूर्वाभिमुखः [6]कृतार्घ्यपात्रः स्वल्पवेदिकायाम् उत्तरादिक्रमेण यवपुष्पसिततण्डुलानामन्य[7]तमेन विनायकादिनवग्रहपूजार्थं प्रथमां दशपुञ्जिकापङ्क्तिं, दशदिक्[8]पालपूजार्थञ्च वेदुयपान्तेषु [9]स्वस्वदिक्क्रमेण दशपुञ्जिकाः, ग्रहपूजा[10]-पङ्क्त्यधो वस्वष्टकपूजार्थं द्वितीयामष्ट[11]-पुञ्जिका-पङ्क्तिं, [12][तदधो द्वादशादित्यपूजार्थं [13]तृतीयां द्वादशपुञ्जिकापङ्क्तिं] तदधः सप्तमरुद्गणपूजार्थं चतुर्थीं सप्तपुञ्जिकापङ्क्तिं, तदधो ब्रह्मविष्णुशिवानां प्रतिमा[14]त्रयारोपणम्, अर्कवनस्पत्योः पूजार्थं पुञ्जिकाद्वयञ्च कृत्वा, प्रथमपङ्क्तावुत्तरादिक्रमेण एत एत सविनायका नवग्रहा इत्यावाह्य—विनायकमारोपयामि, आदित्यमारोपयामि, सोममारोपयामि, अङ्गारकमारोपयामि, बुधमारोपयामि, बृहस्पतिमारोपयामि, शुक्रमारोपयामि, शनैश्चरमारोपयामि, राहुमारोपयामि, केतुमारोपयामि इत्यारोप्य, [15][एत एत लोकपाला] इत्यावाह्य—यथादिक्क्रमम् इन्द्रमारोपयामि, अग्निमारोपयामि, यममारोपयामि, निर्ऋतिमारोपयामि, वरुणमारोपयामि, वायुमारोपयामि, सोममारोपयामि, ईशानमारोपयामि, अनन्तमारोपयामि, ब्रह्माणमारोपयामि इत्यारोप्य, [16]एत एत वसव इत्यावाह्य, द्वितीयपङ्क्तौ—[17]आपमारोपयामि, ध्रुवमारोपयामि, सोममारोपयामि, [18]धरमारोपयामि, अनिलमारोपयामि, [19]अनलमारोपयामि, प्रत्यूषमारोपयामि, [20]प्रभासमारोपयामि इत्यारोप्य, एत एत आदित्या

1 A क्रमं
2 A शान्तिकसूक्तं ऋग्वेदे
3 I. O. यजुर्व्वेदो
4 A सम्माभिव, I. O. शं म्मावात
5 I. O. कण्डिका: ॥ इति, A शान्तिकुण्डिका। इति
6 I. O. and A कृतार्घपात्रः
7 I. O. ०मन्यमेन
8 A omits पाल
9 A स्व and I. O. पूर्व्व for स्वस्व
10 A ०पंक्त्याधा, I. O. ०पङ्क्त्यो
11 I. O. पुञ्जपङ्क्तिं, A पुञ्जिकापुष्पं
12 I. O. omits the bracketed portion
13 A तृतीयायां
14 I. O. मूरुपा for त्रया
15 A दिक्पाला for the bracketed portion
16 A omits it
17 A धपमारोपयामि
18 A आपमारोपयामि
19 I. O. omits it
20 A omits it

इत्यावाह्य, तृतीयपङ्क्तौ—इन्द्रमारोपयामि, धातारमारोपयामि, भगमारोपयामि, पूषणमारोपयामि, मित्रमारोपयामि, वरुणमारोपयामि, अर्यमणमारोपयामि, अंशुमारोपयामि, विवस्वन्तमारोपयामि, त्वष्टारमारोपयामि,[1][सवितारमारोपयामि, विष्णुमारोपयामि] इत्यारोप्य, एत एत मरुद्गणा इत्यावाह्य, चतुर्थपङ्क्तौ—आवहमारोपयामि, प्रवहमारोपयामि [2][उद्वहमारोपयामि, संवहमारोपयामि, [3]विवहमारोपयामि] [4]परावहमारोपयामि, [5]परिवहमारोपयामि [6]इत्यारोप्य, एत एत ब्रह्माच्युतेशार्कवनस्पतय[7] [8]इत्यावाह्य, [9]प्रतिमात्रये—ब्रह्माणमारोपयामि, अच्युतमारोपयामि, ईशमारोपयामि इत्यारोप्य, तत्पार्श्वस्थपुत्त्रिकाद्वये [10]अर्कमारोपयामि, वनस्पतिमारोपयामि [11][इत्यारोपयेत्। ततो विनायकाय] आदित्याय सोमाय अङ्गारकाय बुधाय बृहस्पतये शुक्राय शनैश्चराय राहवे केतवे, इन्द्राय अग्नये [12]यमाय [13]निर्ऋतये वरुणाय वायवे सोमाय ईशानाय अनन्ताय ब्रह्मणे, [14][आपाय ध्रुवाय सोमाय धराय अनिलाय अनलाय प्रत्यूषाय प्रभासाय, इन्द्राय धात्रे भगाय पूष्णे मित्राय वरुणाय अर्यम्णे अंशवे विवस्वते त्वष्ट्रे [15]सवित्रे विष्णवे, आवहाय प्रवहाय [16]उद्वहाय संवहाय विवहाय परावहाय परिवहाय, ब्रह्मणे,] अच्युताय, ईशाय, अर्काय, वनस्पतये इति प्रत्येकमुच्चार्य—एतत् पाद्यं नम इति क्रमादेकैकशः पाद्यं सर्वेभ्यो दत्त्वा, तथा एषोऽर्घ्यो नम [17]इत्यर्घ्यं, [18][तथैव एतदाचमनीयं नम इत्याचमनीयं], तथैव [19]एतद्वस्त्रं नम इति वस्त्रं, तथैव एष गन्धो नम इति गन्धं, [20][तथैव एतत् पुष्पं नम इति पुष्पं], [21][तथैव एष धूपो

1 A omits the bracketed portion
2 A विवस्वन्तमारोपयामि त्वष्टारमारोपयामि for the bracketed portion
3 I. O. वह०
4 I. O. omits it
5 A omits it
6 A इत्यावाह्य
7 A स्वनस्पतयारोपयामि
8 A इत्यारोप्य
9 A प्रमितिमात्रये
10 A अर्क०
11 A इत्यारोप्य एतादतविनायकाय for the bracketed portion
12 A omits it
13 A नैऋतये, I. O. निऋताय
14 A omits the bracketed portion
15 I. O. सावित्रे
16 I. O. तद्वहाय
17 A इत्यर्घं
18 A तथैवमाचमनीयं for the bracketed portion
19 A वस्त्रं
20 A एतत् पुष्पं नमः for the bracketed portion
21 A एष धूपो नमः for the bracketed portion

नम इति धूपं], तथैव एष दीपो नम इति दीपं, तथैव एतन्नैवेद्यं नम इति नैवेद्यं [तथैव एतत्ताम्बूलं नम इति ताम्बूलं][1] दद्यात् । एवं पूजां समापयेत् ।

ततो होतारः प्रतिमन्त्रमे[2]कावृत्त्या [3]आभ्य एव देवताभ्यो घृताक्ततिलाहुतीर्दद्युः । तथाच मन्त्राः । विनायकस्य—ऋग्वेदयजुर्वेदयोः गणानां त्वेति, सामवेदे आ [4][तू न]इति, अथर्ववेदे[5][गणानां त्वा] [6]गणपतिमिति । सूर्यस्य—ऋग्वेदयजुर्वेदयोः आ कृष्णेनेति, सामवेदे [7][बण्महाँ असीति,] अथर्ववेदे[8] आदित्य नावमिति । [9]सोमस्य—ऋग्वेदे आ प्यायस्वेति, यजुर्वेदे इमं देवा इति, सामवेदे आ प्यायस्वेति, अथर्ववेदे [10]यद्राजानमिति । अङ्गारकस्य—ऋग्यजुःसामवेदेषु अग्निर्मूर्द्धेति, अथर्ववेदे[11][त्वया मन्य]इति । बुधस्य—ऋग्वेदे अग्ने विवस्वदुषस इति, यजुर्वेदे उद् बुध्यस्वेति, सामवेदे अग्ने विवस्वदुषस इति, अथर्ववेदे [12]दर्शोऽसीति । बृहस्पतेः—ऋग्वेदे बृहस्पते परि दीयेति, यजुर्वेदे बृहस्पते [13][अतियदर्य इति,] [14][सामवेदे बृहस्पते परि दीयेति,] अथर्ववेदे बृहस्पतिर्न इति । शुक्रस्य—ऋग्वेदे शुक्रन्ते अन्यदिति,[15] यजुर्वेदे [16][अन्नात् परिश्रुत इति,] सामवेदे शुक्रन्ते अन्यदिति, अथर्ववेदे [17]येनावपदिति । शनैश्चरस्य—[18]ऋग्यजुःसामवेदेषु शन्नो देवीरिति, अथर्ववेदे प्राणाय नम इति । राहोः—ऋग्वेदे कया नश्चित्र इति, यजुर्वेदे काण्डात् काण्डादिति, सामवेदे कया नश्चित्र इति, अथर्ववेदे [19]राहू राजानमिति । केतोः—केतुं कृण्वन्निति वेदचतुष्टयेऽपि । इन्द्रस्य—ऋग्वेदयजुर्वेदयोः [20]त्रातारमिन्द्रमिति, सामवेदे त्वामिद्धि[21] हवामहे[22] इति, अथर्ववेदे [23][इन्द्रस्य बाहू इति] । अग्नेः—ऋग्वेदे अग्निं दूतं

---

1 A omits the bracketed portion

2 A ०मेकावृत्या ; I. O. ०मेकवृत्या

3 I. O. and A आद्य

4 I. O. न ूत, A नुन

5 I. O. गणपते and A गणपतये

6 A गणपतिं

7 I. O. विभ्राड़ां भगोति and A विस्वड़ां भगोति

8 A adds इयं after it

9 A मस्य

10 A अप्रजानमिति

11 I. O. त्वया माभ्या and A इयं मन्या

12 A वर्शोशोति

13 I. O. भति भदर्यो and A विवदर्येति

14 A omits the bracketed portion

15 A भन्यदि

16 I. O. भन्नां परिश्र ुतमिति

17 I. O. येनावदिति

18 A ऋकसामयजुषु

19 A राहु, I. O. बाह्र

20 A त्रातारमिति

21 I. O. and A त्वामिद्धि

22 A हवाम

23 I. O. इन्द्रस्य बाह्र इति and A इन्द्रबाहुरिति

वृणीमह इति, यजुर्वेदे त्वं नो अग्ने [1][तव देवेति,] [2]सामवेदे अग्निं दूतं वृणीमह[3] इति, अथर्ववेदे अग्नेर्मन्व[4] इति। यमस्य—ऋग्वेदे असि यम इति, यजुर्वेदे[5][सुगं नु पन्थामिति,] सामवेदे नाके सुपर्णमिति, अथर्ववेदे यमो नो [6]गातुमिति। निर्ऋतेः—ऋग्वेदे [7]वेत्था हि निर्ऋतीनामिति, यजुर्वेदे [8]असुन्वन्तमयजमानमिति, सामवेदे [9]वेत्था हि निर्ऋतीनामिति, अथर्ववेदे [10]अपेत एत्विति। वरुणस्य—ऋग्वेदे [11][वरुणं वो रिशादसमिति,]यजुर्वेदे[12][तत्त्वा यामीति,] सामवेदे घृतवती भुवनानामिति, अथर्ववेदे उदुत्तमं वरुणेति। वायोः—ऋग्वेदे वात [13][आ वात्विति,] यजुर्वेदे आ [14][नो नियुद्भिरिति,] सामवेदे वात आ वात्विति, अथर्ववेदे वायोः सवितुरिति। सोमस्य—ऋग्वेदे [15]कुविदङ्ग नमसा ये इति, यजुर्वेदे वयं सोमेति, सामवेदे सोमं राजानं वरुणमिति, अथर्ववेदे [16][सोदक्रामत् सा वनस्पतीनिति]। [17][ईशानस्य—ऋग्वेदे ईशाना [18]वार्याणामिति, यजुर्वेदे तमीशानमिति, सामवेदे[19][आत्वा सोमस्येति] अथर्ववेदे तस्मै [20][सर्वेभ्य ईशानस्येति]। [21]अनन्तस्य—ऋग्वेदे काद्रिको[22]नाम सर्प इति, यजुर्वेदे नमोऽस्तु[23]सर्पेभ्य इति, सामवेदे यां [24]सन्ध्यां समधत्तेति, अथर्ववेदे[[25]अनन्तं विततमिति]। ब्रह्मणः-ऋग्वेदे ब्रह्मा देवानामिति, यजुर्वेदे आ ब्रह्मन्निति, सामाथर्वणोः ब्रह्म[26]जज्ञानमिति। वसूनाम्—ऋग्वेदे[27]ज्मया अत्र वसव इति, यजुर्वेदे वसन्तेन ऋतुनेति, सामवेदे [28][लोकद्वारमित्याद्यं

1 I. O. इति for the bracketed portion
2 A सामवेदेष
3 A वृणीम
4 I. O. अग्नेर्मनु, A अग्नेर्मन्व
5 I. O. सुगन्नु पन्थामिति and A सुगन्नपन्थामिति
6 I. O. and A गान्तमिति
7 I. O. and A वर्णा
8 I. O. असुन्वन्त॰, A असुवन्त॰
9 I. O. वर्णा, A व
10 I. O. आपत, A अपत
11 I. O. वरुण आविशादसमिति and A वरुण आरिशादमिति
12 A तत्तीषमिति
13 A आवातु इति and I. O. वत्विति
14 I. O. नोनियुतिरिति and A योनियुद्भिरिति
15 A कविदङ्ग नमसाय इति
16 I. O. सोदद्रामस इति and A सोमक्रामसो वनस्पतिरिति
17 A reads the bracketed portion a little below after some repetition of matter
18 I. O. वार्योणामिति
19 I. O. अभित्वाशूवनोन्नामा इति
20 I. O. सर्व्वे इति
21 I. O. अनन्तस्य ऋस्य
22 I. O. and A कान्निको
23 I. O. नमोस्तु ते
24 I. O. सत्वा, A the entire sentence as पाप त्वां समाधत्तेति
25 I. O. अथर्व्वमिततमिति
26 I. O. ॰जज्ञनमिति, A ॰जननमिति
27 I. O. उत्सुया, A अत्स्वया
28 I. O. लोकद्वारमिति for the bracketed portion

साम], अथर्ववेदे वसवस्त्वा [1]गायत्रेणेति। आदित्यानाम्—ऋग्वेदयजुर्वेदयोः इमा गिर आदित्येभ्य इति, सामवेदे [2][तत्त्वा यामीति], अथर्ववेदे [3]उदिह्युदिहीति। मरुताम्—ऋग्वेदे आविद्युन्म[4]द्भिरिति, यजुर्वेदे [5]ईदृक्षास इति, सामवेदे गावश्चिद् [6][घा समन्यव] इति, अथर्ववेदे मरुतां [7]मन्व इति। ब्रह्मणः—ऋग्वेदे ब्रह्म जज्ञानमिति, यजुर्वेदे आ ब्रह्मन्निति, सामाथर्वणोः ब्रह्म जज्ञानमिति। अच्युतस्य—ऋग्वेदे अतो देवा इति, यजुर्वेदसामवेदयोः इदं विष्णुरिति, अथर्ववेदे उरु [8]विष्ण इति। ईशस्य—ऋग्वेदे इमा रुद्रायेति, यजुर्वेदे मा [9]नस्तोक इति, सामवेदे आ वो[10] राजानमिति, अथर्ववेदे भवो दिवो भव इति। [अर्कस्य—चित्रं देवानामिति वेदचतुष्टयेऽपि। वनस्पतेः—ऋग्वेदे अव सृजा वनस्पत इति, यजुर्वेदे [11]अयं हित्वा[12]स्वधितिरिति, सामवेदे नित्यस्तोत्रो वनस्पतिरिति, अथर्ववेदे [13][मोदकामत् सा वनस्पतीनिति]।] एवं [14]होमं समाप्य, सामवेदव्यतिरिक्ता[16] ऋत्विजो यथासम्भवमासामेव देवतानां सूक्तानि जपेयुः।

तथा च सूक्तानि। ऋग्वेदे—आ [16]तु न इति विनायकसूक्तं नवर्चम्। आदित्यस्य आदित्याना[17][मवसेत्यादि षडृचं] सूक्तम्। त्वं सोम प्र[18]चिकित इति सोमस्य त्रयोविंशतृचं सूक्तम्। [19]समिधाग्निं [20]दुवस्यतेत्यङ्गारकस्य[21]त्रिशतृचं सूक्तम्। [22]उद् बुध्यध्वमिति बुधस्य द्वादशर्चं सूक्तम्। [23]यस्तस्तम्भेति बृहस्पतेरेकादशर्चं सूक्तम्। शुक्रन्ते अन्यदिति शुक्रस्य चतुष्कं सूक्तम्। आपो हि ष्ठेति शनैश्चरस्य नवर्चं सूक्तम्। कया नश्चित्र इति राहोः

1 I. O. and A गायत्रिणेति
2 I. O. उन्वयामीति and A उनुयामिति
3 I. O. and A उदिच्युदिहीति
4 I. O. ०नभिरिति, A आविद्युन्मद्भिरिति
5 I. O. इहृचास, A इहृचारम
6 I. O. व्यासमन्यव
7 I. O. ध्वज, A मन्व
8 I. O. विष्णो इति, A विष्णोरिति
9 I. O. नस्तेक
10 I. O. धो
11 I. O. and A अयं
12 I. O. सुधितिरिति, A अधितिरिति
13 I. O. मोदक्राममो वसम्पतानिति A सोमक्राममो वनस्पतेरिति
14 I. O. हेमं
15 A omits it
16 I. O. क्रू०, A मूनमिति
17 A मिमोपरिमर्ष्व for the bracketed portion
18 I. O. चिकित्, A चिविति
19 I. O. समिधग्निं
20 I. O. दुरस्यतै इति। अङ्गारकस्य, A वनस्पते इत्यङ्गारकस्य
21 A त्रिंशत्यर्चं
22 I. O. उद् ध्यास्वति, A उद् क्रुस्वमिति
23 A यस्तम्भकेति, I. O. पयमततम्भ ति

पञ्चदशर्चं सूक्तम् । युञ्जन्ति ब्रध्नमिति केतोर्दशर्चं सूक्तम् । इन्द्रमि[1]द्गाथिन इति इन्द्रस्य दशर्चं सूक्तम् । [2][अग्निः समिमिति] अग्नेः सप्तर्चं सूक्तम् । [3]परेयिवांसमिति यमस्य [4]षोड़शर्चं सूक्तम् । [5]यस्यामितानीति निर्ऋतेर्दशर्चं सूक्तम् । [6][मो षु] वरुणेति वरुणस्य पञ्चर्चं सूक्तम् । वात आ वात्विति वातस्य [7]त्र्यृचं सूक्तम् । कुविदङ्ग[8] नमसा य इति सोमस्य सप्तर्चं सूक्तम् । [9][आ नो भद्रा इति [10]महेशानस्य दशर्चं सूक्तम् ।] [11]स्वप्नः स्वप्नाधिकरण [12][इत्यनन्तस्य पञ्चर्चं सूक्तम् । ऋजु[13]रिच्छंस इति ब्रह्मणश्चतुष्कं सूक्तम् । [14]जगृभ्मा त] इति वसूनामष्टर्चं सूक्तम् । इमा गिर आदित्येभ्य इत्यादित्यानां सप्तदशर्चं सूक्तम् । मरुतो [15][यस्य हि] क्षये इति [16]मरुतां दशर्चं सूक्तम् । ऋजुरि[17]च्छंस इति ब्रह्मणश्चतुष्कं सूक्तम् । सहस्रशीर्षा पुरुष इत्यच्युतस्य षोड़शर्चं सूक्तम् । आ [18]ते पितरि- तीशस्य [19]पञ्चदशर्चं सूक्तम् । चित्रं देवानामित्यर्कस्य [20]षड्चं सूक्तम् । [21][अञ्जन्ति त्वामध्वर] इति वनस्पतेरेका[22]दशर्चं सूक्तम् ।

यजुर्वेदे—आशुः शिशान इति [23]शाक्रं सूक्तम् । [24]अस्याजरास इत्याग्नेयं सूक्तम् । [25]अषाढमिति सौम्यं सूक्तम् । [26]रुद्राध्यायरूपं रौद्रं सूक्तम् । सहस्रशीर्षेति वैष्णवं सूक्तम् ।

[सामवेदे तु सूक्तानि न सन्त्येव][27] ।

1 Both I. O. and A ०सिद्गाथिन

2 A अग्निरिति

3 I. O. परेयिवांसमिति. A परेयिवर- मिति

4 I. O. षोड़र्श्च

5 A यस्यमवानिमि

6 I. O. गोषु, A गोस्र

7 A षष्टर्श्च

8 I. O. कविदङ्गं, A कविदङ्ग

9 I. O. सप्तर्श्चं सूक्तं for the bracketed portion

10 A इशानस्य

11 A स्वप्नः सप्ताधिकरण and I. O. omits स्वप्नः

12 A omits the bracketed portion

13 I. O. ०विश्णुस

14 I. O. जगमो न

15 A यस्याहि and I. O. यस्याहं

16 I. O. वायोर्दशर्च

17 I. O. ०विष्णुस, A ०रिषुंस

18 I. O. तो

19 A पञ्चदशस्य before this

20 A षड़र्च

21 A omits the bracketed portion

22 I. O. ०कविंशत्यृचं

23 A शाक्तं

24 I. O. अस्याजवाम, A अस्य- जराम

25 I. O. आषाढमिति, A अपांशु इति

26 A रुद्रध्यायजपं

27 A सामवेदे प्रकाशप्रधान इति वभ्रवाणमिति द्वादशर्चं सूक्तं सौम्यम् । वैष्णवी संहिता विष्णुसूक्तम् । रुद्रसंहिता रौद्रं सूक्तम् ।

अथर्ववेदे—[1]गणपते गणपतिमिति विनायकसूक्तम् । [2]यद्राजानमिति सोमसूक्तम् । त्वया [3]मन्य इति भौमसूक्तम् । [4]दर्शोऽसीति [5][बुधसूक्तमेकर्चम्[6] । [7]यामाहुतिमिति बृहस्पतिसूक्तम् । येना[8]वपदिति शुक्रसूक्तम् । सहस्रबाहुरिति शनैश्चरसूक्तम् । [9][राहू राजानमिति] राहोरेकर्चं सूक्तम् । [10][केतुं कृण्वन्निति]] [11][केतोरेकर्चं सूक्तम् ।] [12]इन्द्रो [13]जयातीति इन्द्रसूक्तम् । अग्ने[14]मन्व इति अग्निसूक्तम् । [15]यमस्य [16]लोकादिति यमसूक्तम् । अपेत एत्विति निर्ऋतिसूक्तम् । उदुत्तमं वरुणेति वरुणसूक्तमेकर्चम् । वायोः सवितुरिति वायुसूक्तम् । आ प्यायस्वेति सोमसूक्तम् । यो[17][अग्नौ रुद्र इती]शानसूक्तम् । नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यनन्तसूक्तम् । [18]ब्रह्मज्येष्ठा इति ब्रह्मसूक्तम् । अस्मिन्वसु वसव इति वसूनां सूक्तम् । [19][आयं गौरित्यादित्यानां] सूक्तम् । मरुतां [20]मन्व इति मरुतां सूक्तम् । ब्रह्म [21]जज्ञानमिति चौद्रं ब्रह्मसूक्तम् । [22]उरु विष्णो इत्यच्युतस्य[23] सूक्तमेकर्चम् । [24][भवाशर्वौ मन्वे वामितीशसूक्तम् ।] यस्येदमा [25]रज इत्यर्कसूक्तम् । [26]ध्रुवस्तिष्ठेति वनस्पतिसूक्तम् ।

एवं सूक्तजपानन्तरं सर्वेर्त्विजो [27][यथायथं होमशेषं] समापयेयुः । ततो गुरुः कृत-

---

1 I. O. omits it
2 A यवाजानमिति
3 I. O. मन्यो ; A मान्या
4 A यशोसीति
5 A omits the bracketed portion here and reads some portion of it a little below.
6 I. O. बुधसूक्तं
7 I. O. आहुतिमिति
8 I. O. ०चवद्दिति
9 I. O. राजानमि
10 I. O. omits the bracketed portion
11 I. O. omits the bracketed portion
12 A इन्द्र
13 Both I. O. and A यजातीति
14 I. O. मुंच,
15 A यम
16 I. O. लोका इति ; A लोक इति
17 I. O. रुद्रो अयाविति and A रुद्रा अगाविति
18 I. O. ब्रह्मत्य०, A ब्रह्मा०
19 I. O. आयज्ञोरित्यादित्यानां and A आयङ्गौरित्यादित्यानां
20 I. O. मर्ग ; A मग्नि
21 Both I. O. and A यज्ञान-मिति
22 I. O. तवो ; A उरो
23 A इत्यचात
24 I. O. भवकेशत्वौ मनवेवाहमि ईश सूक्तं and A भवाकशाटवौ रुमवै वाहमिति कृशसूक्तं for the bracketed portion
25 Both I. O. and A रज
26 I. O. ध्रुव०
27 A यथामशेषं

नित्ययजमानसहितः[1] पुष्पधूपौ माषभक्तञ्चादाय, तूर्य्येषु नदत्सु मण्डपाद् बहिर्निर्गत्य, स्वस्व-दिक्क्रमेण इन्द्रादिलोकपालान् प्रत्येक[2]मेह्येहीत्याद्युक्तमन्त्रैरावाह्य, आवाहनानन्तरमेव [3]ॐ इन्द्राय नम इत्यादि-प्रणवादिनमोऽन्तस्वनाममन्त्रैः प्रत्येकं सम्पूज्य, तथैव प्रत्येकं बलिं दद्यात् ।

[4]ततः शुचिस्थाने मण्डलिकाः कृत्वा, त्रैलोक्ये यानि [5]भूतानीत्यादीनि पठित्वा, त्रैलोक्यस्थेभ्यः [6][स्थावरेभ्यो भूतेभ्यो] नमः, [7][त्रैलोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो भूतेभ्यो नमः], ब्रह्मणे नमः, विष्णवे नमः, शिवाय नमः, देवेभ्यो नमः, दानवेभ्यो नमः, गन्धर्वेभ्यो नमः, यक्षेभ्यो नमः, राक्षसेभ्यो नमः, पन्नगेभ्यो नमः, ऋषिभ्यो नमः, मनुभ्यो नमः, देवमातृभ्यो नमः, इति प्रत्येकं सम्पूज्य, माषभक्तबलिं दद्यात् ।

[8]तत ऋत्विग्भ्यो हैमकुण्डलसूत्रकटकाङ्गुरीयकाणि [9]विचित्राणि वासांसि शय्याः, एकै-र्त्विग्देयाश्च[10] [11]द्विगुणद्रव्यघटितां कुण्डलादिसामग्रीं, द्विगुणं वस्त्रं, द्विगुणद्रव्यकृताञ्च[12] शय्यां गुरवे दद्यात् । तद् यथा—ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्यः अमुकामुकवेदामुकामुकशाखा-ध्यायिभ्यः अमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं कृतैतदधिवासनकर्मप्रतिष्ठार्थं दक्षिणां यथायथमेतानि हैमकुण्डलयुग[13]-यज्ञोपवीत-कटकाङ्गुरीयकाणि, [14][एतानि विचित्र]-वस्त्राणि, एताश्च शय्या ददानि । ब्राह्मणाः स्वस्तीति ब्रूयुः । ततः प्रथमलिखितक्रमेण ब्राह्मणत्रयं पुण्याहादिवाचनं कारयेत ।

एतदपि ऋत्विगुपवेशनादि—मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म सर्वमहादानसाधारणम् । तत ऋत्विजो मङ्गलगीतवाद्य[15]-घोषेषु सत्सु [16]स्वस्वकुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमानं स्नापयेयुः ।

ततो यजमानः[17]शुक्लमाल्यवस्त्रधरः पुष्पाञ्जलिमादाय तुलां त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य, नमस्त

---

1 I. O. कृतनित्ययजमानसहित A कृतनित्यो यजमानसहितं
2 I. O. ०मह्येहीत्याद्युक्त० and A ०मिन्द्राद्युक्त०
3 I. O omits ॐ
4 Both I.O. and A अतः
5 Both I. O. and A भूतानि इत्यादि
6 A स्थानेभ्यो
7 I. O. omits the bracketed portion, A त्रैलोक्यस्थेभ्यो भूतेभ्यो नमः
8 A अतः शुचिस्नाना
9 A चित्राणि
10 A omits च
11 A द्विद्वि for द्वि
12 A ०कृतां
13 A ०युत
14 I. O. च चित्र
15 I. O. adds गीत here
16 I. O. कुम्भ and A स्वस्वकुण्ड for स्वस्वकुण्ड
17 A adds शुद्धमनाः after यजमानः

इत्यादिभिरस्मात् [1][संसारसागरादित्यन्त-]मन्त्रैरामन्त्र्य, पुष्पाञ्जलिनार्चयेत्। ततः पुनरपि तुलां प्रदक्षिणीकृत्य, खड्गचर्म[2]-कवचधरो [3]धृतसर्वालङ्कारो [4]वामदक्षिणक्रमेण करद्वयधृत[5][हैमधर्मराजसूर्यप्रतिमः उत्तरभागे तुलामारुह्य], पूर्वस्थापितहरिप्रतिमामुखं पश्यन् तिष्ठेत्। तत ऋत्विजो दक्षिणतुलाभागे सुवर्णमुत्कृष्टं यजमानसाम्यादधिकं यथा भवति तथा दद्युः। पुष्टिकामस्तु तथाधिकं दापयेत्, [6]यथा सुवर्णाधारस्य भूमिस्पर्शो भवति।

ततस्तत्रैव क्षणं स्थित्वा, नमस्त इत्यादि मन्त्रद्वयं [7][पठेत्। ततोऽवतीर्य, आत्मतुलितं सुवर्णं गुर्वृत्विक्प्रमुखनानाब्राह्मणेभ्य] उत्सृज्य दद्यात्। तद्यथा—ॐ अद्य यथासम्भवगोत्रनामभ्यो [8]गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्त-[9]तुलापुरुषदानफलप्राप्तिकामोऽहम् एतदुपकल्पितोपकरणालङ्कारसहितस्वशरीरतुलितं पञ्चवर्णवितानसहितं साधिकमति-[10][निर्मलं[11] काञ्चनं ददानि। गुर्वृत्विजः स्वस्तीत्युक्त्वा, सावित्रीं पठित्वा, सुवर्णमिदमग्निदैवतमित्युक्त्वा,][12] यथाशाखं कामस्तुतिं [13]पठेयुः।

ततो गुर्वृत्विग्भ्यो ग्रामं रत्नानि च दक्षिणां दद्यात्। तद् यथा—ॐ [14]अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं कृतैतद्दानकर्मप्रतिष्ठार्थं [15]दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्यां भूमिमेतानि च[16] रत्नानि ददानि। प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा स्वं स्वं सुवर्णभागं प्रत्येकं स्पृशेयुः। वितानञ्च वाक्यमन्तरेण गुरवे प्रतिपादनीयं, गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यस्तद्दानासम्भवात्। एवं गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणदेयमहादानेषु सर्वेषु बोद्धव्यम्। यद्वा आत्मतुलितसुवर्णस्यार्द्धं गुरवे अपरमर्द्धमृत्विग्भ्यश्च[17] दद्यात्। तत्र दानवाक्ये—ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुक-[18]वेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं मत्स्यपुराणोक्तभाग-[19]व्यवस्थया फलपुष्पोपशोभितपञ्चवर्णवितानकसहितमिति च [20]विशेषः।

---

1 A संसारादिपर्यन्त
2 I. O. ब्रताड़न for कवच
3 A व्रतसर्व्वाङ्गालङ्कारो
4 Both I. O. and A omit वाम
5 A हैमतुलासमारुह्य for the bracketed portion
6 A वथा
7 A पठित्वा only for the bracketed portion
8 A सर्व्वत्विक॰
9 A omits तुला
10 I. O. साधिकमभि ; A साधिकमिति
11 I. O. निर्म्मितं
12 A omits the bracketed portion
13 A पठेत
14 A अद्यामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकदेवशर्मभ्यो
15 A दक्षिणामिदं योग्या
16 A omits च
17 I. O. omits च
18 A ॰वेदशाखाध्यायिभ्यो
19 I. O. omits भाग
20 A शेष:

ततो जापकेभ्यो दक्षिणां दद्यात्। [1]ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्यः अमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्यः अमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं कृतैतच्छान्तिकाध्यायजपकर्मप्रतिष्ठार्थं दक्षिणामेतत् काञ्चनं ददानि। जापकाः स्वस्तीति वदेयुः[2]। ततो यथासम्भवं दानसमयोप[3]-स्थितान् दीनानाथांश्च [4]तण्डुलकपर्दकादिभिस्तर्पयेत्। ततः [5]पूर्ववद् ब्राह्मणत्रयं पुण्याहादिवाचनं कारयेत्। ततः शीघ्रं तत्र सुवर्णं यथायथं [6]विभज्य दद्यात्। [7][अत्र च दानवाक्ये] अमुकदेशे अमुककाले इत्युक्त-[8][तत्तन्निमित्तोल्लेखः कर्तव्यः। एवञ्चावर्ता[9]न्तरेष्वपि यत्र देशकालविशेषश्रुतिरस्ति, तत्रा-[10]मुकदेशे अमुककाले इति [11]तदुल्लेखः करणीयः।

इति तुलापुरुषमहादानं समाप्तम्।]

1 A omits ॐ
2 A वदेत्
3 A ०स्थित
4 I. O. तद्दाल for तण्डुल
5 A पूठवं
6 Both I. O. and A omit it
7 I. O. अत्र दाने वाक्ये and A तत्र दानवाक्ये
8 A मिति only for the bracketed portion
9 I. O. र्ना for र्ता
10 I. O. omits अमुकदेशे
11 I. O. उल्लिख:

तथा हिरण्यगर्भ[1]महादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२७५ अः)

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।
नाम्ना हिरण्यगर्भाख्यं महापातकनाशनम् ॥१॥
पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत्।
ऋत्विङ्मण्डपसम्भार भूषणाच्छादनादिकम् ॥२॥
कुर्यादुपोषितस्तद्वल्लोकेशावाहनं बुधः।
पुण्याहवाचनं कृत्वा तद्वत् कृत्वाधिवासनम् ॥३॥

तद्वदुपोषितः—तुलापुरुषवद् गुर्वृत्विग् जापकैः सह कृतोपवासो यजमान इत्यर्थः।

ब्राह्मणं [2]रचयेत् कुण्डं तपनीयमयं शुभम्।
द्वासप्तत्य-[3]ङ्गुलोच्छ्रायं हेमपङ्कज-[4]गर्भवत् ॥४॥

हेमपङ्कजगर्भवदिति मध्यस्थापितसौवर्णपद्ममित्यर्थः।

त्रिभागहीन-[5][विस्तारमाज्य]-क्षीराभिपूरितम्।
दशास्त्राणि सरत्नानि दालं [6][सूचीं तथैव] च ॥५॥

अभिपूरितम् एकदेशपूरितम्, 'अभिरभागे' (१।४।९१) इति पाणिनिसूत्र एवाभिशब्दस्यैकदेश-[7]वाचित्वेन प्रसिद्धत्वात्। दशास्त्राणि [अस्त्राणीव अस्त्राणि प्रधानफलसाधनानीत्यर्थः][8]

हेमनालं [9]सपिटकं बहिरादित्यसंयुतम्।
तथैवा[10]वरणं नाभेरुपवीतञ्च काञ्चनम् ॥६॥

[पिटकं जातकोपवेशनार्थं पट्टकम्][11]। नाभेरावरणं—नाभ्याच्छादनार्थं सुवर्णपत्रकृतं[12] वस्त्राकारम्।

पार्श्वतः स्थापयेत्तद्वद्धेमदण्डकमण्डलुम्।
पद्माकारं पिधानं स्यात् समन्तादङ्गुलाधिकम् ॥७॥

---

1 A omits महा
2 I. O. चारयेत्
3 A omits त्य
4 I. O. adds गडभंज before गर्भवत्
5 A त्रिमाद्य
6 A सूचिस्तथैव
7 A ०वाद्दित्वेन
8 A अस्त्राणि अनीकास्त्राणि प्रधाना-नीत्यर्थः, I. O. अस्त्राणीव क्षास्त्राणि प्रधानानीत्यर्थे:
9 A सपिठकं
10 I. O. ०वरणान्नाभे०
11 A पिठकं स्वल्पदी for the bracketed portion
12 I. O. ०कृत

मुक्तावलीसमोपेतं पद्मरागदलान्वितम् ।
तिलद्रोणोपरिगतं वेदिमध्ये ततोऽर्चयेत् ॥८॥

अनेन [1]विधानेन अनुष्ठानकाले गर्भमुखाच्छादनं कर्तव्यम्, अन्यत्र तद्विनियोगाश्रवणात् । पद्मरागदलान्वितम् उत्कृष्ट-[2]माणिक्यखण्डान्वितम् ।

ततो मङ्गलशब्देन ब्रह्मघोष-[3]रवेण च ।
सर्वौषध्युदक[4]स्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥९॥

सर्वौषध्युदकमिति [5]कुण्डसमीपस्थकुम्भजलव्यतिरिक्तं सर्वौषधिमिश्रितं जलं, कुण्डसमीपस्थ[6]कुम्भजलविनियोगस्याग्रे 'चतुर्भिः कलसै'रित्यादिना[7] वक्ष्यमाणत्वात् ।

शुक्लमाल्याम्बरधरः सर्वाभरणभूषितः ।
[8][इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥१०॥
नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च ।
सप्तलोकसुराध्यक्ष जगद्धात्रे नमो नमः] ॥११॥
भूर्लोकप्रमुखा लोकास्तव गर्भे व्यवस्थिताः ।
ब्रह्मादयस्तथा देवा नमस्ते विश्वधारिणे ॥१२॥
नमस्ते भुवनाधार नमस्ते भुवनाश्रय[9] ।
नमो हिरण्यगर्भाय [10]गर्भे यस्य [11][पितामहः ॥१३॥
यतस्त्वं [12]सर्वभूतात्मा भूते भूते] व्यवस्थितः ।
तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥१४॥
[13]एवमामन्त्र्य तन्मध्यमाविश्यास्त उदङ्मुखः ।
मुष्टिभ्यां परिसंगृह्य धर्मराजचतुर्मुखौ ।
जानुमध्ये शिरः कृत्वा [14]तिष्ठेदुच्छ्वासपञ्चकम् ॥१५॥

---

1 I. O. च विधानेन ; A विधानेन
2 I. O. omits कृष्ट
3 I. O. ०वर्ष्मेन
4 I. O. स्नानस्नापिते ; A स्नाने स्नापितो
5 A कुण्डल०
6 I. O. कुण्ड०
7 I. O. omits ना
8 A omits the bracketed portion.
9 Both I. O. and A भुवनाश्रयः
10 I. O. ब्रह्मालोक
11 A omits the bracketed portion
12 I. O. नरभूतात्मा
13 I. O. एवमासङ्ग
14 A तिष्ठेदुच्छायपङ्कजं, I. O. वेष्टे-दुच्छासपञ्चकं

गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ।
कुर्युर्हिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुङ्गवाः ॥१६॥

[तत्तत्[1]संस्कारानुष्ठानाभिध्यानं कृत्वा तत्तत्संस्कारप्रधानमन्त्रान् [2]पठेयुरित्यर्थः ।
गीतमङ्गलघोषेण गुरुरुत्थापयेत्ततः ।][3]
जातकर्मादिकाः कुर्युः क्रियाः षोडश चापराः ॥१७॥

अत्रापि तत्तत्संस्काराभिध्यान[4]पूर्वकप्रधानमन्त्रपाठो बोद्धव्यः, संस्काराणां तदानीं[5] करणासम्भवात् ।

[6]सूच्यादिकञ्च गुरवे दत्त्वा मन्त्रमिमं पठेत्[7] ।
नमो हिरण्यगर्भाय [8][ब्रह्मगर्भाय वै नमः ।
चराचरस्य जगतो गृहभूताय] वै नमः ॥१८॥
मातहं जनितः[9] पूर्वं मर्त्यधर्मामरोत्तम[10] ।
त्वद्गर्भसम्भवा[11]द्दैव दिव्यदेहो भवाम्यहम् ॥१६॥
चतुर्भिः कलसैर्भूयस्ततस्ते द्विजपुङ्गवाः ।
स्नानं कुर्युः प्रसन्नाङ्गाः[12] सर्वाभरणभूषिताः ॥२०॥

कलसैरिति होमकुण्डसमीपस्थैः । कुर्युः कारयेयुः ।

[13]देवस्य त्वेतिमन्त्रेण स्थितस्य कनकासने ।
अद्य जातस्य तेऽङ्गानि [14]अभिषेक्ष्यामहे वयम् ।
दिव्येनानेन वपुषा [चिरं जीव][15] सुखी भव ॥२१॥

कनकासने स्थितस्य [16]कनकमयासनोपविष्टस्य । [17]'देवस्य त्वे'ति मन्त्रेण, 'अद्य जातस्य तेऽङ्गानि' इत्यादि-[18]पुराणमन्त्रेण च स्नपनं कारयेयुः ।

1 I. O. संस्थाचा for संस्कारा
2 I. O. पठेदित्यर्थः
3 A the bracketed portion as तत्तत्संस्कारान् कन्यामुत्थाय यजेत:
4 A ॰ध्यान॰
5 I. O. तदानौ
6 A माल्यादिकञ्च
7 A जपेत्
8 A the bracketed portion as गर्भभूताय
9 A जनितं
10 A नरोत्तम: and I. O. नरोत्तमा: for ॰मरोत्तम
11 A ॰द्दैव for ॰द्दैव
12 B and I. O. प्रसन्नाङ्ग
13 A दैवस्य
14 I. O. अभिषेक्षमहे
15 I. O. चिरञ्जीव for the bracketed portion
16 A कनकासनो॰
17 A omits it
18 I. O. ॰पूरण॰

ततो हिरण्यगर्भं [1]तं तेभ्यो दद्याद्विचक्षणः ।
ते पूज्याः सर्वभावेन [2]बहवो वा तदाज्ञया ॥२२॥
[3]तत्रोपकरणं सर्वं गुरवे विनिवेदयेत् ।
पादुकोपानहौ छत्रं चामरासनभाजनम् ।

उपकरणमित्युपकरणत्वेन गुरवे देयमित्यर्थः ।

ग्रामं वा विषयं वापि यदन्य[4]द्दयितं भवेत् ॥२३॥
अनेन विधिना यस्तु पुण्येऽहनि निवेदयेत् ।
हिरण्यगर्भदानं स ब्रह्मलोके महीयते ॥२४॥
[5]पुरेषु लोकपालानां प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ।
कल्पकोटिशतं यावद् ब्रह्मलोके महीयते ॥२५॥
कलिकलुष[6]-विमुक्तः पूजितः सिद्धसङ्घै-
रमरचमरमालावीज्यमानोऽप्सरोभिः ।
पितृशतमथ बन्धून् पुत्र[7]-पौत्राननेका-
नपि नरक[8]-निमग्नांस्तारयेदेक एव ॥२६॥
इति पठति [9][य इत्थं] [10]यः शृणोतीह सम्यङ्
मधुरिपुपुर-[11]लोके पूज्यते सोऽपि सिद्धैः ।
मतिमपि च जनानां[12] यो ददाति प्रियार्थं
विबुधपतिजनानां नायकः स्यादमोघम् ॥२७॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः[13] समुत्पन्नहिरण्यगर्भमहादानदानेच्छः[14] तुलापुरुषमहादानलिखितं[15] खड्गचर्म[16]-मयढालसन्नाह-तुलास्थापनीयहरिप्रतिमासहित-सालङ्कार-तुला-वामहस्तग्राह्यसूर्यप्रति

1 A omits it
2 Corrected from M. P. and I. O. A बहुभो
3 A ततोपकरण
4 A भूषितं for दयितं
5 A दूरेषु
6 A ०कलुक०
7 A ०पौत्रान्धिकान्पि
8 A ०निमग्नास्तारकोद्दक
9 Corrected from M. P. I. O. इत्थ and A यद् for the bracketed portion
10 A omits it
11 A ०पुरा०
12 A जनाना
13 I. O. यजमान
14 A ०महादानेषु
15 A ०लिखित
16 I. O. ०मयाढ्न० and A ०मयातन० for ०मयढाल०

मा-बहिःसर्वसम्भारम्, अधिकत्वेनाभिमत[1]-शुद्धसुवर्णघटितं स्वाङ्गुलेन [2]द्वासप्तत्यङ्गुलोच्छ्रायमुपर्यधोऽष्टचत्वारिंशदङ्गुलविस्तारं सुदृढ[3]-तलकान्वितं [4]कुण्डं, तन्मुखाच्छादनार्थं पद्माकारं [5]कुण्डमुखवेष्टनेनाङ्गुलाधिकमुत्कृष्टमाणिक्यभूषितं [6]मुक्तास्रग्विभूषितं सौवर्णं[7] पिधानं, कुण्डगर्भस्थापनार्थमभिमतपरिमाणसुवर्णघटितं पद्मं, कुण्डपूरणार्थं घृतं क्षीरञ्च[8], कुण्डपार्श्व-[9]स्थापनार्थमभिमतसुवर्णघटित-[10][दात्र-सूची]-[11][कुश नाल]-कण्डोलिकाः, सौवर्ण-[13]पत्रोत्खाटितादित्यप्रतिमां, [14]नाभ्याच्छादनार्थं [14][सौवर्णपत्र-[15]रचितवस्त्राकारं, सौवर्णं यज्ञोपवीतं, दण्डं, कमण्डलुं, दात्राद्यलङ्करणार्थं रत्नानि च, कुण्डाधःस्थापनार्थं तिलद्रोणं यजमानप्रथमस्नानार्थं तीर्थजलं सर्वौषधिञ्च, वामकरधारणार्थं] हैमीं[16] चतुर्मुखब्रह्मप्रतिमां[17], गुरुदक्षिणार्थं काष्ठपादुकायुगोपानद्युग-[18]च्छत्रचामरासनभाजनानि चोत्पादयेत्। ततस्तुलापुरुषोक्त-[19]समयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने यजमानगुर्वृत्विग्जापकास्तुलापुरुष[20]-वद्धविष्यभोजनादिकं कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने [21]हिरण्य-गर्भपदं प्रक्षिप्य यथायथं निवेदनं सङ्कल्पञ्च कुर्युः। अपरदिने च[22] यजमानस्तुलापुरुष-[23][वद्-गोविन्दा]-द्याराधनादिमधुपर्कदानान्तं कर्म[24] गोविन्दाद्यभ्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-[25]-दानसङ्कल्प-पुण्याहादि-वाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यगर्भपदं प्रक्षिप्य कुर्यात्। ततो गुर्वृत्विग्-[26][यजमानजापका उपवसेयुः। अपरदिने] च कृतनित्यास्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादि मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म यथायथं कुर्युः। एवञ्च मध्यब्राह्मण-[27]वाचनान्तं कर्म तुलापुरुष-

1 I. O. and A स्वदत् for शुद्ध
2 A द्वामप्ताङ्गुलो॰
3 I. O. ॰तलिकान्वितं, A ॰तलिकान्वितं
4 A omits it
5 A कण्ड
6 A omits it
7 A सौवर्णा
8 A क्षीरं जरसामग्रीञ्च, B क्षीरार्जनसामग्रीं, I. O. क्षीरार्जनसामग्रीञ्च
9 A कुण्डपार्श्व
10 A दातवग्रचि for the bracketed portion
11 I. O. कुशनाल and A कलम for the bracketed portion
12 Both I. O. and A ॰त्कटिता॰
13 I. O. नाभ्याच्छादनार्थं
14 A omits the bracketed portion
15 I. O. पात्र for पत्र
16 A हैमां, I. O. हैम
17 I. O. ॰प्रतिमा
18 I. O. ॰पानयुग॰, A ॰पानद्व॰
19 A ॰समानानाना॰ for ॰समयाना॰
20 A ॰पुरुषा॰
21 A हिरण्यगर्भं
22 I. O. omits it
23 A वद्वेन्द्रा for the bracketed portion
24 Both I. O. and A omit it
25 A ॰ज्ञापकं
26 A यजमानाद्यपरे for the bracketed portion
27 A ॰वचनान्तं

[1]प्रोक्तमनुसन्धायानुष्ठातव्यम् । [2]तत ऋत्विजः [3]सपिधानं हेम -[4]कुण्डमानीय प्रधान-वेदिकायां लिखितचक्रोपरि [5]तिलद्रोणं विकीर्य [6][तत्रारोपयेयुः] । [7][कुण्डमध्ये हैमं पद्मं निधाय] [8][यजमानोपवेशनयोग्यं यथा भवति, तथा कुण्डं घृतक्षीराभ्यां पूरयेयुः । कुण्ड-पार्श्वतश्च[9] हैमानभिमतरत्नयुता[10][न् दात्र-]सूची-नाल-पिटक-बर्हि-रादित्यप्रतिमा-[11]नाभ्यावरण-यज्ञोपवीत-दण्डकमण्डलून् संस्थापयेयुः ।] ततो यजमानं स्वस्ववेदस्थाभि-षेक-[12] मन्त्रैः सर्वौषधिमिश्रजलेन[13]स्नपयेयुः । तदा च मङ्गल-[14][तूर्यवन्दि-]घोषान् कारयेयुः ।

[15][ततो यजमानः] शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय 'नमो हिरण्य-गर्भाये'त्यादि —'दुःखसंसारसागरा'दित्यन्त-[16]मन्त्रैर्हिरण्यगर्भमामन्त्र्य पुष्पाञ्जलिनार्चयेत् । ततो दक्षिणक्रमेण हस्तद्वय-[17]धृतहैमधर्मराज-[18]चतुर्मुखप्रतिमो [19]हिरण्यगर्भमध्यं प्रविश्योद-ङ्मुख उपविश्य जानुमध्यार्पितशिरा[20] [21]उच्छ्वासपञ्चकं यावत्तिष्ठेत् । तदा च[22] ब्राह्मणाः पिधानेन [23]कुण्डमाच्छाद्य हिरण्यगर्भस्य गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनसंस्कारानभिध्याय[24] स्वस्वगृह्योक्तांस्तत्तत्संस्कारप्रधानमन्त्रान् पठेयुः । ततो गुरुर्मङ्गलतूर्यगीतवन्दिघोषेषु सत्सु [25]हिरण्यगर्भस्थं यजमानं करे [26]विधृत्योत्थापयेत् । तत [27][ऋत्विजो हिरण्यगर्भा-न्निर्गतस्य] यजमानस्य संस्कारार्थं स्वस्वगृह्यविहितान् जातकर्मादिषोडशसंस्कारानभिध्याय तत्तत्संस्कारप्रधानमन्त्रान् पठेयुः ।

1 A ०गन्य०
2 A तत्र
3 A समिधादान
4 A कुण्डखमानीय
5 A तिलाद्रोणं
6 A तत्र for the bracketed portion
7 I. O. omits the bracketed portion. A गुरुर्त्विग् for it
8 I. O. omits the bracketed portion
9 A कुण्डपार्श्वतः
10 A दगात्र for the bracketed portion
11 A मालाद्यवरण
12 Both I. O. and A omit षक
13 I. O. ०जलकुम्भचतुष्टयेन
14 A पूर्ववन्दि for the bracketed portion
15 A ततश्च
16 A सागरेत्यादि०
17 I. O. ०द्वयं
18 I. O. ०हिरण्यगर्भप्रतिमो, A चतुर्मुखप्रतिमा
19 A हिरण्यमध्ये
20 I. O. ०शिर
21 I. O. उच्छ्वास०, A उच्छ्वास०
22 I. O. ब्राह्म after this
23 I. O. कुम्भ०
24 A omits ध्याय
25 A हिरण्यण
26 A विधृत्योपयेत्
27 A reads the bracketed portion as ऋत्विक्हिरण्यगर्भान्वितस्य

संस्काराश्च षोडश ऋग्वेदे—जातकर्म नामकरणं निष्क्रमणम् अन्नप्राशनं चूडाकरणम् उपनयनं त्रीणि वेदव्रतानि स्नानं विवाहः देवपितृमनुष्यभूतब्रह्मणां पञ्चमहायज्ञाः। यजुर्वेदे तु नामकरणं नास्ति, [1]चत्वारि वेदव्रतानीति [2]विशेषः। सामवेदे नामकरणमस्ति, अन्नप्राशनं [3]नास्तीति यजुर्वेदाद्विशेषः। अथर्ववेदे—जातकर्म निष्क्रमणम् अन्नप्राशनं गोदानम् उपनयनं सावित्रीव्रतं [4]वेदव्रतं सावित्रीव्रतविसर्जनं [5]वेदव्रतविसर्जनं समावर्तनं विवाहः पञ्चमहायज्ञाश्चेति।

ततो यजमानः पूर्वोक्तं दानादिकं गुरवे प्रतिपादयेत्। ततो 'नमो हिरण्यगर्भाय [6]ब्रह्मगर्भाय वै नमः' इत्यादि मन्त्रद्वयं [7]जपेत्। तत ऋत्विजो[8]ऽष्टौ वरणादिलब्धालङ्कारैरलङ्कृताः कनकमयासनोपविष्टं यजमानं 'देवस्य त्वे'ति वेदचतुष्टयस्थमन्त्रेण 'अद्य जातस्य तेऽङ्गानी'त्यादिना च पुराणमन्त्रेण कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन स्नपयेयुः।

ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारो गुर्वृत्विक्प्रमुखनानाब्राह्मणेभ्यो हिरण्य-[9]गर्भमुत्सृज्य दद्यात्। तद्यथा—[10]ॐ अद्य यथासम्भवगोत्रनामभ्यो गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्तहिरण्यगर्भ-[11]महादानदानफलप्राप्तिकामोऽहमेतं[12] हिरण्यगर्भं[13] ददानि। प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा 'हिरण्यगर्भोऽयं विष्णुदैवतः' इत्युक्त्वा[14] यथाशाखं कामस्तुतिं पठेयुः।

ततो गुरवे पादुकोपानच्छत्रचामरासन-[15]भाजनग्रामान् दक्षिणां दद्यात्। तद्यथा—[16]ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं तुभ्यमहं दक्षिणामेतानि पादुकोपानच्छत्रचामरासनभाजनानि [17]इयदुत्पत्तियोग्याञ्च भूमिं ददानि। स्वस्तीति गुरुर्वदेत्।

[18]तत ऋत्विग्भ्यो दक्षिणादानम्। तद् यथा—[19]ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं

1 A चत्वारि, I. O. रवानि
2 I. O. शेषः
3 A नास्ति
4 I. O. देवव्रतं
5 I. O. इदं व्रतविसर्जनं. A omits it
6 I. O. विश्वगर्भाय. A. गर्भभृताय
7 I. O. पठेत्
8 I. O. क्रमात for ऽष्टौ
9 A omits गर्भं
10 A omits it
11 Both I. O. and A omit महादान
12 A ०कामोमेत
13 A हिरण्य
14 I. O. ०दैवतमित्युक्त्वा
15 I. O. omits भाजन
16 A omits it
17 A यदुत्पत्ति०
18 A ततो
19 A omits it

युष्मभ्यमहं दक्षिणा[1]मियदुत्पत्तियोग्यां भूमिम् एतानि च[2] रत्नानि ददानि। स्वस्तीति प्रत्येकमृत्विजो ब्रूयुः। ततो गुर्वृत्विजः स्वं स्वं सुवर्णभागं स्पृशेयुः। यद्वा गुरवे हिरण्यगर्भस्यार्द्धम् [3]ऋत्विग्भ्यश्चार्द्धं दद्यात्। तत्र च—ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुक-[4]वेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुक-[5]देवशर्मभ्यो युष्मभ्यं मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थया तिलद्रोणारोपितं[6] फल-[पुष्पोपशोभितं पञ्चवर्ण]-[7]वितानकसहितमिति च पूर्वदानवाक्याद्विशेषः।

ततो यजमानस्तुलापुरुष-[8]वज्रापकेभ्यो दक्षिणादानं दीनानाथादितर्पणं ब्राह्मणवाचनं [9]त्वरया यथायथं हिरण्यगर्भप्रतिपादनञ्च कुर्यात्।

इति हिरण्यगर्भमहादानं समाप्तम्[10]।

---

1 A ०मिदं यदुत्पत्तियोग्यां
2 A omits it
3 A omits it
4 A omits वेदामुकामुक
5 I. O. omits देव
6 I. O. ०रोपितां
7 A पुष्प for the bracketed portion
8 A ०जापकेभ्यो
9 A कृत्वा
10 I. O. omits it

तथा ब्रह्माण्डमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२७६अ:)

अथातः संप्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डविधिमुत्तमम्।
[1]यच्छ्रेष्ठं सर्वदानानां महापातकनाशनम् ॥१॥
पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत्।
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम्।
लोकेशावाहनं तद्वदधिवासनकं तथा ॥२॥
[2]कुर्याद्विंशपलादूर्ध्वमासहस्रा[3]च्च शक्तितः।
शकल[4]-द्वयसंयुक्तं ब्रह्माण्डं[5] काञ्चनं बुधः ॥३॥
दिग्गजाष्टसमायुक्तं षड्वेदाङ्गसमन्वितम्।
[6]लोकपालाष्टकोपेतं मध्यस्थितचतुर्मुखम्।
शिवाच्युतार्कशिखरमुमालक्ष्मीसमन्वितम् ॥४॥

शिवाच्युतार्कशिखरम् ऊर्द्ध्वभागोत्खाटितशिवाच्युतार्कमूर्तिम्[7]।

वस्वादित्यमरुद्गर्भं महारत्नसमन्वितम्।
वितस्तेरङ्गुलशतं यावदायामविस्तरम् ॥५॥

वस्वादित्यमरुद्गर्भं गर्भोत्खाटितवस्वष्टक-द्वादशादित्य-सप्तमरुद्गणमूर्तिम्[8]। महारत्नसमन्वितम् उत्कृष्टरत्नसमन्वितम्। वितस्तेरङ्गुलशतं यावदित्यनेन वितस्तेरारभ्याङ्गुलशतं यावत् स्वेच्छया दैर्घ्यविस्ताराभ्यां ब्रह्माण्डं [9]कर्तव्यमित्यर्थः।

कौषेयवस्त्रसंवीतं तिलद्रोणोपरि न्यसेत्।
तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् [10]परिवारयेत् ॥६॥

अष्टादश[11][धान्यानि प]रिभाषोक्तानि।

पूर्वेणानन्तशयनं[12] प्रद्युम्नं पूर्वदक्षिणे।
प्रकृतिं दक्षिणे पार्श्वे सङ्कर्षणमतः परम् ॥७॥

1 I. O. यच्छ्रेष्ठं
2 I. O. कुर्याद्विंशत्पला०
3 A ०स्रा:
4 A कलस०, I. O. कलश०
5 A ब्रह्माण्ड
6 A लोकपालो०
7 I. O. ०मूर्त्तिः, A ०मूर्त्ति
8 I. O. ०मूर्त्तिः
9 Both I. O. and A omit कर्तव्यम्
10 I. O. परिकल्पयेत्
11 A omits the bracketed portion
12 A ०शायिनं

[1][अनन्तशयनं जलशायिनम् ।]

पश्चिमे चतुरो वेदाननिरुद्धमतः परम् ।

[2][अग्निमुत्तरतो हैमं वासुदेवमतः]परम् ॥८॥

समन्तात् [3]गुडपीठस्थानर्चयेत् काञ्चनान् बुधः ।

स्थापयेद्वस्त्रसंवीतान् पूर्णकुम्भान् दशैव तु ॥९॥

काञ्चनान् काञ्चनपलोत्खाटितान् ।

दशैव धेनवो देयाः [4]सहैमाम्बरदोहनाः ।

पादुकोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः ।

भक्ष्य-[5]भोज्यान्नदीपेक्षुफलमाल्यानुलेपनैः ॥१०॥

भक्ष्यं पिष्टकं मूलञ्च, फलस्य [6]स्वशब्दोपात्तत्वात् । [7]एतैश्च पादुकादिभिः सहितः दश धेनवो देयाः पार्श्वतः स्थाप्या इत्यर्थः ।

[8]होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः ।

इममुच्चारयेन्मन्त्रं त्रिधा कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥११॥

[9]होमाधिवासनान्ते इति [10]पूर्वमेव देवतारोपणरूपस्याधिवासनस्योक्तत्वाद्धिरण्यगर्भादिषु तथा दर्शनाच्च होमं लोकपालाद्यावाहनपूजा-[11][पर्यन्तं समाप्याधिवासनं] देयद्रव्यस्य वेद्युप-[12]रिस्थापनम् । ततः स्नापितो मन्त्रं पठेदिति सम्बन्धो बोद्धव्यः ।

नमोऽस्तु विश्वेश्वर विश्वधाम

जगत्सवित्रे भगवन्नमस्ते ।

[13]सप्तर्षिलोकामरभूतलेश

[14]गर्भेण सार्द्धं वितराभि-[15]रक्षाम् ॥१२॥

---

1 A अनन्त शायिन for the bracketed portion

2 I. O. अत: for the bracketed portion

3 I. O. पीठस्थानमच येत्, A पीठ-स्थानार्च येत्

4 I. O. सहेमाम्बरदोहना:, A ऋत्विग्भा: सुरदोहना:

5 Corrected from M. P. A. B and I. O. भोजन for भोज्यान्न

6 A मूलशब्दोपात इति

7 A तैश्च

8 A होमादि०

9 A होमादि०

10 A पूर्व only

11 Both I. O. and A पर्यन्त-शय्याधिवासनं for the bracketed portion

12 A omits रि

13 Both I. O. and A सप्तर्षि-लोकासनभूतलेश

14 I. O. adds गर्भेश before this

15 A षि for भि

ये दुःखितास्ते सुखिनो भवन्तु
[1]प्रयान्तु पापानि चराचराणाम् ।
[2]त्वद्दानशस्त्राहतपातकानां
ब्रह्माण्डदोषाः प्रलयं व्रजन्तु ॥१३॥

एवं [3]प्रणम्यामरविश्वगर्भं
दद्याद्द्विजेभ्यो दशधा विभज्य ।
[4]भागद्वयं तत्र गुरोः प्रकल्प्य
समं भजेच्छेषमतः क्रमेण ॥१४॥

स्वल्पेषु होमं गुरुरेक एव
कुर्यादथैकाग्निविधानयुक्त्या[5] ।
स एव [6]सम्पूज्यतमोऽल्पवित्तै-
र्यथोक्तवस्त्राभरणादिकेन ॥१५॥

स्वल्पेषु प्रचुरदानासमर्थेषु दातृषु सत्सु गुरुरेक एव पूजनीयः ।

इत्थं य एतदखिलं पुरुषोऽत्र कुर्याद्
ब्रह्माण्डदानमधिगम्य महद्विमानम् ।
[7]निर्धूतकल्मष-विशुद्ध[तनुर्मुरारे][8]-
रानन्दकृत् पदमुपैति सहाप्सरोभिः[9] ॥१६॥

सन्तारयेत् पितृपितामहपुत्रपौत्र-
[10]बन्धुप्रियातिथिकलत्र-[11]शताष्टकं सः ।
ब्रह्माण्डदान-[12]शकलीकृतपातकौघ-
मानन्दयेच्च जननीकुलमप्यशेषम् ॥१७॥

इति पठति शृणोति वा य एवं
सुरभवनेषु गृहेषु धार्मिकाणाम् ।

---

1 I. O. omits it
2 A दुर्गानशास्त्राहत०
3 A प्रणम्यमेवविधिगर्भं
4 A भागत्रयं
5 A ०युक्त्या
6 A पूज्यश्च तमाल्पवित्त०
7 A निर्वृत्त०
8 A भवरारे for the bracketed portion
9 A सहाप्सरोभि:
10 A मातृ०
11 A ०शतशताष्टकं
12 Both I. O. and A ०सकली०

मतिमपि च ददाति [1]मोदतेऽसा-
[2]वमरपतेर्भवने सहाप्सरोभिः ॥१८॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः समुपजातब्रह्माण्डमहादानदानेच्छस्तुलापुरुषमहादानलिखितं खड्गचर्ममय-ढाल[3]सन्नाह—तुलाम्थापनीयहरिप्रतिमा—[4][सालङ्कारतुला]—हस्तग्राह्यप्रतिमा—वहिःसर्व-सम्भारम्, अधिकत्वेन विंशतिसंख्यपलेभ्यः ऊर्द्ध्वं सहस्रपलावधि अभिमतकाञ्च[नघटितं][5], दैर्घ्यप्रस्ताराभ्यां[6] वितस्तिमारभ्याङ्गुलशतपर्यन्तम्, सम्पुटमेलनीयखण्डद्वयरूपम्,[7] अन्तरुत्-खाटितचतुर्मुखब्रह्म-[8]वस्वष्टक-द्वादशादित्य-[9]सप्तमरुद्गणप्रतिमं, वहिः स्वस्वदिक्कमोत-खाटितैरावतादि-[10] दिग्गजाष्टकेन्द्रादिलोकपालप्रतिमम्, अभिमत-[11] स्थानपङ्क्त्युत्खाटित-शिक्षाकल्पनिरुक्तच्छन्दोज्योतिषव्याकरणरूप-वेदाङ्गषट्कप्रतिमम्, उपरिखण्डोर्द्ध्व-[12]भागोत्-खाटित-शिवाच्युतार्कोमालक्ष्मीप्रतिमम्, अभीष्टोत्कृष्टरत्नखचितं ब्रह्माण्डं ; ब्रह्माण्ड-[13][पूर्वादि-दिगत्र]स्थापनार्थं काञ्चनान्तरविरचितपत्रोत्खाटित-जलशायि-प्रद्युम्न-प्रकृति-सङ्कर्षण-वेदचतु-ष्टयानिरुद्धाग्निवासुदेवप्रतिमाः. जलशाय्यादिप्रतिमास्थापनार्थमष्टौ गुडपिण्डान्, ब्रह्माण्डा-च्छादनार्थं कोषकारतन्तु[14]-निर्मितं वस्त्रं, ब्रह्माण्डस्थापनार्थं तिलद्रोणं, ब्रह्माण्ड-[15]पार्श्व-स्थापनार्थमष्टादश[16][धान्यानि, दश]कुम्भान्, तद्वेष्टनार्थं [17]दश वस्त्राणि, ब्रह्माण्डपार्श्व-[18]-स्थापनार्थं दश धेनूः, तदलङ्करणार्थं दश हैमशृङ्गयुगवस्त्राणि, उपदोहनार्थं दशकांस्यपात्राणि, ब्रह्माण्ड-[19]पार्श्वस्थापनार्थञ्च काष्ठमयपादुकायुगोपानद्युगच्छत्रचामरासनदर्पणपिष्टकसामग्र्यन्न-सामग्री-[20]र्तुफलमूलमाल्यानुलेपनसामग्रीरुत्पादयेत् । ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य

1 I. O. omits मोदते
2 Both I. O. and A ०रमर०
3 I. O. मयवेन सह तुला and मयातुल for मयढाल
4 A साला
5 I. O. omits the bracketed portion
6 A दैर्घ्यप्रस्ताभ्यां
7 A ०द्वयम्
8 A. O. सुष्टक and A ष्ट
9 I. O. omits सप्त
10 A omits दि
11 A स्थापनं०
12 I. O. भागानुत्खाटित, A भागादुत्खाटित
13 A reads the bracketed portion as पूर्व दिशि
14 A न्तु for तन्तु
15 Both I. O. and A omit पार्श्व
16 A omits the bracketed portion
17 A अष्टादश
18 I. O. omits पार्श्व
19 I. O. omits पार्श्व
20 I. O. adds दीपसामग्री after this

पूर्वतरदिने यजमान-[1]गुर्वृत्विग्जापकास्तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादिकं[2] कृत्वा, निवेदनसङ्कल्प-वाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने ब्रह्माण्डपदं प्रक्षिप्य यथायथं निवेदनं सङ्कल्पञ्च कुर्युः। ततोऽपरदिने यजमानस्तुला-[3]पुरुषवद् गोविन्दाद्याराधनादि-मधुपर्कदानान्तं[4] कर्म[5] गोविन्दाद्य[6]र्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन[7]-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-[8]वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने ब्रह्माण्डपदं प्रक्षिप्य कुर्यात्। ततो गुर्वृत्विग् यजमानजापका उपवसेयुः। अपरदिने च कृतनित्या[9]-स्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादि-मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म यथायथं कुर्युः। एवञ्च मध्यब्राह्मण-वाचनान्तं कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम्। तत ऋत्विजः पूर्वघटितं यथोक्तरूपं सम्पुटमिलित-[10]शकलद्वयनिर्मितं ब्रह्माण्डमानीय, प्रधानवेद्यां लिखितचक्रोपरि तिलद्रोणं विकीर्य, [11]तदुपरि स्थापयित्वा, कौषेयवस्त्रेणाच्छाद्य, ब्रह्माण्डस्य [12]सर्वपार्श्वेष्वष्टादशधान्यानि आरोपयेयुः। ततो ब्रह्माण्डस्य पूर्वादिक्रमेण गुड-[13]पिण्डानामुपरि पूर्वोक्त-[14]जलशाय्यादि-प्रतिमाः स्थापयेयुः। गुरुश्च ताः[15] क्रमेणैव प्रणवादिचतुर्थ्यन्तेन नमोऽन्तेन स्वनाममन्त्रेण प्रत्येकं पूजयेत्। तत ऋत्विजो ब्रह्माण्डपार्श्वे[16] वस्त्रवेष्टितग्रीवान् दश पूर्णकुम्भान्, [17]हेम-शृङ्गीर्वस्त्राच्छादिताः सकांस्यदोहना दश धेनूः, पादुकाद्युपकरणञ्चा[18]रोपयेयुः। ततो मङ्गल-गीतवाद्यवन्दिघोषेषु सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमानं स्नापयेयुः।

ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय ब्रह्माण्डं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य 'नमोऽस्तु विश्वेश्वरे'त्यादि मन्त्रद्वयं पठित्वा पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य प्रणम्य [19]गुर्वृत्विग्भ्यो दद्यात्। [20][तद् यथा—ॐ] अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुका-मुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं मत्स्यपुराणोक्त-ब्रह्माण्डमहादान-[21]दानफल-प्राप्तिकामोऽहं मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थया [22]एतन्महारत्नभूषितं कौषे[23]-यवस्त्रसंवीतं तिल-

---

1 I. O. यजमान:
2 Both I. O. and A ०भोजनादि
3 I. O. पुरुवद् and A पुरुषपद्वद्
4 A ०द्दानाचरणान्तं
5 Both I. O. and A omit it
6 A ०भ्यर्च न
7 A ०स्थापन
8 A वरण twice
9 A कृतनित्यकृत्य०
10 Both I. O. and A ०सकल०
11 Both I. O. and A तत्रोपरि
12 I. O. सर्वपार्श्वे अष्टादश धान्यानि
13 I. O. ०पिष्टा०
14 A ०जलशयनादि०, I. O. ०क्षीरे-शय्यादि०
15 I. O. भाव
16 A ०पार्श्व
17 A हेमवस्त्राच्छादितान्
18 A omits च
19 A ऋत्विग्भ्यो
20 A omits the bracketed portion
21 A omits दान
22 A एतं महा०
23 I. O. adds महा before वस्त्र

द्रोणस्थापितमष्टादशधान्यसहितं गुडपीठस्थकाञ्चनानन्तशयन[1]-प्रद्युम्न-प्रकृति-सङ्कर्षण-वेद-चतुष्टयानिरुद्धाग्नि-वासुदेव-प्रतिमासहितं वस्त्रसंवीतपूर्णकुम्भदशक[2]-हेमशृङ्गवस्त्राच्छादित-सकांस्य[3]-दोहनधेनुदशक[4]-सहितं पादुकोपानच्छत्रचामरासनदर्पणभक्ष्यभोजनदीपेक्षुमाल्यफला-नुलेपन-पुष्पफलोपशोभित-[5]पञ्चवर्ण-वितानकसहितं ब्रह्माण्डं ददानि ।

प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा, ब्रह्माण्डमिदं विष्णुदैवतमित्युक्त्वा यथाशास्त्रं कामस्तुतिं पठेयुः[6] । तत ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमहं दक्षिणामियदुत्पत्ति-योग्यां भूमिमेतानि च रत्नानि ददानि, प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा ब्रह्माण्डं स्पृशेयुः । ततस्तुला-पुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादानं दीनानाथादितर्पणं पुण्याहादिवाचनञ्च [7][कृत्वा, ब्रह्माण्डं] दशधा विभज्य, भागद्वयं गुरवे, ऋत्विग्भ्यश्चाष्टौ भागान् त्वरया प्रतिपादयेत् । यथोक्तस्वल्प-ब्रह्माण्डदाने तु [8]गुरुरेकाग्निवत् [9]सर्वम् ऋत्विगादिकर्तव्यं स्वगृह्योक्तविधिना शान्तिकाध्याय-जपवह्निः[10] कुर्यात् । [11]जापकास्तु [12]पूर्ववदेव कार्याः । कुशमयश्च ब्रह्मा कार्यः । तदा च यजमानो गुरवे [13]तत् [14][सर्वं महादानं] सम्प्रदानैकवचनोहेन दद्यात् ।

इति ब्रह्माण्डमहादानं[15] समाप्तम्[16] ।

1 A ग्राग्नि
2 A द्रम
3 A omits दोहन
4 A द्रम
5 I. O. ०ञ्च०
6 A पठेत्
7 A omits the bracketed portion
8 I. O. गुरवेवेकाग्निवत्, A गुरवे-काग्निवत्
9 A सर्व
10 I. O. शान्तिकाध्याजपं च, A शान्ति-कध्याय जपं वह्निः
11 A जापकास्तु, I. O. याजकास्तु
12 A सर्ववादरा:
13 A omits it
14 A reads the b. p. as सर्वमहा-दान
15 A ब्रह्माण्डदानमाहात्म्यं
16 I. O. omits it

तथा कल्पपादपमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२७७ अः)

कल्पपादपदानाख्यमतः परमनुत्तमम्।
महादानं प्रवक्ष्यामि सर्वपातकनाशनम् ॥१॥
पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत्।
पुण्याहवाचनं कृत्वा लोकेशावाहनं तथा ॥२॥
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम्।
काञ्चनं कारयेद्वृक्षं नानाफलसमन्वितम् ॥३॥
नानाविहगवस्त्राणि भूषणानि च कारयेत्।
शक्तितस्त्रिपलादूर्द्ध्वमा[1]-सहस्रात् प्रकल्पयेत् ॥४॥
अर्द्ध-[2]क्लृप्तं सुवर्णस्य कारयेत् कल्पपादपम्।
गुडप्रस्थोपरिष्टाच्च [3]सितवस्त्रयुगावृतम्।
अर्द्ध-[4]क्लृप्तं यावदुपात्तसुवर्णस्यार्द्धेन निर्मितम्।
ब्रह्मविष्णुशिवोपेतं पञ्चशाखं सभास्करम् ॥५॥
कामदेवमधस्ताच्च सकलत्रं प्रकल्पयेत्।
सन्तानं [5]पूर्वतस्तद्वत् [6]तुरीयांशेन कल्पयेत्।
मन्दारं दक्षिणे पार्श्वे श्रिया सार्द्धं घृतोपरि ॥६॥

सन्तानं [7]पूर्वतस्तद्वदिति [8]गुडप्रस्थस्थं सितवस्त्रयुगावृतमित्यर्थः। कामदेवमधस्ताच्चेति सन्तानवृक्षस्याधस्तात् सकलत्रं कामदेवं प्रकल्पयेदिति योजना[9], मन्दारादिषु एकैकदेवतासम्बन्धश्रुतेः।

पश्चिमे पारिभद्रन्तु[10] सावित्र्या सह जीरके।
सुरभीसंयुतं तद्वत्[11] तिलेषु हरिचन्दनम्।
तृतीयांशेन कुर्वीत सौम्येन फलसंयुतम् ॥७॥

---

1 I. O. ०सा०
2 A ०क्लृप्य
3 A वसित०
4 A ०क्लृप्त
5 A पूर्ववत for पूर्वत
6 I. O. चतुर्थांशेन
7 A पूर्ववत् तद्वद् इति
8 A गुडप्रस्थं
9 A योजनं
10 I. O. पारिभद्रन्तु. M. P. पारिजातन्तु
11 A तत्त,

क्षौमेयवस्त्रसंयुक्तानित्तुमाल्यफलान्वितान् ।

तृतीयांशेन सन्तानघटनावस्थितसुवर्णतृतीयभागेन । सौम्येन उत्तर[1]-दिग्भागेन ।

तथाष्ट[2] पूर्णकलसान् पादुकासनभाजनान्[3] ॥८॥

दीपि[4]कोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतम् ।

पादुकासनभाजनान् पादुकासनभाजनसहितानित्यर्थः । आसनपदं चात्र कलसावस्थानोचितासनपरं, चामरासनसंयुतमिति[5] पुनरासनपदश्रवणात् ।

फलपत्त्रियुतं तद्वदुपरिष्टा[6][द् वितानकम् ।]

तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् परिकल्पयेत् ॥९॥

होमाभिवासनान्ते तु स्नापितो वेदपुङ्गवैः ।

त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥१०॥

नमस्ते कल्पवृक्षाय चिन्तितार्थप्रदायिने[7] ।

विश्वम्भराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्त्तये[8] ॥११॥

यस्मात्त्व[9]मेव विश्वात्मा ब्रह्मा स्थाणुर्दिवाकरः ।

[10]मूर्तामूर्तं परं बीजमतः पाहि सनातन ॥१२॥

त्वमेवामृतसर्वस्वमनन्तपुरुषोऽव्ययः ।

सन्तानाद्यैरुपेतः सन्[11] पाहि संसारसागरात् ॥१३॥

एवमामन्त्र्य तं [12]दद्यात् गुरवे कल्पपादपम् ।

चतुर्भ्यश्चापि ऋत्विग्भ्यः सन्तानादीनि कल्पयेत् ॥१४॥

एतेन चत्वार [13]एवर्त्विजः कर्त्तव्याः, कुशमयाश्चत्वारो ब्रह्माण इत्युक्तं [14]भवति ।

स्वल्पेष्वेकाग्निवत् कुर्याद् [15]गुरुरेवाभिपूजितः ।

न वित्तशाठ्यं कुर्वीत न च विस्मयवान् भवेत्[16] ॥१५॥

---

1 I. O. ०द्दिग्विभागेन
2 A तथा
3 A ०भाजाम
4 A दीप०
5 A omits इति
6 A तिलानां and I. O. त्त्रिलानां for the bracketed portion
7 Corrected from M. P. A चिन्तितानमप्रदायकः, B विततिभानु प्रदाय ते, I. O. चिन्तितार्थप्रदाय च
8 A ०मूर्तिने
9 A ०मुमेव, I. O. ०त्त्वामेव
10 Both I. O. and A मूर्त्तामूर्त्त परं.
11 I. O. स
12 A विद्याद्
13 I. O. एव चर्त्विजः, A एवद्विजः
14 A सम्भवति
15 A गुरवेवाभिपूजितः, I. O. गुरवे ग्रातिपूजितः, M. P. गुरवे चाभिपूजनम्
16 A नरः

[1][न च विस्मयवान्] इयन्मया दत्तमिति नाहङ्कारवान् भवेदित्यर्थः ।

अनेन विधिना यस्तु [प्रदद्यात् कल्पपादपम्][2] ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥१६॥
[3][अप्सरोभिः परिवृतः] सिद्धचारणकिन्नरैः ।
भूतान् भव्यांश्च मनुजांस्तारयेदात्मसम्मितान् ॥१७॥
स्तूयमानो दिवः पृष्ठे पुत्रपौत्रप्रपौत्रवान् ।
विमानेनार्कवर्णेन विष्णुलोकं स गच्छति ॥१८॥
दिवि कल्पशतं तिष्ठेद्राजराज्यो भवेत्ततः ।
[4]नारायण-बलोपेतो नारायणपरायणः ।
नारायणकथासक्तो[5] नारायणपुरं व्रजेत् ॥१९॥
यो वा पठेत् [6]कनककल्पतरुप्रदानं
यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद् वा ।
सोऽपीन्द्रलोकमधिगम्य सहाप्सरोभि-
र्मन्वन्तरं वसति पापविमुक्तदेहः ॥२०॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः समुपजातकल्पपादप-[7]महादानदानेच्छस्तुलापुरुषलिखितं खड्गचर्म-[8]मयद्वाल-सन्नाहतुलास्थाप्यहरिप्रति[9][मा-सालङ्कारतुला-हस्तप्राप्य-प्रतिम-]ऋत्विक्चतुष्टय-[10]वरणदक्षिणा-सामग्रीवर्हिः सर्वसम्भारम्, अधिकत्वेन पलत्रयादूर्द्ध्वं सहस्रपलावधि यथेष्टं काञ्चन-मुपादाय तस्यार्द्धेन [11]कल्पपादपमपरार्द्धेन समभागेन सन्तानं [12][मन्दारं पारिभद्रं] हरि-चन्दनम् एवं पञ्च तरून् पञ्चशाखान् सौवर्णनानाफलपक्षि-हैमपत्रनिर्मितानेकवस्त्राकारसहितान्

1 Both I. O. and A omit the bracketed portion

2 Supplied from M. P. A, B and I. O. महादानं निवेदयेत्

3 A reads the bracketed portion as अमरोपिभिः परिष्टत:

4 I. O. नारायणोत्रलोपेतो, A नारायणोत्रलोपेता

5 Both I. O. and A ०भक्तो

6 A कल्पतरुप्रदानं, M. P. सकल-कल्प०

7 A ०दानस्थानेषु

8 I. O. मयार्ज्जन and A मयाच्छन्न for मयद्वाल

9 A omits the bracketed portion

10 A ०वरणादि०

11 I. O. कल्पपादमपरर्द्धन, A कल्प-पादपरार्द्धन

12 I. O. reads the bracketed portion as मन्दारपरिभद्रं

केयूरकुण्डलाद्यभिमतालङ्कारभूषितान्, एषामाच्छादनार्थं श्वेतवस्त्रयुगपञ्चकं. तरूणा[1]मधः-स्थापनार्थम् गुडप्रस्थद्वयं, प्रत्येकं [2][प्रस्थपरिमितान् पात्रस्थ]-घृतजीरक-[3]तिलांश्च[4], -कल्पवृक्षाधः-स्थापनार्थम् अभीष्टसुवर्णान्तर[5]-पत्रोत्-[6]खाटिता ब्रह्मविष्णु-[7]शिवभास्करप्रतिमाः, यथोक्तक्रम-तरुचतुष्टयाधःस्थापनार्थम् अभिमतसुवर्णान्तरपत्रोत्खाटिताः सरति-कामदेव-लक्ष्मी-सावित्री-सुरभिप्रतिमाश्च[8], कल्पतरु-[9]पार्श्वस्थापनार्थम् [10][अष्टौ कुम्भान् तदधःस्थापनार्थं] कुशादि-निर्मितासनाष्टकं, कुम्भाच्छादनार्थं कौषेयवस्त्राष्टकं, कुम्भपार्श्वस्थापनार्थम् [11]इक्षुदण्डाष्टकं पुष्पमाल्या-[12]ष्टकसामग्रीं यथेष्टफलाष्टकं पादुकायुगाष्टकं कांस्यभाजनाष्टकञ्च, कल्पतरुपार्श्वो-र्पणार्थं दीपिकोपानद्युगच्छत्रचामरा-[13]सनाष्टादशधान्यानि चोत्पादयेत् ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने यजमानगुर्वृत्विग्जापकाः तुलापुरुषव-द्धविष्यभोजनादिकं कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने [14]कल्पपादपपदं प्रक्षिप्य यथायथं निवेदनं सङ्कल्पञ्च कुर्युः ।

ततोऽपरदिने यजमानस्तुलापुरुषवद् गोविन्दा-[15]द्याराधनादि-मधुपर्कदानान्तं कर्म[16] गोविन्दा-द्यभ्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने [17]कल्प-पादपपदं प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग् यजमानजापका उपवसेयुः ।

अपरदिने च कृतनित्यास्तुलापुरुषवदग्निस्थापना[18][दि-मध्यब्राह्मणवाचना]न्तं कर्म यथा-यथं कुर्युः । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धाय अनुष्ठातव्यम् । तत ऋत्विजः कल्पतरुमानीय प्रधानवेद्यां लिखितचक्रमध्ये गुडप्रस्थं दत्त्वा [19]तदुपरि स्थापयेयुः । ततस्तस्याधो गुडप्रस्थोपरि पङ्क्तिक्रमेण सुवर्ण-[20]पत्रोत्खाटिता ब्रह्मविष्णुशिव-[21]भास्करप्रतिमाः

1 I. O. ०मत्र०, A ०मर०
2 Both I. O. and A प्रस्थपरि-मितापात्र for the bracketed portion
3 I. O. ०चीरक०
4 A तिला:
5 I. O. ०न्तरं
6 A पात्रोत्०, I. O. मन्त्रोत्०
7 A ०शिवाच्युतार्कप्रतिमा:
8 I. O. ०प्रतिमा
9 I. O. ०पार्श्व
10 Both I. O. and A omit the bracketed portion
11 A इक्षुकाष्टकं
12 Both I. O. and A ०माला०
13 Both I. O. and A omit सना
14 A कल्पपादपदं
15 I. O. omits न्दा
16 I. O. and A omit it
17 A कल्पपादपदं
18 A omits the bracketed portion
19 A परि
20 I. O. ०यन्त्रोत्०
21 A ०शिवा०

तथा गोसहस्रमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२७८ अः)

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।
गोसहस्रप्रदानाख्यं सर्वपापहरं परम् ॥१॥
पुण्यां तिथिमथासाद्य युग[1]-मन्वन्तरादिकाम् ।
[2]पयोव्रतस्त्रिरात्रं स्यादेकरात्रमथापि वा ॥२॥

दानदिनात् पूर्वत्रिरात्रं दुग्धमात्रमाहारं कुर्यात, अशक्तावेकरात्रमित्युन्नेयम् ।

लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् ।
पुण्याहवाचनं तद्वद्धोमकार्यन्तथैव च ॥३॥
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
वृषं लक्षणसंयुक्तं वेदिमध्येऽधिवासयेत् ॥४॥

वृषलक्षणञ्च विष्णुधर्मोत्तर उक्तम्, तद् यथा—

[3][तस्याः सुतं] परीक्षेत [4]वृषभं लक्षणान्वितम् ।
उन्नतस्कन्धककुद[5]-मृजुलाङ्गुलकम्बलम् ॥५॥
महाकटितटस्कन्धं वैदूर्यमणिलोचनम् ।
प्रवालशफशृङ्गाग्रं सुदीर्घबलवालधिम् ॥६॥
नवाष्टादशसंख्यैर्वा तीक्ष्णाग्रै[6]-र्दशनैः शुभैः ।
मल्लिकाक्षश्च [7]मोक्तव्यो गृहेऽपि धनधान्यदः ॥७॥

तथा(वि. ध. १।१४६।४७-५५)—

[8]मोक्तव्यानाञ्च [9]धूर्याणां भूयो वक्ष्यामि लक्षणम् ।
[10]स्वस्तिकाकारशृङ्गाश्च मेघौघसदृशस्वनाः ॥८॥

---

1 A ०मन्तरारादिकं
2 I. O., A and M. P. पयोव्रतं त्रिरात्रं
3 A तस्मात्पुत्रं for the bracketed portion
4 A वृषभ्यं
5 A omits मृ
6 A ०ष्ट्रदशनैः
7 I. O. योक्तव्यः, A योक्तव्यं
8 I. O. and A योक्तव्यानाञ्च
9 I. O. कार्याणां, A and V. D. धार्याणां
10 A स्वस्तिकाच्छारशृङ्गाया

महाप्रमाणाश्च तथा मत्तमातङ्गगामिनः ।
[1]महोरस्का महोत्साहा[2] महाबलपराक्रमाः ॥९॥
शिरः कर्णौ ललाटश्च वालधिश्चरणानि च[3] ।
[4]नेत्रपार्श्वे च कृष्णानि शस्यन्ते चन्द्रमस्त्विषः[5] ।
श्वेतान्येतानि शस्यन्ते कृष्णस्य तु विशेषतः ॥१०॥
भूमौ कर्षति लाङ्गूलं प्रलम्बस्थूल[6]-वालधिः ।
पुरस्ता[7]-दुन्नतो नीचः[8] पृष्ठतश्च प्रशस्यते ॥११॥
शक्तिध्वजपताकाभा येषां [9]राजिर्विराजते ।
अनड्वाहस्तु[10] ते धन्या वित्तजीवजयावहाः ॥१२॥
प्रदक्षिणं[11] निवर्तन्ते स्वयं [12][ये विनिवर्तिताः] ।
समुन्नत[13]-शिरोग्रीवा धन्यास्ते यूथवर्धनाः ॥१३॥
रक्तशृङ्गाग्रनयनः[14] श्वेनवर्णो भवेद् यदि ।
शफैः [15]प्रवालसदृशैर्नास्ति [16]धन्यतरस्ततः ॥१४॥
एते धूर्याः[17] प्रयत्नेन [18]मोक्तव्या यदि वा वृषाः ।
धारिताश्च तथा [19]मुक्ता धनधान्यविवर्धनाः ॥१५॥ इति ।
[गोसहस्राद्विनिष्कृष्य गवां दशकमेव वा ।][20]
गोसहस्रं बहिः कुर्याद् वस्त्रमाल्यविभूषितम् ॥१६॥

गोसहस्राद् विनिष्कृष्येति [21][गोसहस्रात पृथक्कृत्य], एतेन दशाधिकं गोसहस्रमुत्पाद्य 'गोसहस्रं बहिः कुर्या'दिति श्रुतेः ।

---

1 I. O. महोवचा, A' महारोचा
2 A महोत्साहो V. D. महोक्ष सा
3 A वा
4 I. O. नेत्रे पार्श्वे
5 Both I. O. and A चन्द्रमन्विष:
6 A ०स्तुल०
7 I. O. ०दुद्यतो, A ०लन्यतो, V. D. ०न्न तथा
8 Both I. O. and A नील:
9 A रजिं and I. O. वाचि for राजि
10 A अनड्वाहस्त्व, I. O. अनड्वाहाश्च
11 A प्रदक्षिण
12 A' परिनिवर्त्तिताः for the bracketed portion
13 I. O. समुन्नत
14 A यन for नयनः
15 I. O. प्रधान०
16 A धान्यवतस्तत:
17 I. O. धार्याः, A' भार्या, V. D. धन्याः
18 Both I. O. and A योक्तव्या
19 I. O. युक्ता
20 M. P. omits the bracketed portion
21 A' reads the bracketed portion as गोसहस्रापृथक्कृत्वस

स्थापयेयुः । [1]तत्पूर्वतोऽधस्तादारोपित-सरतिकामदेवप्रतिमं [2][गुडप्रस्थोपरि सन्तानं, कल्पतरुदक्षिणतोऽधःसमारोपितलक्ष्मीप्रतिमं घृतप्रस्थोपरि मन्दारं, [3][कल्पतरुपश्चिमतः अधः-] समारोपितसावित्रीप्रतिमं जीरकप्रस्थोपरि पारिभद्रं, [4][कल्पतरूत्तरतः अधः-]समारोपित-सुरभिप्रतिमं] तिलप्रस्थोपरि [5]हरिचन्दनञ्चारोपयेयुः । सर्वांश्च वृक्षान् प्रत्येकं[6] सितवस्त्रयुगेना-च्छादयेयुः । [7][अष्टासु च दिक्षु] प्रत्येकं कौषेयवस्त्राच्छादितान् इक्षुदण्डफलान्वितान् माल्यालङ्कृतान् अष्टौ [8]पूर्णकुम्भान् पार्श्वारोपितपादुकायुगभाजनासनेष्वारोप्य, कल्पतरुपार्श्वे[9] पूर्वोक्तदीपिका-[10]द्युपकरणमारोपयेयुः ।

[11]ततो मङ्गलतूर्यगीत-[12]वन्दिघोषेषु सत्सु ऋत्विजः कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमानं स्नापयेयुः । ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय कल्पपादपं [13]त्रिः [14]प्रदक्षिणीकृत्य, 'नमस्ते कल्पवृक्षाये'त्यादि 'पाहि संसारसागरा'दित्यन्त-मन्त्रान् पठित्वा, पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुरुर्त्विग्भ्यो यथायथं दद्यात् ।

ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्यः अमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्यः अमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं मत्स्यपुराणोक्तकल्पपादपमहादान[15]-दानफलप्राप्तिकामोऽहं मत्स्यपुराणोक्तभागव्यव-स्थया एतं गुडप्रस्थारोपितं सौवर्णब्रह्मविष्णुशिवभास्कर-[16][प्रतिमासितवस्त्रयुगान्वितं गुडप्रस्था-रोपितसौवर्णसरतिकामदेवप्रतिमासितवस्त्रयुगान्वितसौवर्णसन्तानसहितं घृतप्रस्थारोपितसौवर्ण-लक्ष्मीप्रतिमासितवस्त्रयुगान्वितसौवर्णमन्दारसहितं जीरकप्रस्थारोपितसौवर्णसावित्री-]प्रतिमा-सितवस्त्रयुगान्वितसौवर्ण-[17]पारिभद्रसहितं तिलप्रस्थारोपितसौवर्णसुरभिप्रतिमासितवस्त्रयुगा-न्वितसौवर्णहरिचन्दनसहितं कौषेयवस्त्र-[18]युगवेष्टितग्रीवेक्षुमाल्यफलान्वित-कुशासनस्थ[19]-

---

1 I. O. omits तत्
2 A omits the bracketed portion
3 I. O. कल्पतरो: for the bracketed portion
4 I. O. कल्पतरोरध:
5 A omits हरि
6 A प्रत्येक
7 I. O. अष्टासु दिक्षु, A अष्टादिक्षु
8 A omits पूर्ण
9 A पार्श्वे
10 I. O. has a lacuna here, A द्यु
11 A omits it
12 I. O. वाद्य for वन्दि
13 A omits it
14 A प्रदक्षिणीकृत्य
15 A omits दानफल
16 A omits the bracketed portion
17 A सन्तान before this
18 I. O. omits युग
19 A omits स्थ

-पादुकायुगकांस्यभाजनयुत-पूर्णकुम्भाष्टक[1]-[दीपिकोपानद्][2]-युगच्छत्रचामरासन--[3]फलमाल्ययुत-पञ्चवर्णवितानकाष्टादशधान्ययुतं [4]कल्पपादपं ददानि ।

[5]प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा यथायथम् 'अमुकपादपोऽयं [6]विष्णु-दैवतः' इत्युक्त्वा यथाशाखं कामस्तुतिं पठेयुः । ततो दक्षिणादानम् । ॐ अद्य कृतैतद्दान-प्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमहं दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्यां भूमिम् एतानि च[7] रत्नानि ददानि । प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा प्रत्येकं [8][तरून् मूलेषु] स्पृशेयुः । ततो यजमानस्तुलापुरुष-वज्जापकेभ्यो दक्षिणादानं दीनानाथादितर्पणं ब्राह्मणवाचनञ्च कुर्यात् । ततः कल्पपादपं[9] गुरवे, [10][सन्तानकादींश्च चतुरो] वृक्षान् [11]ऋग्वेदादिक्रमेण चतुर्भ्य ऋत्विग्भ्यो निवेदयेत् । [12][स्वल्पकल्पपादपदाने तु] [13]गुरुरेकाग्निवत् स्वगृह्योक्तविधिना सर्वं ब्रह्माण्डदानवत् कुर्यात् ।

इति कल्पपादपमहादानं समाप्तम् ।

1 A omits क
2 A पादुकापामह for the bracketed portion
3 A omits फल
4 A कल्पपादामहादानमहं
5 A गृहीतारः
6 Both I. O. and A विष्णुदैवत-मित्युक्त्वा
7 A omits it
8 A तरुमूलेषु for the bracketed portion
9 Both I. O. and A कल्पपादपञ्च
10 Both I. O. and A read the bracketed portion as सन्तानकादींश्चतुरो
11 A ऋग्वेदादि०
12 I. O. स्वल्पकल्पपादपदानेषु and A स्वल्पपादपदाने तु
13 I. O. गुरुरेवैकाग्निवत्

गोसहस्रं दत्त्वा तद्दिने दुग्धमात्राहारो भवेदित्यर्थः ।

श्रावयेच्छृणुयाद्वापि महादानानुकीर्तनम् ।
तद्दिनं ब्रह्मचारी स्याद् य इच्छेद् विपुलां श्रियम् ॥३२॥

तद्दिने च [1]महादानग्रन्थं शृणुयात्, [2][अन्यान्यपि श्रावयेत् ।] [3]यदा विपुलश्रीकामो भवति, तदा तद्दिनं ब्रह्मचर्यमाचरेदित्यर्थः ।

अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रप्रदो भवेत् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचारणसेवितः ॥३३॥
विमानेनार्कवर्णेन किङ्किनीजालमालिना ।
सर्वेषां लोकपालानां [4][लोके सम्पूज्यते] सुरैः ॥३४॥
प्रतिमन्वन्तरं तिष्ठेत् पुत्रपौत्रसमन्वितः ।
सप्तलोकानतिक्रम्य ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥३५॥
शतमेकोत्तरं तद्वत् पितॄणां [5]तारयेद् बुधः ।
मातामहानां तद्वच्च पुत्रपौत्रसमन्वितम्[6] ॥३६॥
यावत् [7]कल्पशतं तिष्ठेद्राजराजो भवेत् पुनः ।
अश्वमेधशतं कुर्याच्छिवध्यानपरायणः ।
वैष्णवं योगमास्थाय ततो मुच्येत वन्धनात् ॥३७॥
[8]पितरश्चाभिनन्दन्ति [9][गोसहस्रप्रदं सुतम्[10] ।
[11]अपि स्यात [12]स्वकुलेऽ]स्माकं पुत्रो दौहित्र एव वा ॥३८॥
गोसहस्रप्रदो भूत्वा [13][नरकादुद्धरिष्यति ॥
तस्य कर्मकरो वा स्यादपि द्रष्टा तथैव च ।
संसारसागरादस्माद् योऽस्मान् सन्तारयिष्यति ॥३९॥

1 A महादानविधियस्य
2 I. O. omits the bracketed portion
3 A तदा
4 A लोकेशः पूज्यते for the bracketed portion
5 A तारयेद् ध:
6 A and M. P. ०समन्वितः
7 A कल्पनात
8 A पितरश्चापि नन्दन्ति
9 A गोदाने only for the bracketed portion
10 I. O. शुभं
11 Corrected from M. P. A. B and I. O. यस्य
12 I. O. सुकर्म
13 A नरस्य सु only for the bracketed portion

इति पठति य एतद् गोसहस्रप्रदानं
सुर-]भवनमुपेतः संस्मरेद् वाथ पश्येत् ।
अनुभवति मुदं [1][वा मुच्यमानो] निकामं
प्रहतकलुषभावः सोऽपि यातीन्द्रलोकम् ॥४०॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः समुत्पन्नगोसहस्रमहादानदानेच्छ-[2]स्तुलापुरुषलिखितं खड्गचर्म-[3]मयढाल-सन्नाह-तुला[4]-स्थापनीयहरिप्रतिमा-[5]सालङ्कारतुला-हस्तग्राह्य-[6]प्रतिमाबहिः [7]सर्वं सम्भारम्, अधिकत्वेन दशाधिकाः सहस्रं गास्तथोक्तलक्षणयुतं वृषमेकं, [8]गोदशकवृष-[9][पूजार्थं प्रत्येकं वस्त्रं] पूजोपकरणञ्च, पलशतोपरिपलसहस्रत्रयपर्यन्ताभिमतसुवर्णघटितानि [10]यथेच्छनाना-[11]रत्नालङ्कृतनन्दिकेश्वरं, [गोदशकालङ्करणार्थं घण्टिका[12]-तिलक-ललाटपट्टाभिमत[13]-रत्न-खचितशृङ्ग[14]-युगानाञ्च दश स्थानानि][15] गोसहस्रालङ्करणार्थञ्च शृङ्ग[16]-युगाभीष्टतिलकाद्य-लङ्काराणां सहस्रं स्थानानि, तथा गोदशकालङ्कारार्थं ताम्रदोहन-कोषकारतन्तुकर्पटचामराणां दश स्थानानि. नन्दिकेश्वर-दशोत्तरगो-[17][सहस्रवृषाणां] पूजार्थम् [18]अलङ्करणार्थञ्च बहुतर-गन्धमाल्यसामग्रीं, [19]गोदशकपार्श्वस्थापनार्थञ्च काष्ठमय-[20]पादुकायुगोपानद्युगच्छत्रकांस्य-भाजनासनानां [21]दश स्थानानि, गोसहस्रालङ्करणार्थं वस्त्रयुगसहस्रम् अभीष्टपरिमाणरौप्यखुर-चतुष्कसहस्रञ्च, नन्दिकेश्वरालङ्करणार्थं कौषेयवस्त्रं, नन्दिकेश्वरारोपणार्थं लवण-[22][द्रोणं तत्]-

1 Corrected from M. P. I. O. वा वाच्यमानो and A वाध्यमानो for the bracketed portion
2 A omits दानेच्छ
3 I. O. मयाञ्जन, A मयाबन् for मयढाल
4 Both I. O. and A add पुरुष after तुला
5 A omits सालङ्कार
6 A तुलाबहिः
7 A omits सर्वं
8 I. O. गोदक०
9 A omits the bracketed portion
10 I. O. यथेष्ट०
11 A omits रत्ना
12 I. O. गोदशकालङ्करणार्थघण्टिक
13 I. O. omits त
14 I. O. ०शृङ्ग
15 A गोदशकालङ्करणार्थंदशसंख्यघण्टिका... शृङ्गयुगानि for the bracketed portion
16 I. O. शृङ्ग
17 A सहस्राणां for the bracketed portion
18 A अलङ्कारार्थञ्च
19 A गोदश०
20 A omits पादुका
21 A omits दश
22 A द्रोणवत् for the bracketed portion

सुवर्णशृङ्गाभरणं रौप्यपादसमन्वितम् ।
अन्तः [1]प्रवेश्य दशकं वस्त्रमाल्यैस्तु पूजयेत् ॥१७॥

सुवर्णशृङ्गाभरणं सुवर्णशृङ्गं सुवर्णाभरणञ्च । एतदाभरणं [2]गोसहस्रस्यैव, गोदशके 'अन्तः[3] प्रवेश्ये'[4][त्यादिना अ]लङ्कारान्तरश्रुतेः । [5]अन्तः प्रवेश्य मण्डपाभ्यन्तरं [6]प्रवेशयेत्यर्थः ।

सुवर्णघण्टिका[7]-युक्तं ताम्रदोहनकान्वितम् ।
सुवर्णतिलकोपेतं हेमपट्टैरलङ्कृतम् ॥१८॥
कौषेयवस्त्रसंवीतं माल्यगन्धसमन्वितम् ।
[8][नानारत्नमयैः शृङ्गैश्चामरैश्चोपशोभितम् ।
पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंयुतम् ॥१९॥][9]
गवां दशकमध्ये स्यात् [10]काञ्चनो नन्दिकेश्वरः ।
कौषेयवस्त्रसंवीतो नानारत्नसमन्वितः ॥२०॥
[11]लवणद्रोणशिखरे माल्येक्षुफलसंयुतः ।
कुर्यात् पलशतादूर्द्ध्वं सर्वमेतदशेषतः ॥२१॥
शक्तितः पलसाहस्र[12]-त्रितयं यावदेव तु ।

सर्वमेतदिति नन्दिकेश्वरदशोत्तरगोसहस्रसौवर्णालङ्कारादिकम् ।

गोशतेऽपि दशांशेन सर्वमेतत् समाचरेत् ॥२२॥
पुण्यकालं समासाद्य गीतमङ्गलनिःस्वनैः ।

[13]गोशतेऽपि दशांशेनेति गोसहस्रे यदुक्तं तस्य सर्वस्य [14]दशमांशेन ।

सर्वौषध्युदक[15]-स्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः ।
इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥२३॥

1 A पुरस्य
2 I. O. गोसहस्यैव
3 I. O. तु
4 A ति नाना for the bracketed portion
5 I. O. चत:
6 A मण्डपाद्यन्तरं
7 A ०घटिका०
8 I. O. हेममरत्नयुतैः, M. P. हेमरत्नमयैः
9 A omits the bracketed portion
10 I. O. कौञ्चनो
11 A भवण०
12 I. O. ०साहस्रं
13 A omits it
14 Both I. O. and A दशांशेन
15 A स for दक

नमो वो विश्वमूर्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च ।
लोकाधि-[1]वासिनीभ्यश्च रोहिणीभ्यो नमो नमः ॥२४॥
[2][गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति] भुवनान्येकविंशतिः ।
ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः [3]पान्तु मातरः ॥२५॥
गावो ममाग्रतः सन्तु गावः पृष्ठत एव च ।
गावः शिरसि मे नित्यं गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥२६॥
यस्मात्त्वं वृषरूपेण धर्म एव सनातनः ।
[4][अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन ॥२७॥]
इत्यामन्त्र्य ततो दद्याद् गुरवे नन्दिकेश्वरम् ।
[5][सर्वोपकरणोपेतं गोयुगञ्च विचक्षणः ॥२८॥

सर्वोपकरणोपेतमिति [6]छत्राद्युपकरणसहितं नन्दिकेश्वरं,] गोयुगञ्च पादुकाद्युपकरणसहितमित्यर्थः ।

ऋत्विग्भ्यो [7][धेनुमेकैकां दशकाद्] विनिवेदयेत् ।
गवां शतमथैकैकं [8]तदर्धं वाथ विंशतिम् ॥२९॥
दश पञ्चाथ वा दद्यादन्येभ्यस्तदनुज्ञया ।
[9]नैका बहुभ्यो दातव्या यतो दोषकरी भवेत ॥३०॥

अत्र [10]सर्वत्र ऋत्विग्देयगवीभ्यो[11] द्विगुणा गावो गुरवे देयाः, [12]ऋत्विग्देयैकधेनुतो 'गोयुगञ्च[13] विचक्षणः' इत्यनेन गुरवे द्विगुणगवीदानश्रुतेः । शतार्धादिदाने त्वन्येभ्योऽपि गुर्वृत्विगनुज्ञया देयाः ।

बह्व्यस्त्वेकस्य दातव्याः [14]धीमतारोग्यवृद्धये ।
पयोव्रतः पुनस्तिष्ठेदेकाहं [15]गोसहस्रदः ॥३१॥

---

1 A ०वासनीभ्यश्च, I. O. ०वामवोभ्यश्च
2 A गवां मार्गप्रतिष्ठन्ति for the bracketed portion
3 A सर्व्वे
4 A omits the bracketed portion
5 A omits the bracketed portion
6 I. O. छत्राद्युप०
7 A reads the bracketed portion as धेनुमेकैकं दश वा
8 A तदूर्द्ध
9 A नैको
10 A सर्व्वे
11 I. O. ०गवीभ्योऽपि
12 I. O. ऋत्विग्देयैक०, A ऋत्विग्देयक०
13 A गोयुगञ्च
14 Corrected from M. P. A. B and I. O. श्रीमदारोग्य०
15 A ०देकाहन्तु सहस्रदः

पार्श्वस्थापनार्थमिच्छं यथेष्टं फलानि, यजमानस्नानार्थं [1]सर्वौषधिञ्चोत्पाद्य, तुलापुरुषोक्त[2]-समयानामन्यतमस्य [3]पूर्वचतुर्थदिने प्रातः कृतनित्यो यजमानः शुचिर्गृहीतोदक[4]-पूर्णताम्रपात्र उदङ्मुखः सङ्कल्पयेत् ।

ॐ मत्स्यपुराणोक्तगोसहस्रमहादानकर्म [5][कर्तुम् अद्यादिदिनचतुष्टयं] गोसहस्रमहादान-प्राच्योदीच्याङ्ग[6]-भूतं दुग्धमात्राहारमहं[7] करिष्ये । अशक्तौ तु [8][दानपूर्वदिन एव[9] पयोव्रती भवेत् । तदा] पूर्वदिन एव प्रातः सङ्कल्पः[10] । वाक्ये [11]च [12]दिनचतुष्टयपदस्थाने दिनद्वय-मिति निवेशो विशेषः । गुर्वृत्विग्जापकास्तु दानदिनपूर्वतरदिने तुलापुरुषवद् हविष्यभोजनादि कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने गोसहस्र[13]-पदं प्रक्षिप्य यथायथं निवेदनं सङ्कल्पञ्च [14]कुर्युः । अपरदिने यजमानः तुलापुरुषवद् गोविन्दाद्याराधनादि-मधुपर्कदानान्तं गोविन्दा-[15]द्यर्चन ब्राह्मणानुज्ञापन- [16]दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु[17] तुलापुरुषपद-स्थाने गोसहस्रपदं प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग्जापका [18][उपवसेयुः, यजमानस्तु क्षीर]-[19]मात्राहारो भवेत् । अपरदिने [20][कृतनित्या यजमानादय]-स्तुलापुरुष-[21][वदग्निस्थापनादि मध्यन्नाब्राह्मणवाचनान्तं]कर्म यथायथं कुर्युः । एवञ्च मध्यन्नाब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुष-[22]-ग्रन्थमनुसन्धाय [23]सर्वत्रानुष्ठातव्यम् ।

1 A सर्व्वौषधिकाद्दूर्विष्यति तस्य कार्यो वा स्यादपि द्रष्टा तथैव च । संस्रवमागत-दस्मात् संभविष्यति । इति पठति य एतद-गोसहस्रप्रदानं । अधिकं
2 A omits क्त
3 A omits पूर्व
4 I. O. omits क
5 A स च चतुष्टय for the bracketed portion
6 A °तुष्टं
7 A omits महं
8 A पूर्व्वदिने पयोव्रतस्तदा for the bracketed portion
9 I. O. omits एव
10 Both I. O. and A सङ्कल्प
11 I. O. omits it, A तु
12 A स चतुष्टयस्थाने
13 A omits स
14 I. O. कुर्यात
15 A °द्यर्चन
16 I. O. omits दान
17 A omits षु
18 A स्नात्वादय for the bracketed portion
19 I. O. माहारो
20 A कृतनित्यो यजमान for the bracketed portion
21 A वदादि मध्यन्नाब्राह्मणवाचन for the bracketed partion
22 A °ग्रन्थमनुसन्धाय, I. O. °ग्रन्थमत
23 A omits सर्वत्र

तत ऋत्विजः पूर्वघटितं नन्दिकेश्वर-[1][मानीय, दशाधिकं गोसहस्रं सवृषञ्चानाय्य, वृषं प्रधान]-वेद्यां लिखितचक्रोपरि स्थापयित्वा तत्पार्श्वे लवणद्रोण-[2]राशिमारोप्य, तदुपरि[3][नन्दिकेश्वरमारोप्य, कौषेयवस्त्रेणाच्छाद्य, तत्पार्श्वे माल्येक्षुफलानि यथेच्छमारोपयेयुः]। ततः [4][पूर्वानीतदशाधिक]-गोसहस्राद् गोदशकमुत्कृष्टं पृथक् कृत्वा, [5]गोसहस्रं [6][मण्डपबहिः वस्त्रमाल्यसौवर्ण]-शृङ्गतिलकाद्यभिमताभरणै रौप्यखुरैश्चालङ्कारयेयुः[7]। गोदशकन्तु मण्डपं प्रवेश्य नन्दिकेश्वरवेष्टनेन स्थापयेयुः [8]उक्तालङ्कारैश्चालङ्कारयेयुः। तत्पार्श्वे चोक्तपादुकाद्युपकरणानि स्थापयेयुः। ततो यजमानस्तद्गोदशकम् अभीष्टवस्त्रमाल्यादिभिः पूजयेत्। तत ऋत्विजो [9][मङ्गलगीततूर्यवन्दिघोषेषु सत्सु], कुण्डसमीपस्थ-[10][कुम्भचतुष्टयजलं सर्वौषधिमिश्रं कृत्वा, तेन] यजमानं स्नापयेयुः।

ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो [11]धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय 'नमो वो विश्वमूर्तिभ्य' इत्यादि—'पाहि सनातन' इत्यन्त-मन्त्रान् पठित्वा, दश गाः प्रदक्षिणीकृत्य पुष्पाञ्जलिनार्चयित्वा, गोसहस्रं वृषं नन्दिकेश्वरञ्च गन्धमाल्यादिभिरभ्यर्च्य गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो दद्यात्। [12][तद् यथा—ॐ] अद्य यथासम्भवगोत्रनामभ्यो गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्तगोसहस्रमहादान[13]-दानफलप्राप्तिकामोऽहं मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थया [14]एता वृषकाञ्चन- [15]रत्नालङ्कृत-लवणद्रोणशिखरारोपित-कौषेयवस्त्राच्छादित-[16] [फलमाल्येक्षुसहित-नन्दिकेश्वरसहित-सौवर्णघण्टिका-तिलक-ललाटपट्ट रत्नखचितशृङ्गयुगालङ्कृत-कौषेयवस्त्राच्छादित-माल्यगन्धसमन्वित-चामरोपशोभित-पार्श्वन्यस्त]- पादुकायुगोपानद्युग-च्छत्र- भाजनासन-[17]गोदशकसहिता [18]वस्त्रमाल्यभूषिताः सुवर्णशृङ्गाः सुवर्णाभरणा रौप्यपादाः सहस्रं गा ददानि।

---

1 A दानाय दशाधिकं सह for the bracketed portion
2 A omits राशि
3 A नन्दिकेश्वरं यथेष्टमारोपयेयुः for the bracketed portion
4 A पूर्व्वोक्त for the bracketed portion
5 I. O. गोसहस्र
6 A सवर्ण only for the bracketed portion
7 A ०ङ्कारयेयुः, I. O. ०ङ्करेयुः
8 A ०चालङ्कारै०
9 A मङ्गलतूर्य्यघोषेषु for the bracketed portion
10 A कुम्भचतुष्टयस्थसर्व्वौषधिमिश्रजलेन for the bracketed portion
11 A परिहितालङ्कारः
12 A omits the bracketed portion
13 A omits दान
14 A एतद
15 A omits रत्न
16 A omits the bracketed portion
17 A गोदश०
18 A वस्त्राणि माल्यभूषिताः

प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा 'गाव एता रुद्रदेवताः' इत्युक्त्वा, यथाशाखं कामस्तुतिं पठेयुः। ततो गुरवे ऋत्विग्भ्यश्च दक्षिणां दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्य कृतैतद्दानकर्मप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमहं दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्यां भूमिमेतानि रत्नानि च[1] ददानि। ब्राह्मणाः स्वस्तीत्युक्त्वा यथायथं गाः पुच्छेषु गृह्णीयुः। यद्वा गुर्वृत्विग्भ्य एव दद्यात्। तत्र दानवाक्ये ॐ अद्यामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं फलपुष्पोपशोभितपञ्चवर्णवितानकसहिता इति च[2] निवेशो विशेषः। तत्र च सोपकरणनन्दिकेश्वरसहितं गोयुगं[3] गोशतद्वयञ्च गुरवे देयम्। [4][शेषे ऋत्विजां समो विभागः।] ततो यजमानस्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादानं, दीनानाथादितर्पणं, पुण्याहादिवाचनम्, उक्तक्रमेण ब्राह्मणेभ्यो विभज्य गोसहस्रप्रतिपादनञ्च कुर्यात्। ततस्तद्दिनं बन्धुसहितो महादानविधिग्रन्थं श्रुत्वा दुग्धमात्राहारस्तिष्ठेत्। विपुलश्रीकाम-[5] [स्तु तद्दिनं] ब्रह्मचर्यमाचरेत्।

नन्दिकेश्वरसहितगो-[6]शतदाने तु गोदशकस्थाने गौरेका, पूर्वघटितनन्दिकेश्वरालङ्कारादिसुवर्णदशमभागसुवर्णेन नन्दिकेश्वरालङ्कारादिघटनम्। तदा [7]च [8]मण्डपाभ्यन्तरप्रवेशिताया गोरेकत्वेन विभागासम्भवात् [9]'स्वल्पेष्वि'ति पूर्वोत्तरदानयोः श्रुतेः, अस्य [10]सन्दंशपाठाच्च गुरुरेव ब्रह्माण्डदानवत् [11]सर्वं कुर्यात्।

इति गोसहस्रमहादानं [12]समाप्तम्।

---

1 I. O. च before रत्नानि
2 A omits it
3 I. O. गोयुतं
4 A omits the bracketed portion
5 A स्तुतिकद्दिनं
6 A ०महस्रदाने
7 A omits it
8 A मण्डपाभ्यान्तरप्रवेशं
9 I. O. स्वकल्पेष्विति
10 A मद्दस्रपाठाच्च
11 A omits it
12 I. O. omits it

अथ कामधेनुमहादानम् । (मत्स्यपुराणम्—२७६ अः)

अथातः संप्रवक्ष्यामि [1] [कामधेनुविधिं परम्]
सर्वकामफलं नृणां महापातकनाशनम् ॥१॥
लोकेशावाहनं तद्वद्धोमकर्माधिवासनम् ।
तुलापुरुषवत् कार्यं [2]कुण्डमण्डपवेदिकम् ॥२॥
स्वल्पेष्वेकाग्निवत् [3]कुर्याद् गुरुरेव समाहितः ।
काञ्चनस्यातिशुद्धस्य [4][धेनुं वत्सञ्च] कारयेत् ॥३॥

[5][धेनुं वत्सञ्चेत्यनेन] धेन्वर्थोपात्तसुवर्णेनैव [6]स्वेच्छया [7]वत्सकल्पनमुक्तम् ।

उत्तमा पलसाहस्रा[8] तदर्धेन तु मध्यमा ।
कनीयसी तदर्धेन कामधेनुः प्रकीर्तिता ॥४॥
शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वमशक्तोऽपीह कारयेत् ।
वेद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य गुडप्रस्थसमन्वितम् ॥५॥
[9][न्यसेदुपरि तां धेनुं महारत्नैरलङ्कृताम् ।]
[10]कुम्भाष्टकसमोपेतां [11]नानाफलसमन्विताम् ॥ ६॥

महारत्नैरुत्कृष्टरत्नैः ।

तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् परिकल्पयेत् ।
इक्षु-[12]दण्डाष्टकं [13]तद्वन्नानाफलसमन्वितम् ।
भाजनं चासनं तद्वत्ताम्रदोहनकं तथा ॥७॥

---

1 A कामधेनुपरापरं for the bracketed portion
2 A कुण्डं मण्डपवेदिकं
3 A कार्यं
4 A धेनोर्वत्सस्य
5 A धेनोर्वत्सस्येत्यनेन
6 A स्वेच्छया
7 A वत्सकल्पनं कुर्यात् युक्तं. I. O. वत्सकल्पयुक्तं
8 A साहस्री
9 A omits the bracketed portion
10 I. O. कुम्भाष्टके०
11 A नारायणसमन्वितं
12 A ०दशमाष्टकं
13 A तद्वत् नारायणसमन्वितं

कौषेयवस्त्रद्वय-[संप्रयुक्तां[1]
दीपातपत्राभरणाभिरामाम्[2] ।
सचामरां[3] कुण्डलिनीं[4] सघण्टां[5]
[6]गायत्रिका-पादुक-रौप्यपादाम्[7] ॥८॥][8]

[9]गायत्रिका अक्षमाला ।

रसैश्च सर्वैः परितोऽभिजुष्टां[10]
हरिद्रया पुष्पफलैरनेकैः ।
अजाजि-[11]कुस्तुम्बुरुशर्कराभि-
र्वितानकञ्चोपरि पञ्चवर्णम् ॥९॥

रसैः सर्वैरिति लवणादिभिः षड्भिः । अजाजी [जीरकः[12] । कुस्तुम्बुरु धान्याकम्[13] ।

स्नातस्ततो मङ्गलवेदघोषैः
प्रदक्षिणीकृत्य सपुष्पहस्तः ।][14]
आवाहयेत्तां गुडधेनुमन्त्रै[15]-
र्द्विजाय दद्यादथ दर्भपाणिः ॥१०॥

बहुतरमत्स्यपुराणपुस्तकेषु गुडधेनुमन्त्रैरिति पाठदर्शनात् गुडधेनूक्त-'या लक्ष्मी'रित्यादि-[16][मन्त्रपाठोऽत्र] मन्त्रपाठश्चात्र कर्तव्यः । द्विजाय दद्यादिति श्रुतेः [17]'कृत्स्नैव कामधेनुर्गुरवे देया, ऋत्विग्भ्यस्तु दक्षिणामात्रम्[18] ।

---

1 I. O. ०संप्रयुक्ता
2 I. O. ०भरणातिवासा
3 I. O. सचामरा
4 I. O. कुण्डलिनो
5 I. O. सघण्टा
6 I. O. गान्त्रिका
7 I. O. रौप्यपादा
8 A reads the bracketed portion as संयुक्तानिलौसंघण्टां मान्त्रिका पादुका रौप्यापादाद
9 I. O. गानतिका, A मान्त्रिका
10 Both I. O. and A ०जुष्टा
11 A कस्तुम्बुरु०
12 I. O. जीरकं
13 I. O. धन्याकं
14 A रकक only for the bracketed portion
15 A ०मन्त्रै०, M. P. गुडधेनूक्तमन्त्रै०
16 Both I. O. and A omit the bracketed portion
17 Both I. O and A कृत्स्नैव
18 I. O. ०मात्रार्थं, A ०मात्रन्ते

[1]त्वं सर्वदेवगण-[2][मन्दिरमङ्गभूता
विश्वेश्वरि त्रिपथ]-गोदधिपर्वतानाम् ।
[3]त्वद्दान-[4]शस्त्रशकलीकृतपातकौघः
प्राप्तोऽस्मि निर्वृतिमतीव परान्नमामि ॥११॥
लोके यथेप्सित-[5]फलानुविधायिनीं त्वा-
मासाद्य को हि [भवदुःखमुपैति मर्त्यः][6] ।
संसारदुःखशमनाय [यतस्व कामं][7]
त्वां कामधेनुमिति देवगणा वदन्ति ॥१२॥
आमन्त्र्य शीलकुल[8]-रूपगुणान्विताय
विप्राय यः कनकधेनुमिमां प्रदद्यात् ।
प्राप्नोति धाम स पुरन्दरदेव[9]-जुष्टं
कन्यागणैः परिवृतं[10] पदमिन्दुमौलेः[11] ॥१३॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः समुपजात[12]-कामधेनुमहा[13]-दानदानेच्छुस्तुलापुरुषलिखितं खड्गचर्म[14]-मय-
ालसन्नाह-तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा-सालङ्कारतुला[15]-हस्तग्राह्यप्रतिमाबहिः[16] सर्व-[17]सम्भारम्,
प्रधिकत्वेन सुवर्णपलसहस्रनिर्मिता[18]-मुत्तमां—सुवर्णपलशतपञ्चकनिर्मितां मध्यमां—सुवर्णसार्द्ध-
ालशतद्वयनिर्मितां कनीयसीम्—[19]अशक्तौ पलत्रयादूर्द्ध्वं यथाशक्त्युपात्तसुवर्ण-[20][घटिताम्

1 Both I. O. and A omit it
2 A omits the bracketed portion
3 A तद्दान, I. O. त्व न
4 A omits शस्त्र
5 A फलाविधिधिनी
6 A ततवदुमुपैतिमर्थ:
7 I. O. यत: सकामं, A तमुपकामे
8 A ०कल०
9 A धाम for देव
10 I. O. and M. P. परिवृत:
11 A ०मिन्दामौलि
12 I. O. ०जाता०
13 A दाने for दानदानेच्छ
14 I. O. मयार्जन and A मयावृन्न for मयटाल
15 I. O. ०तुल
16 I. O. ०ग्राह्यप्रतिमाबहि:, A ०प्राप्त प्रतिमाहि:
17 A ०सम्भावनावधिकत्वेन
18 A ०निर्मितं
19 अशक्तौ:
20 A घटितस्वतक्षया for the bracketed portion

उत्कृष्ट]-रत्नालङ्कृतां [1][सवत्सां धेनुं], धेन्ववस्थापनार्थं कृष्णाजिनं गुडप्रस्थञ्च, [2]धेन्वलङ्करणार्थं [3]यथेष्टसुवर्णघटितचन्द्रतिलक-ललाटपट्टिका-कुण्डलयुग-[4]घण्टा-रौप्यखुर-[5][चतुष्टय-स्फाटिकाक्ष]-माला-चामराणि, धेन्वाच्छादनार्थं कौषेयवस्त्रयुगं, धेनुपार्श्वस्थापनार्थं [6]कुम्भाष्टकातिप्रचुरनाना-[7]फलाष्टादशधान्येक्षुदण्डाष्टक—कांस्यभाजनासन—ताम्रदोहन—दीप-सामग्री-च्छत्रपादुकायुगानि, धेन्वग्रतः स्थापनार्थं मधुरादिरसषट्क-हरिद्रानानाविध-[8]पुष्पार्हण-सामग्री-जीरक-धान्याक-शर्कराश्चोत्पादयेत ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग्यजमानजापकाः तुलापुरुष-वद्धविष्यभोजनादिकं कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यकामधेनुपदं प्रक्षिप्य निवेदनं सङ्कल्पञ्च [9]कुर्युः । अपरदिने [10]च यजमानस्तुलापुरुषवद्गोविन्दाद्या-राधनादि-[11]मधुपर्कदानान्तं गोविन्दा-[12]द्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्पपुण्याहादिवाचन-वरण-वाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यकामधेनुपदं प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग्यजमान-जापका उपवसेयुः ।

अपरदिने च कृतनित्या[13]-स्तुलापुरुष-[14]वदग्निस्थापनादिमध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म यथायथं कुर्युः । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुष-[15]ग्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम् । तत ऋत्विजः सवत्सां धेनुं प्रधान-[16]वेदीमध्यलिखितचक्रोपरि कृष्णाजिनमास्तीर्य तदुपरि गुडप्रस्थं निधाय तत्रारोप्य, पूर्वोक्तालङ्कारैरलङ्कृत्य, कौषेयवस्त्रयुगेनाच्छाद्य, धेनुपार्श्वे [17]पूर्णकुम्भाष्टकं [18][नानाविधफलानि अष्टादशधान्यानि] [19]बहुनानाविधफलमिक्षुदण्डाष्टकं कांस्यभाजन-

---

1 A omits the bracketed portion
2 A धेनुरलङ्करणार्थं
3 A यथेच्छ०
4 I. O. घण्टा
5 I. O. चतुष्पाटिकाक्ष, A चतु-स्फाटिकाक्ष
6 I. O. adds कृष्णाजिनं before this
7 A omits फला
8 I. O. ०पुष्पार्च्चन०
9 A कुर्यात्
10 I. O. omits it
11 A ०वरणान्तं
12 A ०द्यभार्चन
13 A कृतनित्य०
14 A omits व
15 A ०बहु०
16 A omits वेदी
17 I. O. omits पूर्ण, A च before पूर्ण
18 I. O. नानाविधधान्यानि for the bracketed portion
19 I. O. बहु०, A रस०

[1]पीठिका-ताम्रदोहन-दीप-च्छत्र-पादुका[2]-युगान्यारोपयेयुः। धेन्वग्रतश्च[3] मधुरादिरसषट्कं हरिद्रां[4] नानाविधपुष्पाणि[5] नानाविधफलानि[6][जीरकं धान्याकं शर्कराञ्च स्थापयेयुः।

ततो][7]मङ्गलगीतवाद्यवन्दिघोषेषु [8]सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन स्वस्ववेदोक्ताभि-[9]षेचनिकमन्त्रैर्यजमानं स्नापयेयुः। ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः कुशहस्तः पुष्पाञ्जलिमादाय[10][कामधेनुं प्रदक्षिणीकृत्य] 'या लक्ष्मी'रित्यादि[11][मन्त्रैः 'त्वं सर्वदेवगणे'त्यादि-]'देवगणा वदन्तो'[12][त्यन्त-मन्त्राभ्याञ्चामन्त्र्य] [13]पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुरवे दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्यामुकसगोत्राय अमुकवेदामुकशाखाध्यायिने अमुकदेवशर्मणे तुभ्यं मत्स्यपुराणोक्तहिरण्यकामधेनुमहादानदान[14]-फलप्राप्तिकामोऽहम् एतां कृष्णाजिन-न्यस्तगुडप्रस्थारोपितामुत्कृष्टरत्नसौवर्णचन्द्रतिलकललाटपट्ट-कुण्डलयुग-घण्टा-रौप्यखुर-स्फाटिका-क्षमाला चामरालङ्कृतां [15]कौषेयवस्त्रयुगाच्छादितां [16][पूर्णकुम्भाष्टक-नानाफलाष्टादशधान्य-फलसहितेक्षुदण्डाष्टक-कांस्यभाजनासन-ताम्रदोहन-दीपच्छत्र-पादुकायुग--सर्वरस--हरिद्रा--नाना-विध पुष्प-फल-जीरक-धान्याक-शर्करायुतां] पञ्चवर्ण-वितानकसहितां [17]सवत्सां हिरण्य[18]-कामधेनुं ददानि। गुरुः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा 'हिरण्यकामधेनुरियं विष्णुदैवते'त्युक्त्वा यथाशास्त्रं कामस्तुतिं पठेत्। ततो गुर्वृत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यात्। ॐ अद्य कृतैतद्दान-[19][कर्मप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमहं] दक्षिणाम् [20]इयदुत्पत्तियोग्यां भूमिमेतानि च रत्नानि ददानि। स्वस्तीति ब्राह्मणा ब्रूयुः। गुरुस्तु [21]स्वस्त्यनन्तरं [22][धेनुं पुच्छे] गृह्णीयात्। ततो यजमान-

1 A पट्टिका
2 I. O. पादुक
3 A धेन्वग्रतः
4 Both I. O. and A हरिद्रा
5 A नानाविधपुष्पाद्दिणं सामग्री
6 A omits it
7 A जीरकधान्याकशर्कराश्चारोप्य for the bracketed portion
8 A omits it
9 I. O. ०षेचनमन्त्रै०
10 I. O. omits the bracketed portion
11 A omits the bracketed portion
12 I. O. त्यन्तमन्त्राभ्याञ्चामन्त्र्य and A त्यन्तं पठित्वा for the bracketed portion
13 I. O. प्रदक्षिणीकृत्य before this and A reads this as कामधेनुं पुष्पाञ्जलिना संपूज्य
14 A omits one दान
15 A omits it
16 I. O. omits the bracketed portion
17 A सवासमां
18 A omits हिरण्य
19 A omits the bracketed portion
20 A इमामुत्पत्ति०
21 I. O. स्वस्त्यनन्तरं
22 A धेनुपुच्छं for the bracketed portion

स्तुलापुरुषवज्ज्ञापकेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा दीनानाथादींस्तर्पयित्वा ब्राह्मण-[1]स्वस्तिवाचनञ्च कृत्वा, त्वरया[2] [गुरवे कामधेनुं प्रतिपादयेत्]। पलत्रयादूर्द्ध्वं यथाशक्ति स्वल्पमहा-[3]दानदाने तु [4]गुरुरेव स्वगृह्योक्तविधिना [5]सर्वं ब्रह्माण्डवत् कुर्यात्।

इति हिरण्यकामधेनुमहादानं [6]समाप्तम्।

1 Both I. O. and A omit स्वस्ति
2 I. O. कामधेनुं दापयेत् for the bracketed portion
3 A omits दान
4 Both I. O. and A गुरवे
5 A omits it
6 I. O. omits it

[तथा हिरण्याश्वमहादानम् ।][1] (मत्स्यपुराणम्—२८०अः)

अथातः संप्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिं परम् ।
यस्य प्रसादाद् [2]भुवने अनन्तं[3] फलमश्नुते ॥१॥

पुण्यां तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
लोकेशावाहनं कुर्यात् तुलापुरुषदानवत् ॥२॥

ऋत्विङ्मण्डप[4]-सम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
स्वल्पेप्ये-[5][काम्रिवत् कुर्याद्धेम]-वाजिमखं बुधः ॥३॥

स्थापयेद्वेदिमध्ये तु कृष्णाजिनं[6] तिलोपरि ।
कौषेयवस्त्रसंवीतं कारयेद्धेमवाजिनम् ॥४॥

शक्तितस्त्रिपलादूर्द्ध्वमासहस्रपलाद् बुधः ।
पादुकोपानहच्छत्रचामरासन[7]-भाजनैः ॥५॥

उपेतमिति सम्बन्धः ।

पूर्णकुम्भाष्ट [8][कोपेतं माल्येक्षु]-फलसंयुतम् ।
शय्यां सोपस्करां तद्वद्धेममार्तण्डसंयुताम् ॥६॥

सोपस्करां [9]मशकवारणी-[[10]गेण्डूक-दीपिका-पीठ-पादुकाव्यजनादिकलोक-प्रसिद्धोपकरणान्विताम् ।][11]

ततः सर्वौषधिस्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः ।
इममुच्चारयेन्मन्त्रं[12] गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥७॥

नमस्ते सर्वदेवेश वेदाहरणलम्पट ।
वाजिरूपेण मामस्मात् पाहि संसारसागरात् ॥८॥

---

1 A omits the bracketed portion
2 I. O. भवने, A गुणवान्
3 A श्रमन्त, M. P. चानन्तं
4 A ०मण्डल०
5 A व च कुर्य्यात्तु भिर्वं for the bracketed portion
6 I. O. and M. P. कृष्णाजिन
7 I. O. ०चामरासन०
8 A कौषेयमाल्य for the bracketed portion
9 A omits it
10 A गवडुक
11 I. O. and B गवडूकादियुतां for the bracketed portion
12 A ०मन्त्र

त्वमेव सप्तधा भूत्वा छन्दोरूपेण भास्करम्[1] ।
यस्माद् भ्रामयसे[2] लोकानतः पाहि सनातन[3] ॥९॥
एवमुच्चार्य गुरवे तमश्वं प्रतिपादयेत् ।
दत्त्वा पापक्षयाद्भानोर्लोकमाप्नोति शाश्वतम् ॥१०॥
गोभिर्विभवतः सर्वा-[4]नृत्विजश्चापि पूजयेत् ।
सर्वश्वा[5]-त्योपकरणं गुरवे विनिवेदयेत् ॥११॥

[6]अत्योपकरणम् अश्वोपकरणम्, निरुक्ते अश्ववाचित्वेना-[7] त्यशब्दस्योक्तेः ।

सर्वं शय्यादिकं [8]दत्त्वा भुञ्जीतातैलमेव हि ।
पुराणश्रवणं तद्वत् कारयेद्भोजनादिकम् ॥१२॥

पुराणश्रवणं मत्स्यपुराणादिश्रवणम् । भोजनादिकं [9][ब्राह्मणभोजनं वस्त्रदानादिकञ्च ।]

इमं हिरण्याश्वविधिं करोति यः
पुण्यं समासाद्य दिनं नरेन्द्र[10] ।
विमुक्तपापः स पुरं मुरारेः[11]
प्राप्नोति सिद्धै[12]-रभिपूजितः सन् ॥१३॥
इति पठति य इत्थं हेमवाजिप्रदानं
सकलकलुषमुक्तः [13][सोऽश्वयुक्तेन भूयः ।
कनकमयवि] मानेनार्कलोकं [14][प्रयात-
स्त्रिदश]-पतिवधूभिः पूज्यते योऽथ पश्येत् ॥१४॥
यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा
हेमाश्वदानमभिनन्दयतीह लोके ।

---

1 A भास्करः; M. P. भास्कर
2 I. O. भ्रामयथ्त्, A यामयसे, M. P. भासयसे
3 A सनातनः
4 A ॰मृत्विजश्चापि
5 A यो and I. O. रो for त्यो
6 Both I. O. and A चात्योपकरणम
7 I. O. ॰श्वमन्त्रस्यार्त्त:, A ॰थमन्त्र-स्योक्तत्वात्
8 I. O. omits it
9 Both I. O. and A ब्राह्मण भोजनादिकं वस्त्रादिकञ्च for the bracketed portion
10 I. O. नरेन्द्रः, A नरेन्द्रं
11 Both I. O. and A पुरारे
12 A सिद्धै॰
13 A omits the bracketed portion
14 A and M. P. प्रयाति त्रिदश for the bracketed portion

सोऽपि प्रयाति [1]हतकल्मषशुद्धदेहः
स्थानं पुरन्दर-[2]महेश्वरलोकजुष्टम् ॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः समुपजातहिरण्याश्वमहा-[3]दानदानेच्छः[4] तुलापुरुषलिखितं खड्ग-चर्म[5]-मय-ढालसन्नाह-[6]तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा--सालङ्कारतुला-हस्तग्राह्यदेवताप्रतिमा--ऋत्विग्दक्षिणाबहिः [7]सर्वसम्भारम्, अधिकत्वेन [8]पलत्रयादूर्द्ध्वं पलसहस्रावध्यभीष्टसुवर्णेन घटितमश्वं, तदधः[9]-स्थापनार्थं कृष्णाजिनं तिलांश्च, [10]अश्वाच्छादनार्थं [11]कौषेयवस्त्रम्, [12]अश्वपार्श्वस्थापनार्थं [13]पादुकायुगोपानद्युग-च्छत्र-चामरासन-[14]कांस्यभाजन-[15][कुम्भाष्टकेक्षुफलानि, यथोपकल्पितोपस्करयुतां] शय्यां, तत ऊर्द्ध्वं स्थापनार्थं यथेष्ट[16]-हेम-[17]पत्रोत्खाटितसूर्यप्रतिमां प्रचुर-[18]माल्यार्जनसामग्रीम्, ऋत्विग्भ्यो दक्षिणार्थमभिमतसंख्या गाः, यजमान-स्नपनार्थं सर्वौषधि-[19]श्चोत्पादयेत्।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग्यजमानजापकास्तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादि[20] कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्याश्वपदं प्रक्षिप्य निवेदनं सङ्कल्पञ्च कुर्युः। अपरदिने च यजमानः पूर्ववद् गोविन्दाद्याराधनादि मधुपर्क-[21][दानान्तं कर्म] गोविन्दाद्यभ्यर्चन[22]-ब्राह्मणानुज्ञापन[23]-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्याश्वपदं [24]प्रक्षिप्य कुर्यात्। ततो गुर्वृत्विग्यजमानजापका उपवसेयुः। अपरदिने च तुलापुरुष-[25]वदग्निस्थापनादि मध्यब्राह्मण-[26]वाचनान्तं कर्म यथायथं [27]कुर्युः। एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धाय अनुष्ठातव्यम्।

---

1 I. O. क्षत॰
2 A स for महेश्वर
3 Both I. O. and A omit दान
4 A ॰दानेषु
5 I. O. ॰मयाट्टन, A ॰मयाच्छन्न
6 I. O. स्तु, A सुलापुरुष for तुला
7 Both I. O. and A सर्व॰
8 A पलयादूर्द्ध्वं
9 A तदध॰
10 Both I.O. and A माच्छादनार्थं
11 I. O. कौशेयवस्त्रं
12 A omits अश्व
13 A पादुकोपानद्युग
14 A omits कांस्य
15 A सोपस्करणयुतां for the bracketed portion
16 A यथेच्छ॰
17 I. O. यन्त्रोत्खाटित, A परोखोचित
18 A माल्यसामग्रीं
19 I. O. ॰ञ्चोपपादयेत्
20 A ॰दिकं
21 A दानादिवरणान्तं for the bracketed portion
22 I. O. ॰भार्चन
23 A ॰ज्ञापना
24 I. O. पक्षिप्य
25 A omits व
26 A वचनान्तं
27 I. O. omits it

तत ऋत्विजो[1] हिरण्याश्वं प्रधानवेद्यां लिखितचक्रोपरि कृष्णाजिनमास्तीर्य तदुपरि [2]तिलान् दत्त्वा तत्रारोप्य कौषेयवस्त्रेणाच्छादयेयुः। [3]अश्वपार्श्वे च काष्ठमयपादुकायुगोपानद्युगच्छत्र-[4]चामरासन-कांस्यभाजन-पूर्णकुम्भाष्टकेक्षुयष्टि-यथेच्छफलमाल्यानि, अभीष्टदारुमयखट्वास्तीर्ण-कम्बल-[5][पटोतूलिकादिरूपां] [6][गण्डोपधान-मशकवारणो]-[7][दीपिका-पीठ-पादुका-व्यजन]-सहिताम् उपरिदत्तसौवर्णमार्तण्डप्रतिमाञ्च[8] शय्यां स्थापयेयुः। ततः कुण्डसमीपस्थ-कुम्भचतुष्टयजलं सर्वौषधिमिश्रं कृत्वा, तेन तूर्यगीतनन्दिघोषेषु [9]सत्सु यजमानं स्नापयेयुः। ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय अश्वं प्रदक्षिणीकृत्य 'नमस्ते सर्व-[10]देवेशे'त्यादि—'पाहि [11]सनातने'त्यन्तमन्त्राभ्यामामन्त्र्य पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुरवे दद्यात्। तद् यथा—[12]ॐ अद्यामुकसगोत्राय अमुक-[13]वेदामुकशाखाध्यायिने अमुकदेवशर्मणे तुभ्यं मत्स्यपुराणोक्तहिरण्याश्वमहादान-[14]दानफलप्राप्तिकामोऽहम् एतं कृष्णाजिनन्यस्ततिलोपरिस्थापितं कौषेयवस्त्राच्छादितं पादुको-[15]पानच्छत्रचामरासनभाजन-[16]पूर्णकुम्भाष्टकेक्षुफलमाल्य-यथोप-[17]कल्पितोपस्करसहितोर्द्ध्वन्यस्तसौवर्णमार्तण्ड-[18]प्रतिमाशय्या-पञ्चवर्णवितानकसहितं हिरण्याश्वं ददानि।

गुरुः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा 'हिरण्याश्वोऽयं विष्णुदैवत' इत्युक्त्वा यथाशास्त्रं कामस्तुतिं पठेत्। ततो गुरवे दक्षिणां दद्यात्। ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं [19]तुभ्यमहं दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्यां भूमिमेतानि च[20] रत्नानि ददानि। गुरुः स्वस्तीत्युक्त्वा अश्वं[21] [22]कर्णे गृह्णीयात्। तत ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं [23]हिरण्याश्वमहादानकर्मणि

1 A ऋत्विजा
2 A तातिलान
3 A अश्वपार्श्वे
4 A चामर
5 A पट्टतूलिकादिकारूपं for the bracketed portion
6 I. O. गण्डक and A गेण्डक for the bracketed portion
7 B omits the bracketed portion
8 A ०प्रतिमां
9 A omits it
10 Both I. O. and A ०देवेश
11 I. O. संसारसागरादिसमन्त्र-स्त्वमामन्त्र्य, A संसारमन्त्रेणामामन्त्र्य
12 A omits it
13 A वेद for वेदामुक
14 A omits दान
15 A परि for पान
16 I. O. omits पूर्ण
17 I. O. कल्पितपुष्कर०
18 A omits प्रतिमा
19 A omits it
20 I. O. omits it
21 I. O. अश्व
22 A omits it
23 I. O. हिरण्याश्वदानकर्म्मणि, A महादानकर्मणि